



EMBEREK ŐRZŐJE

TANULMÁNYOK
LŐRINCZ JÓZSEF
TISZTELETÉRE

SZERKESZTETTE:
HACK PÉTER – KOÓSNÉ MOHÁCSI BARBARA

Emberek őrője

Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére



Dr. Lőrincz József címzetes egyetemi tanár

Fotó: Apró Andrea

Emberek őrzője

Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére

Szerkesztette

Hack Péter

Koósné Mohácsi Barbara

Budapest, 2014



© A szerzők, 2014

© A szerkesztők, 2014

ISBN 978 963 284 516 6



www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Tipográfia: Anders Tibor

Borító: Csele-Kmotrik Ildikó

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.



Tartalomjegyzék

<i>Mezey Barna</i> Tisztelgés Lőrincz József előtt	7
---	---

I. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

<i>Borbíró Andrea</i> Megállítható-e a forgóajtó? A bűnisméltés-megelőző programok lehetőségei	13
<i>Finszter Géza</i> A kriminálpolitika és a börtönügy	29
<i>Holé Katalin</i> Az üzleti titok védelmének egyes aspektusai	37
<i>Kabódi Csaba</i> A magyar börtönrendszer a nemzetközi kontroll alatt	47
<i>Király Eszter</i> Egy jogerőhatás mind felett?	53
<i>Koósne Mohácsi Barbara</i> A szabadságelvonással járó büntetőjogi szankciók alkotmányossága	61
<i>Vig Dávid</i> A reszocializáció elméleti és gyakorlati ellentmondásai a fiatalok büntetés- végrehajtásában	71

II. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

<i>Gácsi Anett Erzsébet</i> Az információforrás védelme a büntetőeljárásban, avagy az új relatív tanúzási akadály	85
<i>Gál Andor</i> A sui generis előkészületi bűncselekmények egyes dogmatikai kérdéseiről	97
<i>Juhász Zsuzsanna</i> Mentális egészség és a mentálisan sérült fogvatartottak	105
<i>Karsai Krisztina</i> Ius Puniendi of the European Union (Az Európai Unió ius puniendije)	117
<i>Nagy Ferenc</i> Alkotmányosan megkérdőjelezhető szabályokról az új Btk. kapcsán	129
<i>Szomora Zsolt</i> Létrejöhét-e bűncselekmény szabálysértések érték-egybefoglalásával? Egy alkotmányellenes büntető kollégiumi vélemény margójára	137

III. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Nagy Anita

Feltételes szabadságra bocsátás mint a közösségi szankciók egyik alternatívája149

Róth Erika

A sértett/áldozat büntetőeljárás-beli jogaira vonatkozó uniós minimumszabályok159

IV. Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Kar

Czenczer Orsolya

Fiatalkorúak az új Bv. Kódexben

Gondolatok az elítélt fiatalkorúak helyzetéről az új büntetés-végrehajtási törvény

kapcsán171

Fliegauf Gergely

Kis apokrif a börtöntetoválásokról: a büntető hatalom és a szubkultúra179

Ruzsonyi Péter

Elfogadás után – hatályosulás előtt: a Bv. Kódex kriminálpedagógiai potenciálja187

Tisztelgés Lőrincz József előtt

„...az emberek nem ok nélkül ragaszkodnak a középszerűhöz, a zavaroshoz és vajákoshoz, az illúziókhoz és a szobatiszta félismeretekhez, tehát a műveltséghez” – írja Márai Sándor –, „mert a műveltség annyi, mint az igazságnak – minden dolgok igaz ismeretének – feltárása és elviselése. S az igazat elviselni mindig nagyon nehéz. A műveltséghez, tehát a valóság és az igazság megismeréséhez rendkívüli bátorság kell. Az ember egész szívével, sorsával, lényegével ismeri meg az igazságot. Az ember csak életre-halálra lehet művelt”. Mint Lőrincz József professzor úr.

Akit szaktudománya, életre választott hivatása is a társadalmi valóság, az igazságosság és igazságosztás, a szociális kiszolgáltatottság és a jogszolgáltatás bonyolult szövedékének értelmezésére rendelt. A bűnt megérteni, a bűnözést helyén kezelni, a kriminalitásra adandó válaszokat megtalálni és adekvát módon alkalmazni nem jelentéktelen feladat. Meglelni és megfogalmazni az elméleti alapokat, majd mindezt a gyakorlati kihívások hálójába transzferálni, s ott azonnali próbáját szenvedni keveseknek adatik meg.

A büntetés-végrehajtás országos szervezetének hihetetlen szerencséjére s nem kevéssé önmaga javára a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának volt hallgatója (1962–67) végzése után azonnal a büntetés-végrehajtás állományába került, és nevelő lett a Fiatalkorúak Intézetében. Az itt eltöltött öt esztendő döntő befolyással volt életpályájára, kutatásaira, szemléletmódjára. Húsz esztendő a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának tudományos szakmai terepében megérlelte a kandidátusi disszertációt is. A Magyar Tudományos Akadémián 1993-ban védte meg a *Fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása* címmel benyújtott munkáját, s nyerte el az állam- és jogtudományok kandidátusa címet.

1972-től tíz évig a Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszékén oktató, majd rövid szünet után (melyet alosztályvezetőként a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságán töltött) tanszékvezető (1985–1999) és a Főiskola főigazgatójának tudományos helyettese. Lőrincz József hatása és tevékenysége szinte felbecsülhetetlen ezen években. A Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszéke a legfőbb utánpótlási csatornája volt a büntetés-végrehajtási szervezetnek, melynek rekrutációs képessége és kibocsátott végzőseinek minősége jelentős befolyással volt a büntetés-végrehajtás későbbi működésére.

A nyolcvanas évek óvatos, de határozott nyitása a tudományosság irányába, a rendszerváltás jogharmonizációs robbanása a magyar büntetőügyi tudományosság újjáéledésének táptalaja lett. S a Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszéke

körül szerveződő tudományos munkálkodás látványos eredményeket hozott. Lőrincz József személye kiválóan megfelelt a legkülönfélébb tudományok büntetés-végrehajtásban érdekelt képviselőinek egyesítésére. Bámulatos energiával szervezte egy-egybe a börtönügyi reformok híveit, elévülhetetlen érdeme a Magyar Börtönügyi Társaság életre hívása. Tudományos egyénisége nem kevésbé volt katalizátora a közös kutatásoknak, a hazai és nemzetközi konferenciáknak, a különböző egyetemeken hallgatói együttműködéseinek is. Fáradhatatlanul gyűjtötte a *Módszertani Füzetekből Börtönügyi Szemlévé*, egy belső szakmódszertani periodikából a Magyar Tudományos Akadémia által is akceptált tudományos folyóirattá formált kommunikációs fórum köré a magyar tudományosságot, óvatosan haladva azon a kényes egyensúlyt követelő határon, mely az elméleti képletek és a gyakorlati tapasztalatok összeegyeztetésének arányossági követelményei szabta határvonalak között vezetett. A társszervezetekkel való együttműködést nem csupán hangoztatta, de saját példáján mutatta és szervezte a közös munkát, így kötözve szorosabbra a szakmai kötelekeket a Magyar Börtönügyi Társaság, a Magyar Rendészettudományi Társaság s a Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság között.

2001-től teljes erejével az egyetemi oktatás felé fordult. Három jogi karon oktatott büntetés-végrehajtási jogot (majd kriminológiát), mely vállalása erőteljes hozzájárulás volt a büntetés-végrehajtás stúdiumának meghonosításához Szegeden, Miskolcon és Budapesten (az Eötvös Loránd Tudományegyetemen). Így aztán természetes, hogy Lőrincz József neve ott szerepel a magyar büntetés-végrehajtási jog (és jogtörténet) szinte valamennyi ezredfordulós tankönyvén, jegyzetén. Így a *Magyar jogtörténet* 1996. évi első megjelenésétől mind az öt eddigi kiadásban ő jegyzi a büntetések végrehajtásának történetét a II. világháborút követő évtizedekre vonatkozóan. A Rendőrtiszti Főiskola 1999-ben kiadott büntetés-végrehajtási jogi jegyzetében, miként annak átdolgozott, az egyetemeken számára is alkalmas továbbbi tankönyvi kiadásaiban is ő írta a fiatalok számára, a javítóintézeti nevelésre és a munkáltatásra vonatkozó fejezeteket. Neve nem hiányozhatott a kriminológusok nagy vállalkozásából, a *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés – bűnözéskontroll* című tankönyv szerzői lajstromából sem. (A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának hatásrendszeréről írt, társszerzőként Kabódi Csabával.) Társszerzőként szerepelt a *Büntetéstan alapfogalmak* (2005) és a *Büntetés-végrehajtási jogi alapfogalmak* (2011) tankönyvben, illetve jegyzetben is.

Tanulmányai és monografikus munkái vallomása szerint a fiatalok büntetés-végrehajtása mellett kutatási érdeklődésének fókuszába a magyar börtönügy huszadik századi története, a büntetőpolitika és a büntetés-végrehajtás társadalmi kapcsolatai és kontrollja kerültek. Művei rendre felbukkannak a *Börtönügyi Szemle* mellett a *Rendvédelmi Füzetek*, a *Jogelméleti Szemle*, a *Jogtörténeti Szemle*, a *Rendvédelem-történeti Füzetek* hasábjain, konferencia-és tanulmánykötetekben egyaránt.

Lőrincz József mindhárom fő kutatási területén meghatározó monográfiát tudhat magáénak. A *Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása* (1998) mindmáig alapvetése a szakterületnek. Nagy Ferenc professzorral egy történeti jelentőségű munkát végeztek el akkor, amikor a szakma asztalára tették Pulszky Ágost és Tauffer Emil legendás 1866-os felmérésének 20. század végi párját, a *Börtönügy Magyarországon* című munkát (1997). Végül munkásságának egyik csúcspontjaként 2009-ben publikálta *Büntetőpolitika és börtönügy* címen nagy ívű áttekintését a magyar büntetőpolitika fejlődéséről a börtönügy tükrében, éles kontrasztként mögé helyezve az euroatlanti fejleményeket. Leteszi voksát a jogszerű és emberséges fogva tartást, a fogvatartotti reintegrációt, a társszervekkel való partneri együttműködést, az integrációt, a tárgyi és humán infrastruktúra fejlesztését pártoló fejlesztési stratégia mellett, mely reális, felzárkóztató programmal esélyt ad egy európai színvonalú büntetés-végrehajtás kialakításához. Lőrincz József művei megkerülhetetlenek a magyar büntetés-végrehajtás tudományában.

A sors és a hallgatók Fortunája Lőrincz Józsefet az oktatás felé sodorta. De mi csodálkoznivaló is van ezen? Hiszen az igazság mindenkori birtokosának leghőbb vágya tudásának továbbadása, az ifjú elmék „fertőzése” a kételkedésre, a kutatásra, az újabb igazságok felderítésére, ösztönzés a jóra, a kiteljesedésre. A műveltség soha nem öncélú, nem magáért való, hanem kívánja, követeli a megvalósulását, azaz a továbbadást, újabb és újabb generációk felkészítését és megragadását az igazságra, a tudásra, a tökéletesre törekvésre.

Ezt nem sokan képesek valóra váltani. Vagy mert az igazság felismerésében járnak még csak a kezdeti lépéseknél, vagy mert nem ösztönöz mindenkit a közvetítés vágya. Vagy mert talentuma hiányzik hozzá. Nagy adomány a műveltség és az előadói képességek egyidejű tulajdonlása, melyből kifelejthetetlen a pedagógus hajlam, a fiatalok, a hallgatók, „a célcsoport” megragadása. Műveltséggel, kultúrával, tudással, egyéniséggel és emocionális kötésekkel. Ahogyan hallgatói látják Lőrincz Józsefet: „csak mesél és mesél az eltátott szájú hallgatóságnak”.

Kimondhatatlanul fontos, hogy az egyetemi professzor hiteles legyen hallgatói előtt. Ne professzori stalluma, hanem mindennapi embersége, tudása és műveltsége alapozza meg tekintélyét. Hogy hallgatói úgy vélekedjenek róla, mint Lőrincz Józsefről, hogy ti. „Az egyetem egyik legjobb előadója, igazi tanár”. A hallgatóság érzi a tanítani vágyást, az elkötelezett szenvedélyt az oktatóban, mint ahogyan észleli annak ellenkezőjét is. És megfelelőképpen honorálja is azt. Lőrincz tanár úrról írták, hogy „egyike azon utolsóknak, akik tényleg tanítani akarnak”.

Emberségét dokumentálja hallgatóinak ragaszkodása, tisztelete a professzor iránt, aki „még tudja, mi fán terem a jó modor”, és akinél „a vizsgázás terápiás céllal is javallott, az esetleges korábban elszenvedett poszttraumatikus tüneteinek enyhítésére”.

Tudományos és szakmai tevékenységét állami és társadalmi elismerések sora jelzi. Lőrincz József birtokolja az igazságügyi miniszter Tauffer Emil-díját (1999), a belügyminisztertől kapott dísztört és a Tudományos Munkáért Emlékérmét (2001), a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának díszkardját (2005) és a köztársasági elnök által adományozott ny. dandártábornoki rendfokozatot. 2012-ben a Belügyi Tudományos Tanács Szabó András-oklevéllel tüntette ki. A Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság 2000-ben Rendvédelem-történetért Érdemérem, 2002-ben Rendvédelem-történetért Érdemkereszt kitüntetésben részesítette, 2007-ben a Magyar Rendészettudományi Társaság Dr. Kertész Imre-émlékéremre érdemesítette. 2006-ban a Miskolci Egyetem „Pro Facultate Iurisprudentiae” éremmel ismerte el oktatói munkáját.

De a laudációkban szokásszerűen felsorolt kitüntetések mellett van egy olyan, mely egy professzornak a legtöbbet jelenti.

A markmyprofessor internetes önkéntes és független értékelő honlap hallgatói véleményei alapján Lőrincz József professzor a megítélt szempontok, tehát az általa szabott követelmények teljesíthetősége, a segítőkészség, a felkészültség, az előadásmód valamennyijére jelest kapott hallgatóitól, „átlagá” tehát kitűnő (5). Ennél nagyobb elismeréshez aligha juthat egy egyetemi oktató. Talán egy minősítő megjegyzés fokozhatja a kitüntetést: „érdemes bejárni az óráira... az ő kriminológia előadása után éreztem először azt, hogy de kár, hogy már vége van”.

Lőrincz József jelenlegi önmagát veterán (obsitos) porkolábnak nevezi. Ez a csöndes, önironikus, a professzor úrra oly jellemző szellemes szerénység nem takarja el egy nagyformátumú tudós, büntetés-végrehajtási szakember életpályájának nagyszerű eredményeit, melyekre méltán büszke a magyar börtönügyi tudományosság. S melynek gazdagítását változatlan érdeklődéssel várja. Az egyetemi kollégák nevében tolmácsolt gratulációk mellett kívánok tehát a hetvenesztendős Lőrincz Józsefnek még további békességes és egészséges, kutatási eredményekben és oktatási élményekben gazdag, kutatómunkában eltöltött évtizedeket. Tudóstársai gyarapodására, hallgatói örömeire, saját magának elégedettségére.

Úgy legyen.

Mezey Barna

rektor, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE

I.

ELTE
Állam- és Jogtudományi Kar

Borbíró Andrea ■

Megállítható-e a forgóajtó? A bűnismétlés-megelőző programok lehetőségei

1. A harmadlagos prevenció védelmében

A bűnismétlés megelőzésére irányuló erőfeszítések évszázados történetét az optimizmus és a kiábrándulás korszakainak váltakozása szakszolja. Az emberjobbító törekvéseket és a hozzájuk kapcsolódó intézményi reformokat rendszerint a kudarcok bemutatása követte, jobb esetben a prevenciós gyakorlat átrendeződését, rosszabb esetben pedig teljes elhagyását eredményezve. Az már az ezredfordulót jellemző kriminálpolitikai és kriminológiai ambivalencia tünete, hogy nehéz lenne eldönteni, jelenleg az optimizmus, avagy a kiábrándulás korszakát éljük-e. Kétségtelen, hogy az 1970-es években meghirdetett, Robert K. Martinson nevével fémjelzett „semmi nem működik” tétele,¹ és az ugyanekkor lezajló neokonzervatív kriminálpolitikai fordulat olyan csapást mért a korrekcionális programjára, amely sokáig visszafordíthatatlannak tűnt, és amely világszerte máig meghatározó hatással van a harmadlagos megelőzést érintő kriminálpolitikai döntésekre. Mégis, indokolatlan lenne eltemetni a bűnelkövetők reintegrációjára irányuló törekvéseket. A kriminológiai kutatásokban egyértelműen, de a gyakorlatban is egyre inkább előtérbe kerül a „mi működik?” kérdése. A megfogalmazás beszédes. A „mi működik?” a korrekcionális történetének talán legkevésbé ambiciózus problémafelvetése, amely jól tükrözi azt, hogy az ezredforduló kriminológiája feladta

■ Adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológia Tanszék.

¹ Robert K. MARTINSON: „What Works? Questions and Answers About Prison Reform” *The Public Interest* 1974/35. 22–54.

az átfogó, mindenhol és mindenkire érvényes igazságok megfogalmazását. Célkitűzése jóval szerényebb: a kortárs kutatások csupán annak tesztelésére irányulnak, hogy léteznek-e olyan konkrét prevenciós programok, amelyek bizonyos elkövetők esetében csökkenthetik a bűnismétlés esélyét.² A martinsoni kritika után a kriminológia rendkívül óvatossá vált mind teoretikus feltevéseit, mind pedig az ezek ellenőrzésére hivatott módszertanát illetően. Az elmúlt évtizedekben ezért kialakult a harmadlagos prevenció kutatásának egy olyan értéksemleges területe, amely egyetlen szempontot tart szem előtt: a hatékonyságmérés módszertanának megbízhatóságát. Ennek a meglehetősen száraz, kvantitatív kutatási területnek a képviselői nem kívánják állást foglalni olyan kérdésekben, mint a prevenció etikája, társadalmi következményei vagy kriminálpolitikai hasznosíthatósága. Érdeklődésük egyetlen kérdés eldöntésére irányul: a jelenleg rendelkezésre álló legfejlettebb módszertan alkalmazása mellett bizonyítható-e egy adott prevenciós program hatékonysága, vagy nem.

Némileg paradox módon ez a kényszerű tudományos szerénység a harmadlagos megelőzéssel kapcsolatos újjáéledő optimizmus legfontosabb forrása. Ha vannak is fenntartásaink a statisztikai szemlélettel szemben, a kemény empirikus bizonyítékoktól nem lehet eltekinteni – különösen akkor, ha ezek újra és újra nagyfokú konzisztenciát mutatnak. Márpedig ezek a bizonyítékok annyit azonnal egyértelművé tesznek, hogy a „semmi nem működik” tétele téves. Van, ami működik. Vannak olyan elkövetők, akik prevenciós programok hatására kerülnek el a bűnismétlést. Van szignifikáns kapcsolat a reintegrációs törekvések és a bűnismétlési ráta között. A forgóajtó megállítható.

Az igazi kérdés persze az, hogy hogyan, és pontosan ez az a terület, ahol a programspecifikusan és kontrollált változókkal végzett hatékonyságvizsgálatok a legnagyobb szerephez jutnak. Ezek ugyanis választ adhatnak egyrészt arra, hogy érdemes-e egy adott programot alkalmazni, azaz jár-e, és ha igen, milyen hozadékokkal jár a prevenciós célú beavatkozás a be nem avatkozáshoz képest. Másrészt egymáshoz képest is eligazíthatnak az egyes prevenciós programok között, azaz jelezhetik, mely programtípusok és milyen feltételek mellett eredményesebbek másoknál. A hatékonyságvizsgálatok legfontosabb tanulsága ugyanis éppen az, hogy a bűnismétlés megelőzésében sikeres és sikertelen programok egyaránt rendelkeznek bizonyos közös jellemzőkkel, kriminológiai alapfeltevésekkel és működési elvekkel.³

² Ted PALMER: „Martinson Revisited” *Journal of Research on Crime and Delinquency* 1975/2. 133–152.

³ A hatékonyságvizsgálatok módszertanáról lásd pl. Anthony PETROSINO – Julia LAVENBERG: „Systematic Reviews and Meta-Analyses: Best Evidence on ‘What Works’ for Criminal Justice Decision Makers” *Western Criminology Review* 2007/1. 1–15.

Ez az ismeretanyag kulcsfontosságú lehet a gyakorlat számára. A büntetés-végrehajtás jellemzően erősen korlátozott emberi és anyagi erőforrásokkal rendelkezik, egyáltalán nem mindegy tehát, hogy ezeket hogyan csoportosítja és mire fordítja.⁴ Más kérdés persze, hogy a tudományos eredmények beépülnek-e ténylegesen a büntetés-végrehajtási gyakorlatba. Ami a magyarországi helyzetet illeti, egy 2012-ben lefolytatott empirikus kutatásunk szerint a bűnismétlés-megelőzés hatékonyságára vonatkozó kriminológiai ismeretanyag igen korlátozottan jelenik meg a reintegrációs gyakorlatban, és a büntetés-végrehajtásban dolgozók általában nem is rendelkeznek átfogó ismeretekkel a nemzetközi gyakorlatban kipróbált prevenciós programokról és azok eredményeiről. A kutatásból ugyanakkor az is kiderült, hogy igény nagyon is lenne ilyen ismeretekre: az interjúk és a fókuszcsoportok szerint a büntetés-végrehajtásban dolgozó szakemberek – intézetparancsnokok, nevelők, pszichológusok – egyértelműen szükségesnek tartják a megelőzést szolgáló programokat, és jól működő programok esetén az elkövetők jelentős részénél látnának reális esélyt a bűnismétlés elkerülésére.⁵

A továbbiakban a harmadlagos prevenciós programok hatékonyságára vonatkozó legfontosabb nemzetközi empirikus eredményeket foglaljuk össze. A könnyebb áttekinthetőség érdekében három olyan feltételcsoporttal foglalkozunk, amelyek a hatékonyságvizsgálatok szerint döntő szerepet játszanak a bűnismétlés megelőzésében. Ezek *a)* a program individualizáltságával; *b)* a program részvételi jellegével, illetve *c)* a program minőségével kapcsolatos tényezők.

2. Készségek és kriminogén szükségletek: középpontban az elkövető

Kutatásunk szerint a hazai bv. intézetek a reintegráció elősegítését döntően a strukturális jellegű (különösen a munkaerő-piaci beilleszkedést elősegítő), illetve a „szabadidő hasznos eltöltését” szolgáló programoktól várják.⁶ Rehabilitációs jellegű, személyiség- és magatartás-központú strukturált programokra ugyanakkor elvétve

⁴ A magyarországi helyzet elemzésére lásd LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Budapest: Rejtjel 2009), illetve LŐRINCZ József: „Helyzetjelentés a javítóintézeti nevelés végrehajtásáról” in JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia sat: Ünnepi kötet dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2012) 287–299.

⁵ Egészen más volt a helyzet a felügyelők körében, akik jóval szkeptikusabban viszonyultak a reintegráció és rehabilitáció kérdéseikhez. BORBÍRÓ Andrea – SZABÓ Judit: „Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében” in VÓKÓ György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 49.* (Budapest: OKRI 2012)

⁶ Lásd BORBÍRÓ–SZABÓ (5. lj.) 176.

találtunk példát. Ezt a hiányt csupán interjúalanyaink kisebbik része értékelte problematikusnak, ők azonban igen fontos összefüggésekre hívták fel a figyelmet: megítélésük szerint a strukturált pszichológiai programok általánossá tétele a magyar büntetés-végrehajtásban számottevő hatással lehetne a bűnismétlési ráták alakulására.⁷

A nemzetközi tapasztalatok azt jelzik, hogy valóban érdemes erősíteni a pszichológiai és szociálpszichológiai szemléletet a büntetés-végrehajtás prevenciók tevékenységében. A hatékonyságvizsgálatok szerint ugyanis a bűnismétlés megelőzésében általában sikeresebbek azok a programok, amelyek az egyéni attitűdökre, motivációkra, viselkedési formákra irányulnak, mint a strukturális feltételek változtatását szorgalmazó tevékenységek. Azaz: az egyéniesített viselkedéskorrekciós terápiák főszabály szerint eredményesebbek, mint pl. szakképesítést biztosító, képzési, vagy munkaerőpiacra belépést megkönnyítő programok – legalábbis az utóbbiak sikeréhez szükség lehet az előbbiekre.⁸ MacKenzie például több mint 280 harmadlagos bűnmegelőzési program elemzése alapján kifejezetten ebben látja a hatékonyság legfontosabb feltételét: eredményei szerint a bűnismétlést jelentősen csökkentő programok lényegi vonása, hogy képesek az elkövető gondolkodásmódjának, problémafelismerési képességének és problémamegoldó stratégiáinak megváltoztatására.⁹

Az individuális szükségletekhez igazított beavatkozás jelentőségét elsősorban az ún. egyéni kockázat- és szükségletbecslésekre épülő programok eredményei támasztják alá. A kockázati és a szükségleti elv érvényesítése és kombinálása a nemzetközi gyakorlatban az 1990-es évektől terjedt el. A kockázati elv szerint a bűnismétlés egyéni

⁷ Lásd BORBÍRÓ–SZABÓ (5. l.j.) 177.

⁸ Kenneth ADAMS [et al.]: „A Large-Scale Multidimensional Test of the Effect of Prison Education Programs on Offenders’ Behavior” *The Prison Journal* 1994/4. 443–449.; Lawrence W. SHERMAN [et al.] Preventing Crime: *What Works, What Doesn’t, What’s Promising. A Report to the United States Congress* <https://www.ncjrs.gov/works/>; Mark W. LIPSEY – David P. WILSON: „Effective Intervention for Serious Juvenile Offenders” in Rolf LOEBER – David P. FARRINGTON (szerk.): *Serious and Violent Juvenile Offenders. Risk Factors and Successful Intervention* (Thousand Oaks, CA: Sage 1998) 313–345. Fontos hangsúlyozni, hogy itt kifejezetten a bűnismétlés dimenziójában mért hatékonyságról van szó, a munkaerő-piaci beilleszkedést segítő programok jelentősége azonban nem csak ebben nyilvánulhat meg. Legalább ennyire fontos (és a jóléti kiadások csökkenése miatt költséghatékonysági szempontból még meghatározóbb) eredmény, ha az elítélt könnyebben jut munkához. Ebben a vonatkozásban az eredmények ígéretes trendeket jeleznek, MacKenzie például több olyan programot talált, amely szignifikánsan növelte a munkához jutás esélyét – ezek a programok egyébként a visszaesést is nagyobb mértékben csökkentették. Doris L. MACKENZIE: *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents* (Cambridge: Cambridge University Press 2006)

⁹ Lásd MACKENZIE (8. l.j.) 335.

valószínűsége statisztikai alapon megbecsülhető, s ez a valószínűség lehet a megelőzés egyik orientáló pontja. Ebben a koncepcióban kulcsfontosságú legalább az ún. magas és alacsony kockázatú elkövetők elkülönítése, hiszen – a modell hipotézise szerint – a két csoport esetében egészen eltérő beavatkozási formáktól várható a bűnisméltés esélyének a csökkentése.¹⁰ Ezt a feltevést egyébként a bv. állomány általunk megkérdezett tagjai, illetve a megkérdezett fogvatartottak is osztották: a klaszifikáció és differenciálás szűk lehetőségei, amelyek gyakran még az első büntényes és a visszaeső elkövetők elkülönítését sem teszik lehetővé, egyértelműen az egyik legsúlyosabb problémaként fogalmazódtak meg az interjúkban.¹¹

A szükségleti elv szerint az elkövetőhöz kapcsolódó dinamikus kockázati faktorok, különösen az ún. kriminogén szükségletek feltárása jelentheti a korrekciós beavatkozások alapját. Szemben ugyanis az alapvetően statikus, s így nem alakítható kockázati tényezőkkel, a bűnelkövetéshez vezető dinamikus faktorok változtathatóak. A szükségleti elv tehát a bűnelkövetéshez vezető folyamat individuális tényezőit feltáró kriminológiai kutatásokon alapul. Gendreau és munkatársai elemzése szerint a bűnelkövetés legerősebb összefüggést *a)* az antiszociális attitűdökkel, *b)* a deviáns kapcsolatokkal, *c)* az antiszociális temperamentummal és személyiséggel, *d)* a korábbi viselkedésformákkal, illetve *e)* a családi és szülői kapcsolatokkal mutatott. Ezzel szemben gyenge összefüggést mértek a végzettség/képzettség, a szocio-ökonómiai státusz, a faji hovatartozás és a pszichopátiás személyiségproblémák (depresszió, alacsony önértékelés, elidegenedés stb.) tényezőivel.¹² Andrews és Bonta nyolc olyan kriminogén szükségletet nevesít, amelyre a hatékony preventív kezelésnek irányulnia kell: *a)* antiszociális attitűdök, *b)* antiszociális kapcsolatok, *c)* korábbi antiszociális magatartások, *d)* antiszociális személyiségstruktúra, *e)* problémás családi viszonyok, *f)* problémás iskolai/munkahelyi viszonyok, *g)* problémás szabadidő-eltöltési szokások és *h)* szerhasználat.¹³

¹⁰ Donald A. ANDREWS – James BONTA – Robert D. HOGE: „Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology” *Criminal Justice and Behavior* 1990/17. 19–52.

¹¹ Érdekes módon azonban a differenciálással összefüggésben nagyon ritkán merült fel a kockázat- és szükségletbecslés jelentősége: interjúalanyaink többsége vagy nem ismerte ezeket a technikákat, vagy nem tekintette azokat lényegesnek a differenciálás megvalósításához. Lásd BORBÍRÓ–SZABÓ (5. l.) 182.

¹² Ez magyarázhatja a szakképzési/munkaerőpiaci reintegrációs programok gyengébb hatásfokát is. Paul GENDREAU [et al.]: *The Development of Clinical and Policy Guidelines for the Prediction of Criminal Behavior in Criminal Justice Settings* (Unpublished manuscript 1992) id. MACKENZIE (8. l.) 60.

¹³ Donald A. ANDREWS – James BONTA: *The Psychology of Criminal Conduct* (Cincinnati, OH: Anderson Publishing 2003)

A hatékonyságvizsgálatok szerint a kockázati és a szükségleti elv párhuzamos érvényesítése a bűnismétlés megelőzésének egyik legfontosabb feltétele. Ahogy a kockázati szintnek nem megfelelő (túl intenzív vagy túl enyhe) beavatkozás sikertelen vagy akár kontraproduktív lehet,¹⁴ a kriminogén szükségletek nem megfelelő felmérése is kedvezőtlen következményekkel járhat. A nem kriminogén, azaz a bűnelkövetéssel össze nem függő szükségletek kezelése nem gyakorol érdemi hatást a bűnismétlési valószínűsége, sőt, a visszaesés növekedésének valószínűsége valamivel nagyobb, mint a csökkenésé. Ezzel szemben a kriminogén szükségletekre irányuló beavatkozások – az egyes szükségletek szerint eltérő mértékben – szignifikánsan csökkenthetik az újbóli elkövetések rátáját. Dowden és Andrews például kontrollált változókkal vizsgálták meg a beavatkozásokkal érintett egyes elkövetői szükségletek és dinamikus faktorok bűnismétlésre gyakorolt hatását.¹⁵ Következtetésük szerint „a hatékony kezelési programok kidolgozásához egyértelműen a kriminogén szükségletek jelentik a kulcsot”. Míg ugyanis ezek a szükségletek pozitív és lényeges hatást gyakoroltak a vizsgálati és kontrollcsoport bűnismétlési rátái közötti különbségekre, a nem kriminogén szükségletek nem mutattak összefüggést a bűnismétléssel. Különösen figyelemreméltó, hogy eredményeik szerint a legrosszabb értéket a büntetéstől való félelem mutatja: a kizárólag erre építő programok szignifikáns negatív hatást gyakoroltak az ismételt elkövetésre.¹⁶

A kockázati és a szükségleti elv mellett a hatékonyságvizsgálatok egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az individualizáció egy harmadik összetevőjének: az egyéni tanulási és válaszkészségeknek. A reszponzivitás szerepére a viselkedés-

¹⁴ Vicente GARRIDO – Luz A. MORALES: “Serious Violent or Chronic Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections” (*Campbell Systematic Reviews* 2007) <http://campbellcollaboration.org/lib/project/30/>; Darrick JOLLIFFE – David P. FARRINGTON: „Empathy and Offending: A Systematic Review and Meta-Analysis” *Aggression and Violent Behavior* 2004/9. 441–476., Santiago REDONDO – Julio SÁNCHEZ-MECA – Vicente GARRIDO: „The Influence of Treatment Programmes on the Recidivism of Juvenile and Adult Offenders: An European Meta-Analytic Review” *Psychology, Crime & Law* 1999/5. 251–278.

¹⁵ Craig DOWDEN – Donald A. ANDREWS: „What Works in Young Offender Treatment: A Meta-Analysis” *Forum on Correctional Research* 1999/5. 21–24. Hasonló eredményekkel lásd még James BONTA – Suzanne WALLACE-CAPRETTA – Jennifer ROONEY: „A Quasi-Experimental Evaluation of an Intensive Rehabilitation Supervision Program” *Criminal Justice and Behavior* 2000/27. 312–329., és Donald A. ANDREWS – James BONTA – Stephen WORMITH: „The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment” *Crime and Delinquency* 2006/52. 7–27.

¹⁶ Dowden és Andrews következtetése szerint tehát a sikeres programok nem csupán büntető, hanem az elkövető körülményeihez, szükségleteihez és motiváltságához igazodó támogató funkciókat is megvalósítanak. Ezért tartják szükségesnek az ún. humán szolgáltatások beemelését a büntető igazságszolgáltatásba. Lásd DOWDEN–ANDREWS (15. l.j.)

terápiák, és különösen a kognitív viselkedésterápiák (CBT) más programokhoz képest is szembetűnő eredményessége világított rá.¹⁷

A CBT-programok a hagyományos viselkedésterápiák tanulasközpontú megközelítését ötvözik a személyiség beállítódásának vizsgálatával. Alapvetően az önismeret fejlesztésén alapulnak, céljuk, hogy feltárják a diszfunkcionális egyéni problémaérzékelést és rögzült attitűdöket, illetve az ezekből fakadó hibás reakciókészletet. A CBT-programokat tehát elsősorban a bűnelkövetést támogató ún. kriminális gondolkodásmód érdekli, amelyet olyan sajátos torzulások jellemeznek, mint a hibás kognitív beállítódások, a szituációk súlyosan szubjektív értékelése, mások hibáztatása, felsőbbrendűségi érzés, áldozati szerepben tetszelgés, torz öngigazolási sémák, vagy a külvilágtól való állandó fenyegetettség érzése.¹⁸ A terápia gerince a tanulási és újratanulási folyamat: a CBT kiindulópontja, hogy a hibás gondolati sémák nem eleve adóttak, hanem azokat az egyén interakciók során sajátította el, így újrastrukturálhatók és korrigálhatók.

A CBT más programokhoz képest is kedvező eredményeit számos kutatás alátámasztja: ökölszabályként az ilyen programok mintegy 30%-kal nagyobb csökkenést érhetnek el a bűnismétlési arányokban, mint más prevenciós programok. Garrido és Morales erőszakos és krónikus fiatalkorú elkövetők körében valamennyi prevenciós program közül ezt a programtípust találták a legsikeresebbnek.¹⁹ Lösel 1995-ös metaelemzése,²⁰ illetve Redondo és munkatársainak európai áttekintése²¹ ugyancsak a CBT-programokat jelezte a legeredményesebbnek. Lipsey csaknem 400 fiatalkorú kezelési programjaira kiterjedő metaelemzése szerint a viselkedés- és készségorientált terápiák mintegy 20-40%-kal nagyobb mértékben csökkentették

¹⁷ A kombinált elkövetői értékeléseken alapuló legismertebb kezelési modell az ún. Risk-Need-Responsivity (RNR) modell. Ez az elkövetők egyénileg mért visszaesési kockázata, kriminogén szükségletei, illetve reszponzivitása alapján alkalmaz egyéniesített, jellemzően kognitív viselkedésterápiákat. A modell az 1990-es évektől terjedt el, azóta több változtatással és kiegészítéssel alkalmazták.

¹⁸ Robert R. ROSS – Elisabeth A. FABIANO: *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* (Johnson City, TN: Institute of Social Sciences and Arts 1985); Aaron T. BECK: *Prisoners of Hate: The Cognitive Basis of Anger, Hostility and Violence* (New York: Harper Collins 1999); Donald A. ANDREWS – James BONTA: *The Psychology of Criminal Conduct* 4th Ed. (Newark, NJ: LexisNexis 2006)

¹⁹ Lásd GARRIDO–MORALES (14. l.)

²⁰ Friedrich LÖSEL: „The Efficacy of Correctional Treatment: A Review and Synthesis of Meta-Evaluations” in James MCGUIRE (szerk.): *What Works: Reducing Reoffending. Guidelines from Research and Practice* (Chichester, UK: Wiley 1995) 79–111.

²¹ Lásd REDONDO–SÁNCHEZ-MECA–GARRIDO (14. l.)

a bűnismétlési arányt, mint más programtípusok.²² Lipsey és munkatársai 2001-ben 14 kontrollált próbával vizsgált CBT-program metaelemzése során újra arra a következtetésre jutottak, hogy az ilyen programokba bevont elítélteket akár 40%-kal kedvezőbb visszaesési ráta jellemzi.²³

A harmadlagos megelőzésben a CBT-programok többféle formája ismert, amelyek mindenekelőtt bizonyos elemek erőteljesebb hangsúlyozása vagy sajátos kombinációja alapján különböznek egymástól.²⁴ A különbség nemcsak tartalmi, hanem hatékonyságbeli is: bizonyos elemek eredményesebbnek tűnnek, mint mások. Azaz: az egyébként általában is hatékony CBT-programok között is nagy különbség lehet az eredményességben attól függően, hogy melyik programelemre helyezik a hangsúlyt. Landenberger és Lipsey szerint például a csoportos terápiát kiegészítő egyéni kezelés, a dühkontroll-terápiák és a kognitív újrastrukturálás bizonyultak a hatékonyságot leginkább növelő programelemeknek, míg például az áldozati szemlélet erősítése nem segítette elő az eredményességet.²⁵ Az egyéni kezelés (tanácsadás) Lipsey és Wilson metaelemzésében is hatékonynak bizonyult, ők emellett az interperszonális készségfejlesztést találták a legeredményesebbnek.²⁶ Joliffe és Farrington az erőszakos elkövetők többféle kezelési programját vizsgálták meg, és ők is azt találták, hogy ezek közül azok voltak az eredményesek, amelyek a kognitív magatartásterápia elemeit (elsősorban a dühkontrollt és a kognitív készségek fejlesztését) tartalmazták. Sikeres módszernek bizonyult ezenkívül a szerepjáték, ugyanakkor nem járultak hozzá a hatékonysághoz a morális fejlesztésre irányuló, illetve az alapfokú oktatásra koncentráló programok.²⁷

A CBT-programok a biztató eredmények hatására számos országban a harmadlagos megelőzés legdinamikusabban fejlődő területei közé tartoznak. Ezek a programok szolgáltatják ugyanis a legegységesebb bizonyítékot arra, hogy a kriminálpolitikának érdemes invesztálnia a korrekciós törekvésekbe. A CBT növekvő népszerűségét jelzi, hogy – különösen Észak-Amerikában és Nagy-Britanniában –

²² Mark W. LIPSEY: „What Do We Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents?” in James MCGUIRE (szerk.): *What Works: Reducing Reoffending. Guidelines from Research and Practice* (Chichester, UK: Wiley 1995) 63–78.

²³ Mark W. LIPSEY – Gabrielle L. CHAPMAN – Nana A. LANDENBERGER: „Cognitive-Behavioral Programs for Offenders” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 2001/1. 144–157.

²⁴ A CBT-programok rendszerezéséről I. Nana A. LANDENBERGER – Mark W. LIPSEY: *The Positive Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Meta-Analysis of Factors Associated with Effective Treatment*. <http://nicic.gov/Library/023167>, 2005.

²⁵ Lásd LANDENBERGER–LIPSEY (24. l.)

²⁶ Lásd LIPSEY–WILSON (8. l.)

²⁷ Lásd JOLIFFE–FARRINGTON (14. l.)

szaporodnak az önállóan akkreditált, sajátos programstruktúrával rendelkező specifikus kezelési programok.²⁸ Ezek valamely kezelési koncepció mentén kombinálják a CBT egyes elemeit, a kezelés pedig kötött curriculum alapján történik. Érdekes módon azonban az ilyen programok hatékonyságára vonatkozó eredmények némileg ellentmondásosak: noha összességében ezek is ígéretesek, nem hatékonyabbak, mint a CBT-programok általában, sőt, valamivel nagyobb az eredménytelenség esélye is.²⁹ Ennek oka az lehet, hogy az ilyen kötött programok szűkebb mozgásteret engednek az egyedi eset által igényelt eltéréseknek, illetve a kötött programstruktúra miatt könnyebben is rutinizálódnak. Ez a tényező pedig – ahogy a későbbiekben még lesz szó róla – általában a program hatékonyságának csökkenését eredményezi.

3. Résztétliség és önkéntesség

A kognitív viselkedésterápiák eredményei nem csupán az egyéniesített beavatkozás fontosságát támasztják alá, hanem a sikeres programok egy további feltételét is valószínűsítik: az érintettek részvételét és aktív közreműködését. Az egyéni motiváltság megteremtése a kognitív viselkedésterápiák kulcsa, ám egyben a terápia része is: a program egészének sikere múlhat azon, hogy a kliens maga is akarja-e a változást.³⁰ Az RNR-alapú értékelési eljárások rezponzivitás-elemei éppen ennek a motiválhatóságnak a lehetőségét (is) mérik.

A motiváltság és részvétel mint a bűnisméltés megelőzésének egyik feltétele Magyarországon szolgálhat az 50-es, 60-as években uralkodó, döntően kényszerkezeléseket alkalmazó medikális modell kudarcaira. A résztvételi elemet nélkülöző programok gyakori sikertelenségére ugyanakkor a kortárs gyakorlatból is több példa hozható. Schmucker és Lösel szexuális elkövetői programokra vonatkozó kutatása például kizárólag azoknál a programoknál mért hatékonyságot, amelyekben a részvétel önkéntes volt; a kényszerprogramok nem mutattak eredményt.³¹ Parhar és munkatársai 126 kötelező és önkéntes kezelési program metaelemzésében az önkéntes

²⁸ Ilyen például az elkövetők gondolkodásmódjára koncentráló kanadai Reasoning & Rehabilitation Program, vagy a dühkontroll központú Aggression Replacement Training.

²⁹ Mark W. LIPSEY – Nana N. LANDENBERGER – Sandra J. WILSON: „Effects of Cognitive Behavioral Programs for Criminal Offenders” (*Campbell Systematic Reviews* 2007) 6.

³⁰ Jemma C. CHAMBERS [et al.] „Treatment Readiness in Violent Offenders: The Influence of Cognitive Factors on Engagement in Violence Programs” *Aggression and Violent Behavior* 2008/4. 276–284.

³¹ Martin SCHMUCKER – Friedrich LÖSEL: „Does Sexual Offender Treatment Work? A Systematic Review of Outcome Evaluation” *Psicothema* 2008/1. 10–19.

programok szignifikáns hatást gyakoroltak a bűnismétlés csökkentésére, a kényszerített kezelés (különösen zártintézeti környezetben) eredménytelen maradt.³² Az általános trendek közül egyedül a drog- és alkoholproblémákat kezelő programok tűnnek kivételnek: a kutatások szerint ezeknél nincs szignifikáns különbség a kényszerített és önkéntes programok eredményessége között.³³

A kezelési programok esetében az önkéntesség szintje természetesen változhat, így a programok egy része kifejezett elemként tartalmazza az elkövetői motiváltság felébresztését. Önmagában tehát az, hogy az elkövető nem önkéntesen lép be a programba, nem befolyásolja a hatékonyságot – a problémát az jelenti, ha a kényszerjelleg fennmarad, azaz az elkövető végig kényszerként éli meg a kezelést. Vannak azonban olyan harmadlagos megelőzési eszközök, amelyek fogalmilag kizárják az önkéntesség lehetőségét, és teljes egészében a kényszer, a punitivitás vagy a megfélemlítés eszközeire építenek. Az ilyen technikák kedvezőtlen eredményei bizonyítják a leglátványosabban azt, hogy az önkéntes elem hiánya drasztikusan alááshatja a hatékonyságot – olyannyira, hogy ezek a beavatkozási formák gyakran negatív hatással, azaz a bűnismétlési valószínűség növekedésével járnak.

Ilyen hatást láttunk Dowden és Andrews már említett elemzésében, amelynek eredményei szerint a büntetéstől való félelem növelésére irányuló beavatkozás szignifikánsan növelte a bűnismétlési rátát a vizsgálati csoportban.³⁴ Ezt a következtetést támasztja alá Gendreau és munkatársai 2000-es metaelemzése is, amely több „keménykezü” szankciófajta, illetve a harmadlagos megelőzés területére eső program hatékonyságát hasonlította össze. Eredményeik szerint a csupán punitív elemeket tartalmazó szankciófajta és programok jellemzően nem hogy jobb visszaesési rátákat nem mutatnak a kontrollcsoporthoz képest, de általában némileg rosszabb adatokat jellemzik őket.³⁵ MacKenzie már említett elemzése szerint „a büntetésre, elrettentésre vagy kontrollra alapozó beavatkozások egyike sem bizonyult hatékonynak a bűnismétlés megelőzése terén. A 80-as és 90-es években ezek voltak a harmadlagos megelőzés meghatározó eszközei. Ma már elegendő empirikus bizonyíték áll

³² Karen P. PARHAR [et al.]: „Offender Coercion in Treatment: A Meta-Analysis of Effectiveness” *Criminal Justice and Behavior* 2008/9. 1109–1135.

³³ Francis X. BAIRD – Arthur J. FRANKEL: „The Efficacy of Coerced Treatment for Offenders: An Evaluation of Two Residential Forensic Drug and Alcohol Treatment Programs” *Journal of Offender Rehabilitation* 2001/1. 61–80.; Tim McSWEENEY [et al.]: „Twisting Arms or Helping Hand? Assessing the Impact of ‘Coerced’ and Comparable ‘Voluntary’ Drug Treatment Options” *British Journal of Criminology* 2007/47. 470–490.

³⁴ Lásd DOWDEN–ANDREWS (15. l.j.)

³⁵ Paul GENDREAU [et al.]: „The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism” *Forum on Corrections Research* 2000/2. 10–13.

rendelkezésre arról, hogy nem eredményesek a bűnisméltés megelőzésében. Lehet, hogy a kriminálpolitika más céljainak megfelelnek, de a bűnisméltést nem csökkentik.”³⁶

Az elrettentő és punitív beavatkozások kudarcainak oka feltehetően egyrészt az, hogy nem veszik figyelembe a bűnelkövető magatartást támogató kriminogén szükségleteket, másrészt pedig alkalmatlanok az egyéni motiváltság felkeltésére, amelynek hiányában azonban a büntetés nem tűnik elegendőnek az újbóli elkövetéstől való visszatartáshoz. Valószínű az is, hogy az ilyen programok még inkább megerősítik a kriminogén attitűdöket és mindazokat a mentális beállítódásokat, amelyek „igazolhatóvá” teszik a kriminális magatartást.

4. Programtervezés és -végrehajtás

Az eredményességet leginkább meghatározó tényezők harmadik csoportja nem tartalmi, hanem formai jellegű. Ez a szempont különösen hangsúlyossá vált az elmúlt évtizedekben, hiszen a martinsoni pesszimizmust a kriminológia hamar elkezdte sokkal inkább a korszak rehabilitációs programjainak minőségét érintő kritikaként, mintsem magának a rehabilitáció koncepciójának a csődjeként értelmezni. Ez a feltevés helytállónak bizonyult, az újabb, immár programminőségi szempontok szerint is kontrollált kutatások ugyanis azt bizonyítják, hogy a programok strukturálása, megtervezése, végrehajtása és monitorozása (azaz az ún. programintegritás) a sikeres vagy sikertelen működés nagyon is meghatározó tényezői lehetnek.

Programtípustól függetlenül nem mutatnak szignifikáns eredményt a rosszul konceptualizált, túl általános célokat kitűző, vagy túl széles beavatkozást megcélzó programok. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az ún. komplex programok hatástalanok lennének, azonban ezeknél szükség van minden egyes programelem kidolgozására és megtervezésére.³⁷ Rendre jobb eredményeket mutatnak a meglévő empirikus bizonyítékok alapján kidolgozott célkitűzéseket és struktúrát követő programok, azaz a már bizonyítottan eredményes programok ismételt sikereibek. Általában nagyobb hatékonyságot jeleznek azok a programok is, amelyek kutatók részvételével

³⁶ Lásd MACKENZIE (8. l.) 334.

³⁷ A problémákról lásd pl. Robin ELLIOTT-MARSHALL – Malcolm RAMSEY – Duncan STUART: „Alternative Approaches to Integrating Offenders into the Community” in Gemma HARPER – Chloe CHITTY (szerk.): *The Impact of Corrections on Re-offending: A Review of 'What Works'* (London: Home Office 2005) 57–74.

vagy demonstrációs céllal indulnak, ami arra utal, hogy a rutinizálódás a program minőségének rovására mehet.³⁸

A következőket és a program egészében érvényesített szakmai protokollok ugyancsak szignifikáns kapcsolatot mutatnak a bűnismétlés esélyének csökkenésével, ezzel szemben a program fókuszának és létszámának túl gyors bővítése jelentősen ronthatja az eredményességet.³⁹ A magasan és programspecifikusan képzett szakemberek jelenléte különösen erősen befolyásolja a program kimenetelét,⁴⁰ olyannyira, hogy egyes eredmények szerint a terápiát vezető szakember szakértelmének szintje fordított összefüggést mutat az adott csoport bűnismétlési rátáival, azaz a rosszul képzett szakemberek több kárt okozhatnak, mintha egyáltalán nem történne beavatkozás.⁴¹

A támogató intézményi környezet hiánya, például a hosszú várólisták vagy a program informális bojkottálása ugyancsak tönkretelheti az elméletben mégoly jól kitalált prevenció programokat is.⁴² Az intézet teljes személyzetének – különösen a felügyelőknek – aktív támogatása nélkülözhetetlen a programok sikeréhez,⁴³ csakúgy, mint a kliensek részvételének (azaz a programteljesítésnek) folyamatos biztosítása. Lipsey-nek és munkatársainak CBT-programokat vizsgáló metaelemzése szignifikáns korrelációt tárt fel a programból való kiesés és a bűnismétlési ráta között.⁴⁴ Debidin és Lovbakke angol korrekciós programokra vonatkozó áttekintése megerősítette azokat a nemzetközi eredményeket, amelyek szerint a kezelési programot végigcsináló elkövetők visszaesési arányai jóval kedvezőbbek, mint azoké, akik elkezdik, de nem fejezik be, illetve mint a kontrollcsoporté. Különösen figyelemreméltó – bár módszertanilag nem teljesen megbízható – az az eredmény, mely

³⁸ Lásd LIPSEY–LANDENBERGER–WILSON (29. l.j.)

³⁹ Paul GENDREAU – Claire GOGGIN – Paula SMITH (1999) „The Forgotten Issue in Effective Correctional Treatment: Program Implementation” *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 1999/43. 180–187.

⁴⁰ Lásd LANDENBERGER–LIPSEY (24. l.j.)

⁴¹ Washington State Institute for Public Policy: Outcome Evaluation of Washington State’s Research-Based Programs for Juvenile Offenders 2004 <http://nicic.gov/Library/019447>

⁴² Mia DEBIDIN – Jorge LOVBAKKE: „Offending Behaviour Programmes in Prison and Probation” in Gemma HARPER – Chloe CHITTY (szerk.): *The Impact of Corrections on Re-Offending: A Review of ‘What Works’* (London: Home Office 2005) 31–51.

⁴³ Ez a szempont a hazai bv. személyzettel folytatott interjúkban is hangsúlyozottan jelent meg. Az intézet-parancsnokok és a nevelők több alkalommal számoltak be arról, hogy a felügyelet ellenállása akadályozhatja a fogvatartotti programok végrehajtását, ami a gyakorlatban valóban a program eredményességének romlásához vezet. Lásd BORBÍRÓ–SZABÓ (5. l.j.) 181.

⁴⁴ Lásd LIPSEY–LANDENBERGER–WILSON (29. l.j.)

szerint a legrosszabb visszaesési arányok nem azokat az elkövetőket jellemzik, akik egyáltalán nem vettek részt kezelési programon, hanem azokat, akik valamely programot elkezdtek, de nem csinálták végig.⁴⁵ Schmucker és Lösel szexuális elkövetőkre vonatkozó eredményei ugyanezt az összefüggést támasztják alá: a program teljesítése szignifikánsan befolyásolta a hatékonyságot, azonban a legrosszabb eredményeket a „kiesők” mutatták: a programot be nem fejezők bűnismétlési rátája kétszerese volt azokénak, akik el sem kezdték a programot.⁴⁶

5. Egyéb tényezők

Az egyéniesítés, a részvételi jelleg és a programszínvonal szempontjain kívül természetesen további tényezők is szóba jöhetnek a hatékonyság alakításában. Míg azonban a fenti három tényezőcsoport esetében nagyjából konzisztens eredmények bizonyítják, hogy ténylegesen befolyásolják az eredményességet, más tényezőknél vagy nem mutatható ki ilyen hatás, vagy ellentmondásosak a kutatási eredmények.

Így például nem egyértelmű, hogy a beavatkozás hatékonyságát befolyásolja-e az, hogy zártintézeti közegben vagy közösségben hajtják végre. Több kutatás szerint ennek nincsen szignifikáns hatása, azaz a bűnismétlés esélyét sokkal inkább a program tényleges tartalma, mint a kezelési környezet határozza meg.⁴⁷ Ez egybevág azzal az eredménnyel, mely szerint önmagában a büntetés formájának és szigorának (szabadságvesztés vagy közösségi büntetés) nincsen szignifikáns hatása az újbóli bűnelkövetés esélyére.⁴⁸ Mindazonáltal vannak olyan empirikus eredmények, amelyek (egy egyébként önmagában is sikeres terápiás program esetében) jeleztek némi különbséget a környezet függvényében – a közösségi végrehajtás javára. Így pl. Andrews és Bonta kognitív viselkedésterápiák vizsgálata során azt találták, hogy noha a program minden közegben hatékonynak bizonyult, a vizsgálati és a kontrollesoport között a bűnismétlési arányban tapasztalt különbség magasabb volt a közösségi

⁴⁵ Lásd DEBIDIN–LOVBAKKE (42. l.j.)

⁴⁶ Lásd SCHMUCKER–LÖSEL (31. l.j.) Ennek oka természetesen lehet egyfajta spontán kiválasztódás, azaz hogy a programokat az egyébként is motiváltabb elkövetők csinálják végig. Amennyiben azonban az összefüggést más, kontrollált kutatások is meg fogják erősíteni, akkor ez fontos bizonyíték lehet arra, hogy az elkövetői részvétel biztosítása a hatékonyság kulcseleme.

⁴⁷ Lásd LIPSEY–WILSON (8. l.j.); LIPSEY–LANDENBERGER–WILSON (29. l.j.)

⁴⁸ Lásd pl. Martin KILLIAS – Patrice VILLETAZ – Isabelle ZODER: „The Effects of Custodial vs. Non-Custodial Sentences on Reoffending: A Systematic Review of the State of Knowledge” (*Campbell Systematic Reviews* 2006) www.campbellcollaboration.org/lib/download/108/

környezetben végrehajtott programok (35 százalékpont), mint a zártintézeti programok (17 százalékpont) esetében.⁴⁹ Lipsey és munkatársai hasonló eredményeket találtak a CBT-programok körében: a legkedvezőbb eredményeket a terápiák közössi, nem pedig zártintézeti környezetben érték el.⁵⁰

Ugyancsak nem, vagy csak kismértékben befolyásolják a programok hatékonyságát a demográfiai jellemzők (nem, életkor, etnikai hovatartozás). Eltérések azonban itt is előfordulnak. Lipsey és Wilson szerint például a nem zártintézeti környezetben végrehajtott programok a fiatal elkövetők esetében hatékonyabbak voltak, zártintézetben azonban a demográfiai faktorok nem gyakoroltak hatást.⁵¹ Redondo és munkatársai általában hatékonyabbnak találták a kezelési programokat fiatal elkövetők esetében, mint felnőtt korúaknál.⁵²

A program időtartamának és intenzitásának is elsősorban a program többi jellemzője – ahogy láttuk, mindenekelőtt a célzott elkövetői csoport – alapján van jelentősége, önmagában általában nem bizonyul meghatározó tényezőnek a hatékonyság szempontjából. Kivétel például Joliffe és Farrington elemzése, amelynek eredményei arra utalnak, hogy az erőszakos elkövetők körében indokoltabb lehet az intenzívebb kezelés. A hosszabb ülések ugyanis – bár statisztikailag nem jelentős mértékben – nagyobb hatékonysággal jártak, a kezelés tartama (hossza) pedig pozitív összefüggést mutatott mind az általános, mind az erőszakos bűnismétlés nagyobb arányú csökkentésével. A foglalkozások gyakorisága azonban nem mutatott összefüggést a bűnismétlés alakulásával.⁵³

6. Következtetések

A kezelési programokra vonatkozó hatékonyságvizsgálatok igen fontos üzeneteket hordoznak a kriminálpolitika számára, különösen a szankciók hatékonyságára vonatkozó tágabb kutatások fényében. Ez utóbbiak ugyanis továbbra sem tudják megbízhatóan igazolni azt, hogy egyik vagy másik szankciófajta hatékonyabb lenne a másikinál, vagy hogy egyáltalán bizonyítható befolyással bírna a bűnismétlésre. Így erősen kérdéses, hogy a szankciórendszer szigorítása, a szabadságvesztés-büntetések számának és tartamának növelését szorgalmazó politika önmagában lényeges

⁴⁹ Lásd ANDREWS–BONTA (13. lj.)

⁵⁰ Lásd LIPSEY–CHAPMAN–LANDENBERGER (23. lj.)

⁵¹ Lásd LIPSEY–WILSON (8. lj.)

⁵² Lásd REDONDO–SÁNCHEZ-MECA–GARRIDO (14. lj.)

⁵³ Lásd JOLIFFE–FARRINGTON (14. lj.)

befolyással lenne a bűnözési trendekre. A szankciók súlyának elrettentő hatása nem támasztható alá megnyugtatóan. A kutatások rendre kudarcot vallanak abban, hogy érdemi különbséget mutassanak ki az alternatív szankciók és a szabadságvesztés büntetések bűnisméltési rátákra gyakorolt hatásában. Mindez arra utal, hogy kriminálpolitikai zsákutcának tűnik csupán a szankciók típusára és szigorára alapozni a harmadlagos megelőzést: sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a bűnisméltés megelőzésére a szankció tartalma nyújthat terepet, különösen az, hogy tartalmaz-e valamilyen, és ha igen, milyen kezelési programot.

A kriminálpolitika és a börtönügy

Az Országos Kriminológiai Intézetben munkatársaimmal együtt az Intézet 1993-ban született kriminálpolitikai koncepciójának tanulságait foglaltuk össze egy 2006-ban született tanulmányunkban.¹ A Koncepció hangsúlyozta: „*A kriminálpolitikának át kell fognia mind a már elkövetett bűncselekményekre adandó büntetőjogi válasz eszköztárát (a büntető törvényhozási, a bűnüldözési és büntető igazságszolgáltatási, valamint a büntetés-végrehajtási politikát), mind pedig a bűnmegelőzés büntetőjogi eszközeit, és jelezni kapcsolódási pontjait a büntetőjogon kívüli bűnmegelőzési módokkal és lehetőségekkel.*”²

A büntetés-végrehajtás legalább három okból is a kriminálpolitikai törekvések centrumába került:

– A pártállami időszakban a börtönügy és a büntetés-végrehajtási testület munkája nem tartozott a szabadon kutatható területek sorába, azt a nagyfokú átpolitizáltság jellemezte. Az elégtelen szabályozás nem adott lehetőséget a tételes büntetés-végrehajtási jog tanulmányozására. A testület zártsága lehetetlenné tette, hogy az őrzés folyamatait a közigazgatási jog módszereivel mint hatósági tevékenységet elemezzék. Ezeket a falakat először a kriminológiának sikerült áttörnie, amikor kutatni kezdte a börtönépesség összetételét, a büntetés nevelő hatásainak tényleges érvényesülését, a végrehajtás negatív következményeit és más alapkérdéseket. A büntetés-végrehajtási politika akkor válhatott a kriminálpolitika részévé, amikor a politikai elemek mellett a jogi szabályozás és a tudományos kutatás igénye megfogalmazódott és elismerést nyert. A történeti áttekintésből látni fogjuk, hogy ezek a feltételek ma hazánkban a hatvanas évek közepétől fokozatosan alakultak ki, kiteljesedésükhöz azonban szükség volt az 1990-es demokratikus fordulatra.

– A következő ok a civilizált jogállamok humanizmusról és az emberi méltóságról alkotott felfogása, amely olyan fontos dokumentumokban kapott megfogalmazást,

■ Egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

¹ DUNAVÖLGYI Szilveszter – FINSZTER Géza – KISS Anna – LIGETI Miklós: *Közbiztonsági stratégia és kriminálpolitika. Az OKRI 1993-as koncepciójának utóélete* (Budapest: OKRI 2006 kézirat)

² *Ügyészségi Értesítő* 1993/3. 1–12.

mint az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya 1966-ból. Az Európai Emberi Jogi Egyezménynek különösen a kínzás abszolút tilalmáról és az emberi méltóság feltétlen tiszteletéről szóló jogelvei érdemelnek figyelmet. Hasonlóan nagy hatást gyakorolnak minden demokratikus értékeire adó államra az európai emberi jogi bíróság határozatai, valamint az Európa Tanács Kínzás Elleni Bizottságának, továbbá a Helsinki Bizottságnak a monitoring-tevékenysége. Az Európa Tanács tagországai számára a büntetés-végrehajtást érintő elvek egyenesen kötelezőek. Ezeknek a nehezen kiküzdött és állandóan veszélyeztetett értékeknek a védelme felelős gyakorlati és kritikus elméleti kriminálpolitikát igényel.

– A büntetések költségszámvetésű megközelítése, a ráció és a tényleges hasznosság szembeállításának a szorongásból táplálkozó bosszúvágygal a kriminálpolitika számára a legnagyobb kihívást jelenti. Az elméleti kutatások nem negligálhatják a bűnről és büntetésről kialakított közfelfogást, de arra nagyon is alkalmasak, hogy a szigorú ígérő politikusok számára bizonyítsák, alaptalan a szüntelen hivatkozás a társadalom példás elmarasztalást követelő igényeire, mert a közvélemény – amint azt számtalan szondázás igazolta – ebben is bölcsőbb, mint azt vezetőik feltételezik róla. „Az igazságérzet is határt szab a szorongás szította szigorításvágyának. Egy ponton túl a büntetések visszatetszővé válnak, mivel olyan cselekményekkel kapcsolatban is üldözésre, szigorításra kerül sor, amelyek büntetése már aránytalannak tűnik.”³

Ahhoz, hogy az előzőekben felsorolt tényezők hatásait közelebbről is értékelhessük, érdemes egy rövid áttekintést adni a múlttól.

Történeti visszatekintés

Köztudott, hogy a diktatórikus berendezkedések az erőszakszervekben végzik a legnagyobb rombolást, amikor a jog parancsát az önkénnyel, a szakmai hozzáértést az engedelmességgel helyettesítik. Ezek a károk a büntetés-végrehajtást sem kerülik el.

Tévedés lenne azt hinni, hogy a változások csak 1990-től érzékelhetők. Már a hatvanas évektől felismerhetők pozitív folyamatok, mint például a büntetés-végrehajtás igazságügyi tárcahoz kerülése, az európai normákhoz közelítő 1966. évi 21. törvényerejű rendelet, és azzal egyidejűleg a Btk. szankciórendszerének módosítása, valamint a kriminológiai szemléletnek a büntetőpolitikára gyakorolt első jelei. A fejlődés nem volt töretlen, amit a szigorítás irányába mutató 1971. évi büntető novella is jelzett. Ennek hatására 1972-re a fogvatartottak száma elérte a 20 ezer főt.

³ SAJÓ András: „A büntetés költségszámvetésű megközelítése” *Belügyi Szemle* 2003/11–12. 45.

Új jelenség volt viszont a büntetési fokozatok visszaállítása a Csemegi-kódexben alkalmazott elnevezések szerint. A minőségi változásokat azonban továbbra is akadályozta a büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszonyok és a szakterületek rivalizálása.⁴

Különleges kriminálpolitikai tanulságai vannak az 1974. évi 9. számú törvényerejű rendelettel bevezetett *szigorított őrizetnek*. Bebizonyosodott, hogy magasztos elvek, mint a tetтарыos büntetési rendszer, továbbá a börtön nevelő hatásaiban vett bizalom, zátonyra futhatnak akkor, ha a büntetés igazságosságát annak relatíve határozatlansága megkérdőjelezi, a végrehajtás körülményei pedig olyanok, amelyekben nevelésről beszélni egyenesen cinizmusra vall.

Arra is utalni kell, hogy a nyugat-európai tapasztalatok is megkérdőjelezték a szabadságvesztés nevelő erejét. Olyan realiztikus törekvések jelentek meg, amelyek mindössze a börtön károsító hatásait kívánták csökkenteni.

A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet szerény nevelési célkitűzéseivel már ennek a realizmusnak a jegyeit hordozta.

A nyolcvanas évek közepére a bűnözés határozott emelkedése idézte elő a börtönnépesség addig nem tapasztalt, 24 ezer főt is elérő növekedését. Vannak vélekedések, amelyek szerint ennek oka lehetett a politikai hatalom és a szocialista gazdaság válsága is. Ez lehetséges, de sokkal valószínűbb az, hogy az ítélezési gyakorlat nem változtatott börtön-centrikus szakmai felfogásán, amiként az a mai napig fennmaradt. Mindeközben a büntetés-végrehajtást, az egész rendészeti ágazattal együtt, súlyos alulfinanszírozottság sújtotta, ami ugyancsak változatlan gond napjainkban is.⁵ Lőrincz József a már hivatkozott tanulmányában egyenesen az igazságszolgáltatás „mostohagyerekeként” írt a büntetés-végrehajtási testületről.⁶ (Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a büntetés-végrehajtási testületnél számosan úgy élték meg a 2010. évi fordulatot, amikor a szervezet irányítása a belügyi tárcához került, mintha a „mostoha” helyébe az „édes szülő” lépett volna.)

⁴ Lásd részletesen: LŐRINCZ József – NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Budapest: Bv. Országos Parancsnoksága 1997)

⁵ LŐRINCZ József – NAGY Ferenc (l.j. 4.) 43–44.

⁶ LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Budapest: Rejtjel 2009) 90.

A rendszerváltás hatásai

A 90-es évek második felének hazai szakirodalma joggal kifogásolja, hogy az 1990–95 között kialakult bűnözési helyzetre nem alakult ki átfogó kriminálpolitikai koncepció, a büntető igazságszolgáltatás területén a korábbi autokratikus rendszer tagadásaként egy -emberjogi aspektusú liberalizációs folyamat zajlott le.⁷ A 90-es évek első fele ítélkezési gyakorlatának enyhülésére erőteljesen hatottak a Btk.-nak olyan módosításai, mint a *büntetési rendszer átalakítása*, így a halálbüntetés eltörlése, vagy a szabadságjogok és az emberi jogok tiszteletének szem előtt tartásával a szigorított őrizetnek, az alkoholisták munkaterápiás intézeti kezelésének, a szigorított javító-nevelő munkának kiiktatása. A fogvatartotti populáció számottevő csökkenése következett be. A százezer főre előre jelzett 140-150-es fogvatartotti ráta jelentősen magasabb az Európában mérthez képest (70-90 fő/100 ezer lakos), ez azonban indokolható volt a hazai bűnözés szerkezetével és szankciórendszerünk szűkös lehetőségeivel. Napjainkra a ráta már a 180/100 ezer lakosnál tart, és itt már nem a bűnözés volumene és összetétele, hanem a kriminálpolitika határozott szigorodása érzékelhető.

Az Egyesült Nemzetek, majd az Európa Tanács által életben tartott nemzetközi intézményrendszer segítségével kialakított európai börtönmodellnek két alapvető igénynek kell megfelelnie: az egyik a társadalom biztonságához való joga, a másik a fogva tartott személy emberi méltóságának tisztelete. Ezekből formálta ki a nyugat-európai államok közössége azokat a büntetés-végrehajtási jogalkotást és jogalkalmazást orientáló *börtönügyi alapelveket*, amelyeket a hazai börtönügy a 90-es évek elején meginduló jogharmonizációs munka során a saját fejlődésének iránymutatójává elfogadott. Ezek az alapelvek a normalizálás, a nyitottság és a felelősség elvei voltak.⁸

A normalizálás elve szerint a szabadságvesztés végrehajtási körülményeit, az elítéltek életmódját, a fogva tartás anyagi, infrastrukturális feltételeit, valamint az elítéltek jogi helyzetét a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet általános feltételeihez.

A nyitottság elvén az elítéltek szellemi és fizikai elzártságának oldását értjük. Ennek jegyében született a Bv. Kódex 1993-as módosításának számos új intézménye. A nyitottság elvének gyakorlati érvényesítésével a hazai büntetés-végrehajtás 1993 és 1997 között Európa egyik legnyitottabb börtönrendszerét alakította ki.

⁷ E folyamat elnevezése és részletesebb elemzése lásd: KEREZSI Klára – DÉR Mária: „Mennyibe kerül a büntető igazságszolgáltatás, avagy az alternatív szankciók költsége” *Kriminológiai Tanulmányok XXXV.* 1998. 47–54.

⁸ LŐRINCZ József: „Harmonizációs törekvések és problémák a magyar börtönügyben a rendszerváltás időszakában” *Börtönügyi Szemle* 2001/4. 15–23.

A felelősség elve az elítéltek felelősségérzetének, önbecsülésének, önállóságának fejlesztésére való törekvést foglalja magában. Nyilvánvalóvá vált, hogy az elítélt emberi identitását, partnerségét elfogadó szakmai szemlélet kialakításához a személyi állomány minőségi kritériumainak javításán keresztül vezet az út. Ez pedig nem mehet végbe a szakma anyagi és erkölcsi helyzetének javítása nélkül.⁹

A szigorodó kriminálpolitika

A szabadságvesztésre ítélték számának jól érzékelhető növekedése 1997-től kezdődött. Ebben meghatározó volt a Btk. előző fejezetben tárgyalt módosítása. Ennek hatására a jogalkotás a Btk. rendelkezéseit számos helyen a szigorítás irányában módosította. A szigorítás hatásának büntetés-végrehajtási konzekvenciái 1997 és 2002 között a következő adatokkal jellemezhetők: a fogvatartotti létszám az 1997. december 31-én regisztrált 13 405 főről 2002. december 31-re 17 838 főre, 33%-kal növekedett. A letöltött szabadságvesztés átlagos tartama a nyugat-európai államokéhoz viszonyítva rendkívül magas, 2001-ben 4 év 1 hónap volt. Az ítélkezési gyakorlat a jelek szerint kritika nélkül követte a gyakorlati kriminálpolitikát. Az elmélet azonban továbbra is bírálta ezt a tendenciát.¹⁰

A represszív büntetőpolitika hatására az enyhébb fokozatba helyezettek száma 1997-től 2002-ig több mint 50%-kal csökkent. Míg 1998-ban az ideiglenes intézetelhagyások száma 26 451 eset volt, addig ez 2001-ben 2409 esetre csökkent, annak ellenére, hogy korábban sem az eltávozás alatti bűnisméltés, sem pedig a visszatérés elmulasztása nem volt jellemző.

A gyakorlati kriminálpolitika talán egyetlen területen nem gyakorolt olyan nyomást a rendvédelmi szakmára, mint a büntetés-végrehajtásban. A terület legjobb szakemberei állapították meg, hogy ennek hatására sérült mind a normalizáció, mind a nyitottság, mind pedig a felelősség elve, amiben pedig a magyar gyakorlat a kilencvenes évek közepéig példaadó volt. A zsúfoltság arra kényszeríti a börtönadminisztrációt, hogy az egész rendszert a legszigorúbb rezsím szabályaihoz igazítsa.¹¹ A felelősségi elv visszaszorulása nem csupán a börtönviseltek, hanem őrzőik méltóságát is sértik.

⁹ LŐRINCZ József: „Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás” *Börtönügyi Szemle* 2003/1. 27.

¹⁰ NAGY Ferenc: „Adatok és gondolatok a börtönnépesség alakulásáról” *Belügyi Szemle* 2002/2–3. 68–84.

¹¹ V. ö. GARAMI Lajos: „A legfőbb mozgatóerő (egy ügyészégi jelentés margójára)” *Börtönügyi Szemle* 2001/2. 34.

A már idézett Lőrincz-tanulmány 2009-ben a következők szerint jellemezte a helyzetet: „Az amúgy is jelentős materiális deficittel rendelkező büntetés-végrehajtás az ilyen periódusokban szükségszerűen reaktívává vált, ami azt jelenti, hogy tevékenysége lehetőségeinek minimumán csupán a biztonság, a rend, a fegyelem fenntartására koncentrált erőforrásait, kevésbé volt képes és alkalmas az igazságszolgáltatás részeként bűnmegelőzési funkciót ellátni.”¹² A szerző annak a reményének is hangot adott, hogy visszatérhetünk ahhoz a büntető politikához, ami összhangban van a demokratikus jogállam önkorlátozó büntető hatalmának szándékaival. Ami azt illeti, egyelőre távolodunk! „A büntetés-végrehajtásban is tetten érhető az ún. válságkezelés válsága-jelenség. A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás egyre szélesebben alkalmazzák a szabadságvesztés büntetést, ám mivel a válság következtében a büntetés-végrehajtás nem vagy alig jut kiegészítő forrásokhoz, a beszűkülő lehetőségek következtében krónikus túlszűfolttség jön létre, embertelen és megalázó körülményeket teremt már maga az infrastruktúra.”¹³

Kutatások kimutatták, hogy legalább 25%-kal kell megnövelni a börtönnépességet ahhoz, hogy a bűnözési ráta 1-2%-kal csökkenjen.¹⁴ Érdemes tehát más utakat, módokat keresni.

A büntetőpolitika és a büntetés-végrehajtási szervezet közötti kapcsolatban is nyomom követhetők a segítő-támogató és korlátozó-megtorló irányzatok hatásai. Különösen ártóak azok az arrogáns politikai törekvések, amelyek figyelmen kívül hagyják, hogy a büntetés-végrehajtás során elsősorban a speciálpreventív cél, az elítélt társadalomba való visszavezetésének elősegítésére kell törekedni.¹⁵

A politikai hatalom gyakorlóinak kötelessége és joga a társadalmi szükségletek közvetítése a jog és az állam intézményei felé. Jogállamban azonban a politikus kötelessége az is, hogy amennyiben kormányzati pozícióba kerül, ne hatalmi érdekek, hanem a jogi eszköz adta lehetőségek szabályozzák döntéseit.¹⁶

A jog fennhatósága alá került rendszet gyökereit a jog humanizálódásának XIX. századi folyamataiban találja meg. A társadalmi mozgások három területén következtek be olyan változások, amelyek a rendészeti igazgatás és a bűnüldözés (kriminalisztika) elméleti megalapozását és a börtönügy megreformálását sürgették.

¹² LŐRINCZ (Ij. 6.) 209–210.

¹³ Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2011. 97.

¹⁴ Kertész Imre idézi amerikai és angol kutatók következtetését. In KERTÉSZ Imre: „Miért zsúfoltak a börtönök” *Belügyi Szemle* 2002/2–3. 92.

¹⁵ NAGY Ferenc: *A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának célja. Büntetés-végrehajtási jog* (Budapest: Rejtjel 2001) 68–69.

¹⁶ GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények*. (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1991) 174–202.

Az első fordulat az értékek hierarchiájában jelentkezett, amikor annak csúcsára az egyes ember méltósága emelkedett. A modern büntető elmélet megalapozója, Cesare Beccaria híres könyvében arra figyelmeztetett, hogy az emberi mivoltától meg nem fosztott gyanúsított többé már nem lehet tárgya, hanem csakis alanya az eljárásnak, akit megillet a védelem joga.¹⁷ A büntetőeljárás nem a bosszú eszköze, hanem az igazság feltárásának útja, a szankció a megsértett jogrend helyreállítója, amelyhez nem szolgálhat mintaként a bűn embertelensége. „*A szükségesen felül a terheltet nem szabad terhelni; szóval: elvész a szabadság, de nem a humanitás.*”¹⁸

Gyengébb lett a társadalom védelme azáltal, hogy az állam lemondott a nyers kegyetlenségről? Ellenkezőleg: a humánus élehetőbb, biztonságosabb világot hozott el. Napjaink közbiztonságának jellemzése tele van felületes közhelyekkel, amelyeknek semmi közük a valósághoz, akkor sem, ha sokan hisznek benne. Akik szüntelenül a bűnözés növekvő veszélyeiről szólnak, elfelejtkeznek arról, hogy példának okáért Európa nagyvárosainak biztonsága napjainkban összehasonlíthatatlanul jobb, mint évszázadokkal előbb, amikor pedig nyilvánosak voltak a kivégzések, és kötelező a kínvallatás. Mit nyert a büntetőjog humanizálásával a társadalom? Egy büntető igazságszolgáltatást, amelyik magas erkölcsi tekintély birtokában képes becsületfosztó erejét érvényesíteni azokkal szemben, akik erre rászolgáltak. A polgári erények és a büntető jogtudományok közös teljesítménye, hogy az európai demokratikus átalakulása során, alig több mint kétszáz esztendő alatt, ha sokszor vargabetűkkel és fájdalmas úttévesztésekkel is, de sikerült ilyen igazságszolgáltatást felépíteni. Ez az erkölcsi felemelkedés kényszerítette ki a rendszert modernizációját, a joguralom kiterjesztését az állami kényszerre is.

Az új értékrend a jog világát azért tudta meghódítani, mert megszületett egy addig nem létezett normatan, a dogmatika, amelyik sikeresen fordította le a humánus eszméjét a jog nyelvére, és eközben a társadalomvédelmi célokról sem mondott le. Az igazságosság és a hasznosság egyesítése volt a XIX. századi kodifikáció vezéreszméje, „*a művelt világnak a tudomány és a törvényhozások által szentesített alapelve*”.¹⁹ A több mint száz év előtt a magyar parlamentben megfogalmazott hitvallás az alkotmányos büntetőjog forrásának bizonyult.

¹⁷ Cesare BECCARIA: *Büntetés és büntetés* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1967)

¹⁸ VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, II. könyv. Gyakorlati büntetőjog* (Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2007)

¹⁹ *A Csemegi kódex I. kötet miniszteri indoklásából* (Budapest: Pesti könyv-nyomda részvénytársaság 1880) 29.

A büntető anyagi jog tudománya a jogellenesség, a tényállásszerűség és a bűnösség fogalmainak kimunkálásával eszközt adott a törvényhozóknak ahhoz, hogy igazságos és a jogbiztonságot szolgáló büntető tilalmakat fogalmazzanak meg.

A jogalkotásnak vannak klasszikus erényei, amelyeknek egyik legszebb magyar példáját a Csemegi-kódex megszületése szolgáltatja.

Az első megfontolás a társadalom igénye. Jogot akkor kell alkotni, ha társadalmi szükséglet csak ezen az úton elégíthető ki, és a kiválasztott jogi eszköz arra alkalmasnak mutatkozik. A büntetés ultima ratio, ezért csak ott indokolt igénybe venni, ahol a felelősségre vonás enyhébb útjai már nem járhatóak.

A második jellemző a tudományos megalapozás. Jogot a jogtudomány által feltárt törvényszerűségek figyelembevételével érdemes alkotni.

A harmadik feltétel a jogbiztonságot nyújtó forma. A jogalkotás mesterség, a törvényírás technikáinak olyan birtoklása, ami közérthető, világos, betartható, a jog sértés következményeit előre vetítő szöveget eredményez.

A kiszámítható és jogbiztonságot kölcsönző anyagi jog iránymutatás a bűnüldöző apparátusok számára. Minél inkább jellemző a bűncselekményre az, hogy térben és időben változatlan és egyetemes alapértékeket támad, annál ősbib a tilalmi parancs, amelynek stabilitását a felgyorsult társadalmi változások sem kérdőjelezhetik meg. Ha a jogalkotás kellő bölcsességgel valóban zárkőnek tekinti a büntető felelősséget, akkor még az újabb kriminalizálási igények sem lazítják fel a büntetőjog szilárd alapjait. És ne feledjük, ha a büntetőeljárás során a gyanúsított nem veszítheti el emberi méltóságát, ez a követelmény megmarad a szabadságelvonással járó kényszerintézkedések és a szabadságvesztés büntetés végrehajtása során is, nemcsak a foglyok kedvéért, hanem azért, hogy őrzőik is megvédhessék a méltóságukat. Csak remélni lehet, hogy a büntetés-végrehajtásról hamarosan megszülető törvény sem szakít ezzel a szellemiséggel.

Az üzleti titok védelmének egyed aspektusai

Ebben a dolgozatomban arra a kérdésre keresek választ, hogy az üzleti titoknak minősülő okirat mint bizonyítási eszköz felhasználható-e a peres eljárásokban.

Első lépésként az üzleti titok fogalmát, annak polgári jogi és büntetőjogi védelmét vizsgálom, minthogy a bizonyítási eljárásban való felhasználhatóság szempontjából a munkajogi, versenyjogi aspektusok nem relevánsak.

A tanulmány második részében a jogellenes bizonyítékok polgári perben való felhasználásának problémájával foglalkozom. Kiindulópontom a szabad bizonyítási rendszer lényege, mely nem a bizonyítás minden korlátozásoktól mentes szabadságát jelenti.¹

A szabad bizonyítási rendszer korlátait a bizonyítási tilalmak jelentik, amelyeknek egy részét olyan jogi normák képezik, amelyeket a jog minden területén tiszteletben kell tartani. E tilalmak egyrészt az Alaptörvényből származnak, a jogállamiság elvéből, az alapvető jogok védelméből levezethetőek, másrészt a büntetőjog szabályozási körébe tartoznak, büntető anyagi jogi szabályként jelennek meg, tehát mindenki számára kötelező, kogens tiltó normák. Jóllehet a bizonyítási tilalmak e csoportját csak a büntetőeljárás jog nevesíti, mégis ma már a szakirodalom arra hajlik, hogy a tilalmak Alaptörvényben rögzített jogokat védő körét a polgári perben, valamint a közigazgatási eljárásban is tiszteletben kell tartani.

A bírói gyakorlatban azonban az igazság megállapításához fűződő érdek nem egyszer konfliktusba kerül az alapvető jogok tiszteletben tartásának a kötelezettségével. Különösen igaz ez a személyhez fűződő jogok esetében.

■ Adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

¹ ERDEI Árpád: „Tilalmak a bizonyításban” in ERDEI Árpád (szerk.): *Tények és kilátások* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1995) 47–61.

1. Az üzleti titok védelme

1.1. Az üzleti titok védelmének formái

A piacgazdaságban kiemelkedő szerepe van a bizalmas üzleti információk védelmének, ugyanis a gazdasági versenyben jelentős hátrányba kerülhet az a szereplő, akinek pénzügyi, gazdasági, termelési adatai a versenytársak számára ismertté válnak. Ebből következik, hogy az üzleti titok védelmének az igénye a gazdasági élet minden szereplőjénél megjelentik.

Általában a titokvédelem egyrészt technikai jellegű tevékenység, ide tartozik például az informatikai rendszerek hozzáférés elleni védelme, a különböző biztonsági intézkedések, illetve az iratok őrzésére vonatkozó előírások.

A védelem másik szintje jogi védelem: a hatályos jog védi az üzleti titkot. Az üzleti titok védelméhez való jog – éppen úgy, mint a személyes adatok védelméhez való jog – Magyarország Alaptörvényéből levezethető. Az *Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése* alapján tehát mindenkit megillet a magántitok védelméhez való jog. Az *Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdésének* alkalmazásában – mint ahogy azt az Alkotmánybíróság töretlen gyakorlata is megerősíti – az üzleti titok a magántitok fogalma alá tartozik.²

Az üzleti titok védelme tehát az Alaptörvény szintjén megjelenik, tényleges tartalmát törvények fejtik ki.

Az üzleti titok megőrzése jogi kötelezettség; ez a kötelezettség terheli például a munkavállalót a Munka Törvénykönyve, a vezető tisztségviselőt, a könyvvizsgálót a gazdasági társaságokról szóló törvény alapján. Ezenkívül a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény az üzleti titok tisztességtelen módon való megszerzését is tiltja. E normák megsértésének jogkövetkezményei vannak: ez lehet munkajogi, polgári jogi szankció, sőt az üzleti titkot – mint a verseny szabadságának egyik biztosítékát – az Európai Unió joga,³ valamint az Európai Unió valamennyi tagállamának büntetőjoga védelemben részesíti.⁴

² A személyes adatok védelméhez való jogot az Alaptörvény hatályba lépéséig az *Alkotmány 59. §-a* szabályozta.

³ Például az *Európai Bíróság C-450/06. sz. ügyben* hozott ítélete

⁴ Lásd részletesebben: KADLÓT Erzsébet: *Titokvédelem a büntetőjogban* (Cégvezetés 2000/5 tv.)

1.2. Az üzleti titok fogalma

A Büntető Törvénykönyv (továbbiakban: Btk.), a Munka Törvénykönyve, valamint a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló *törvény* (továbbiakban Tpt.) alkalmazása során a Polgári Törvénykönyv (továbbiakban Ptk.) definíciója az irányadó.

A *Ptk. 2:46. § (1) bekezdése* az üzleti titok védelmét – például a levéltitokkal, a magántitokkal és a hivatásbéli titokkal együtt – a személyhez fűződő jogok között szabályozza. Lényeges, hogyha a jogi védelem – jellegénél fogva – nemcsak természetes személyeket illelhet meg, hanem a jogi személyekre is kiterjed.

A *Ptk. 2:46. § (2) bekezdése* szerint:

„A magántitok megsértését jelenti különösen a magántitok jogosulatlan megszerzése és felhasználása, nyilvánosságra hozatala vagy illetéktelen személlyel való közlése.”

A Ptk. e rendelkezése értelmében tehát önmagában az, hogy ha valaki „üzleti titok birtokába jut”, nem jogsértés, ám a titok nyilvánosságra hozatala, felhasználása, illetéktelen személlyel való közlése, illetve az azzal való bármilyen visszaélés tilalmazott magatartás.

Az üzleti titok fogalmát a *Ptk. 2:47. § (1) bekezdése* határozza meg:

„Üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden vagyoni értéket képviselő, nem közismert vagy az érintett gazdasági tevékenységet végző személyek számára nem könnyen hozzáférhető olyan tény, tájékoztatás, egyéb adat és az azokból készült összeállítás, amelynek illetéktelenek által történő megszerzése, hasznosítása, másokkal való közlése vagy nyilvánosságra hozatala a jogosult jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekét sértené vagy veszélyeztetné, feltéve, hogy a titok megőrzése érdekében a vele jogszerűen rendelkező jogosult az adott helyzetben általában elvárható intézkedést megtette.”

A szakirodalom szerint – a törvény feltételeinek fennállása esetén – üzleti titoknak minősülhetnek különösen a kutatás-fejlesztésre, gyártásra, szállítókra, vevőkre vonatkozó ismeretek, marketing-eladási, pénzügyi, forgalmi és szerződéses információk.⁵

⁵ A „régí Ptk.” 1959. évi IV. törvény 81. § (2) az üzleti titkot a következőképpen szabályozta: „Üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden olyan tény, információ, megoldás vagy adat, amelynek nyilvánosságra hozatala, illetéktelenek által történő megszerzése vagy felhasználása a jogosult – ide nem értve a magyar államot – jogszerű pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekeit sértené

1.3. Az üzleti titok polgári jogi védelme

1.3.1. A polgári jog tehát azt tiltja, hogy bárki jogosulatlanul megszerezze, felhasználja, nyilvánosságra hozza, vagy illetéktelen személlyel közölje. Ez a felsorolás példálózó jellegű. A Ptk. tehát – a Tpt.-vel ellentétben – nem tesz különbséget a között, hogy az üzleti titok jogszerűen vagy jogellenesen, tisztességes vagy tisztességtelen úton jutott a jogsértő birtokába.

1.3.2. Az egyik elkövetési magatartás a „jogosulatlan nyilvánosságra hozatal”. A nyilvánosságra hozatal fogalmát feltehetően még nem meríti ki, ha a jogsértő egy harmadik személlyel közli a jogosult titkát – ehhez ugyanis az kell, hogy a titok ennél szélesebb körben váljon ismertté (pl. folyóiratban való publikálás, az internetre való feltétel, nyilvános előadás vagy a nyilvánosság számára szokványosan hozzáférhető más eszközök útján), ezért a harmadik személlyel való közlés inkább a másik elkövetési magatartásnak, a visszaélésnek felel meg. A jogosulatlanság azt jelenti, hogy a jogsértő jogszabályi engedély, kötelezettség (pl. közérdekű adatok nyilvánossága, vallomástételi kötelezettség különféle eljárásokban, esetleges alkotmányos jogok, mint sajtó, illetve véleménynyilvánítás szabadságának megfelelő keretek közti gyakorlása), vagy a jogosult felhatalmazása (pl. felhasználási szerződés, más ügylet) hiányában, illetve azok kereteinek túllépésével, kifejezett titoktartási kötelezettség, nyilatkozattételi vagy versenytilalmi előírások ellenére nyilvánosságra hozza az üzleti titkot.

1.3.3. A többi példálózó jelleggel felsorolt elkövetési magatartás a korábbi szabályozás szerinti üzleti titokkal „más módon való visszaélés” kategóriájába tartozott a korábbi szabályozás értelmében. Ez megnyilvánulhat a nyilvánosságra hozatalon kívüli minden más cselekményben, amely az üzleti titok jogosultjának titokhoz fűződő érdekeit sérti, így különösen az üzleti titok titoksértő általi saját célokra történő felhasználásában (pl. versenytvékenység folytatása, saját kutatások előmozdítása, a titok jogosultjának befolyásolása, presszionálása) vagy illetéktelen harmadik személy részére történő kiszolgáltatásában (pl. ipari kémkedés, közvélemény befolyásolása), a nyilvánosságra hozatal, illetve az illetéktelen harmadik személyek általi hozzáférés lehetőségének megteremtésében.⁶

vagy veszélyeztetné, és amelynek titokban tartása érdekében a jogosult a szükséges intézkedéseket megtette.” A korábbi szabályozás nem tett különbséget az üzleti titok jogszerű, illetve jogellenes megszerzése között.

⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata (Complex)

1.4. Az üzleti titok büntetőjogi védelme

1.4.1. Az üzleti titok megsértésének nemcsak magánjogi, hanem büntetőjogi következményei is lehetnek. Az üzleti titok megsértését a *Btk.* 418. §-a⁷ és a 422. §-a⁸ szabályozza.⁹

A *Btk.* szerint nem büntetendő az üzleti titok és a banktitok, valamint az értékpapírtitok megsértése miatt, aki eleget tesz a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettségének, avagy kezdeményezi a bejelentést, még akkor sem, ha az általa jóhiszeműen tett bejelentés megalapozatlan volt. A *Btk.*-n kívüli, egyéb mentesülési okok közé elsősorban azok az esetek tartoznak, amelyekben maga a jogosult, a titok gazdája vagy képviselője ad felmentést a titokvédelem alól. Ilyenkor azonban a kiadható információ teljes körét mindenki számára közérthetően, félreérthetetlenül, egyértelműen meg kell határozni a jogosultnak, általános felmentés a titokvédelem alól nem adható.

⁷ „Aki jogtalan előnyserzés végett, vagy másnak vagyoni hátrányt okozva üzleti titkot jogosulatlanul megszerez, felhasznál, más személy részére hozzáférhetővé tesz vagy nyilvánosságra hoz, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

⁸ „(1) Aki személyes adat, magántitok, gazdasági titok vagy üzleti titok jogosulatlan megismerése céljából

a) más lakását, egyéb helyiségét vagy az azokhoz tartozó bekerített helyet titokban átkutatja,

b) más lakásában, egyéb helyiségében vagy az azokhoz tartozó bekerített helyen történeteket technikai eszköz alkalmazásával megfigyeli vagy rögzíti,

c) más közlést tartalmazó zárt küldeményét felbontja vagy megszerzi, és annak tartalmát technikai eszközzel rögzíti,

d) elektronikus hírközlő hálózat – ideértve az információs rendszert is – útján másnak továbbított vagy azon tárolt adatot kifürkész, és az észlelteket technikai eszközzel rögzíti, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki fedett nyomozó vagy a bűnüldöző hatósággal, illetve titkosszolgálatlaltitkosan együttműködő személy kilétének vagy tevékenységének megállapítása céljából az (1) bekezdésben meghatározottakon kívül információt gyűjt.

(3) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki az (1)–(2) bekezdésben meghatározott módon megismert személyes adatot, magántitkot, gazdasági titkot vagy üzleti titkot továbbít vagy felhasznál.

(4) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1)–(3) bekezdésben meghatározott tiltott adatszerzést

a) hivatalos eljárás színlelésével,

b) üzletszerűen,

c) bűnszövetségben vagy

d) jelentős érdeksérelem okozva követik el.”

⁹ A korábbi szabályozás, az 1978. évi 4. tv szerint: a *Btk.* 300. §-a értelmében, „aki jogtalan előnyserzés végett, vagy másnak vagyoni hátrányt okozva üzleti titkot jogosulatlanul megszerez, felhasznál, más-sal közöl vagy nyilvánosságra hoz, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”.

1.4.2. Az üzleti titok megsértése csak akkor büntetendő, ha a titok megszerzését haszonszerzés motiválja, illetve ha a jogsértés vagyoni hátrányt okoz. Ebből a megfogalmazásból az következik, hogy a cselekmény kizárólag szándékosan követhető el, másfelől adott esetben akkor is meg lehet állapítani a bűnösséget, ha a titokgazdánál nem keletkezik tényleges kár, akár azért, mert a károsodást időben megakadályozta, akár pedig azért mert a titkot megszerző nem tudta felhasználni a megszerzett adatot. (A banktitok és az értékpapírtitok esetén azonban a törvény nem kívánja meg alap-tényállási elemként a haszonszerzési célt, illetve a károkozás tényét, így ennek hiányában is megvalósul a bűncselekmény. Amennyiben a fenti motívum is társul a cselekményhez, avagy az imént említett eredmény is bekövetkezik, a banktitok és az értékpapírtitok megsértése súlyosabban büntetendő.)

Az üzleti titok megsértése négyféle elkövetési magatartással valósítható meg: a jogosulatlan megszerzés, a felhasználás, a más számára való hozzáférhetővé tétel és a nyilvánosságra hozatal formájában. A jogosulatlan megszerzés fogalma különösebb magyarázatra nem szorul, a felhasználás vagy nyilvánosságra hozatal körében pedig azt kell kiemelni, hogy a bűncselekményt az is megvalósíthatja, aki jogosan jutott a titok birtokába. A gyakorlatban a három elkövetési magatartás térben és időben elkülönülő egymásutánisága is előfordulhat.

1.4.3. A jogellenesség elsősorban azt jelenti, hogy a közlést jogszabály vagy szerződéses megállapodás tiltja (ilyen tilalom például a Ptk. ítélet szabálya).

1.4.4. Az elkövetői kör szempontjából speciális helyzetet teremt a bírósági eljárás, mert ott az ellenérdekű fél, illetve jogi képviselője is a titok birtokába juthat – ami természetesen adott esetben nem jelenti azt, hogy az eljáráson kívül bármelyikük jogosult lenne a titkot felhasználni, azzal utólag visszaélni, avagy az eljárásban részt nem vevők számára nyilvánossá tenni, a bíróság ilyenkor zárt tárgyalást rendel el. A büntetőeljárás nyomozási szakasza, illetve adóigazgatási eljárás – az eljárás titkos jellege miatt – elvileg kizárja azt, hogy az egyébként is titoktartásra kötelezett hatóság tagjai (és a védőn kívül) bárki jogszerűen üzleti titok birtokába jusson.¹⁰

¹⁰ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény magyarázata (Complex)

2. A jogellenesen szerzett bizonyítékok felhasználása a polgári perben

2.1. A bizonyítási tilalmak célja és alkalmazhatósága a polgári perben

A bizonyítási tilalmak problémájának vizsgálata során igen könnyen meggyőződhetünk arról, hogy az eljárási jogok elméletében jócskán van feltérképezetlen terület.¹¹

Tény, hogy a bizonyítási tilalmak rendszerét a büntetőeljárás jog elméleti művelői dolgozták ki, ám ez korántsem jelenti azt, hogy a bizonyítás egyes tilalmai csak a büntetőeljárás jog rendszerében értelmezhetőek. Igaz azonban, hogy – a jogág természetéből és az eljárás eltérő rendszeréből fakadóan – a büntetőeljárás jogban ismert bizonyítási tilalmak egy része aligha kaphat helyet a polgári eljárási jogban.

Kétségtelen azonban, hogy a polgári eljárási jog is számos bizonyítási tilalmat ismer, s a polgári eljárások során is éppen olyan gyakran felmerül a jogellenesen megszerzett bizonyítékok felhasználhatóságának a problémája.

E területen valamely bizonyíték jogellenessége a bizonyítási eljárás törvényben rögzített szabályainak a megsértéséből vagy a polgári per körén kívül eső egyéb magatartásokból, például bűncselekmény elkövetéséből, személyiségi jogok, valamint adatvédelmi előírások megsértéséből adódhat.

2.2. A szabad bizonyítás elvéről

A szakirodalomban egységesen elfogadott tény, hogy a szabad bizonyítási rendszerrel rendelkező jogrendszerek egyike sem mentes korlátoktól. Sőt a szabad bizonyítás bölcsőjeként ismert angolszász jogok bizonyítási rendszere az inkvizitórius eljárás formális bizonyítási szabályaihoz hasonló igen szigorú előírásokat tartalmaz,¹² noha az esküdtszék mérlegelése valóban korlátlanul szabad. Mind a Pp., mind a büntetőeljárás jog tudományában több elismert szerző¹³ is rámutat, hogy a szabadnak

¹¹ Lásd ERDEI (1. lj.) 1.

¹² Lásd ERDEI (1. lj.) 1.

¹³ KIRÁLY Tibor: *Büntetőítélet a jog határán* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1972); ERDEI Árpád: „Tilalmak a bizonyításban” in ERDEI Árpád (szerk.): *Tények és kilátások* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1995) 47–61; CSÉKA Ervin – NAGY Lajos: „A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárás törvényben” *Jogtudományi Közöny* 1972/9; TATÁR László: „Bizonyítékértékelési tilalmak a német bíróságok gyakorlatában” in KORINEK László – KÖHALMI László – HERKE Csongor (szerk.): *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára* (Pécs:

nevezett bizonyítási rendszerünk távolról sem az: elvei, előírásai, határozott korlátai vannak, a bizonyítás szabadsága voltaképpen a bizonyítékok mérlegelésének szabadságát jelenti. (Megjegyzem, hogy a bírói mérlegelés sem abszolút szabad, ugyanis e logikai folyamatról a bíróság a határozat indoklásában köteles számot adni.)¹⁴

Az eljárási jogok szabad bizonyítás elvét kifejezésre juttató rendelkezései általában a bíróságra bízák annak eldöntését, hogy konkrét ügyben a bizonyítás milyen módját tartja leginkább célravezetőnek, és milyen bizonyítási eszközöket kíván a tényállás tisztázása érdekében igénybe venni. Ez az alapelv a kötött (formális) bizonyítás elvével ellentétben – elvileg – lehetőséget biztosít arra, hogy a bíróság az igazságnak megfelelő döntést hozhasson.

A szabad bizonyítás elvét a *Polgári perrendtartásról szóló törvény (továbbiakban Pp.) 3. §-ának (5) bekezdése* szabályozza. Eszerint – amennyiben a törvény másként nem rendelkezik – a bíróság a polgári perben alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához nincs kötve, és szabadon felhasználhatja a felek előadásait, valamint felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas.¹⁵

Szabad bizonyítási rendszerre épülő polgári perjogunkban kevés olyan korlátozó rendelkezés van, amelynek megsértése a bizonyítékok jogellenességének a megállapításához vezet, ugyanis a *Pp. 3. § (5) bekezdése* és a bizonyítási eszközöket felsoroló *166. § (1) bekezdése* a bizonyítási eszközök felhasználása terén teljes szabadságot biztosít a bíróság számára.

A szabad bizonyítás elvének érvényesülése azonban nem azt jelenti, hogy a bíróság az igazság kiderítésére törekedve – korlátozás nélkül, más jogszabályok rendelkezéseit figyelmen kívül hagyva, bármilyen bizonyítást elrendelhet, illetve, hogy az eljárás során akármilyen bizonyítási eszközt felhasználhat. A bírói gyakorlat szerint a szabad bizonyítás elvét nem lehet akként értelmezni, hogy a felek minden korlátozás nélkül, bármilyen eredetű és tartalmú eszközt felhasználhatnak az igényük ér-

PTE ÁJK, 2004) 257–273; ÁDÁM György: *Bizonyítás a polgári peres eljárásban*. www.jog-vita.hu/bizonyitas.html; A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata. HOLÉ Katalin – KADLÓT Erzsébet (Budapest: Magyar Közlönykiadó CD rom, 2007).

A német szakirodalomban lásd még: Christian JÄGER: *Beweisverwertung und Beweisverwertungsverbote im Strafprozess* (München: C. H. Beck 2003) 2.; Claus ROXIN: *Strafverfahrensrecht* (München: 1995) 24. § 13. széljegyzet; Ernst BELING: *Die Beweisverbote als Grenzen der Wahrheitserforschung im Strafprozess* [A bizonyítási tilalmak mint az igazság kiderítésének korlátai] (Breslau: 1903) 1.; Christian JÄGER: *Beweisverwertung und Beweisverwertungsverbote im Strafprozess* (München: C. H. Beck, 2003) 1.; Klaus ROGALL: *Gegenwärtiger Stand und Entwicklungstendenzen der Lehre von den strafprozessualen Beweisverboten* *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 1979/91. 3.

¹⁴ Lásd ERDEI (1. lj.) 1.

¹⁵ *A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata* (Complex)

vényesítése érdekében. (*Legfelsőbb Bíróság Mfv. II. 10 144/1996. – BH 1997. évi 1/53. sz.*) Így például magnetofonszalagra rögzített nyilatkozat nem fogadható el bizonyítékként anélkül, hogy a felvétel készítésének körülményeit (*Legfelsőbb Bíróság P. tv. III. 20816/1985. – BH 1987. évi 4/122. sz. III.*), illetve a hangszalag tartalmi és egyéb valóságát (*Legfelsőbb Bíróság P. tv. L. 20794/1992. – BH 1993. évi 6/365. sz.*) tisztázták volna.¹⁶

2.3. A bizonyítási tilalmakról

Bizonyítási rendszerünk tehát a szó köznapi értelmében korántsem „szabad”, a bizonyítás szabadságát a bizonyítási tilalmak korlátozzák.

A büntetőeljárás jog tudományában a bizonyítási tilalmak – a Rogall¹⁷ által dolgozott, ma általánosan elfogadott tan szerint – az alábbiak szerint csoportosíthatók:

Bizonyítékszerzési tilalmak:

- bizonyítás tárgyára vonatkozó tilalmak (bizonyos tényekre nem folytatható le bizonyítás);
- meghatározott bizonyítási eszközökre vonatkozó tilalmak (ezek bizonyítási eszközként nem használhatók fel);
- meghatározott bizonyítási módszerek tilalma (a bizonyítás során bizonyos módszerek nem alkalmazhatók);
- relatív bizonyítékszerzési tilalmak (a bizonyíték beszerzését csak meghatározott személyek rendelhetik el vagy hajthatják végre).

Bizonyítékértékelési tilalmak:

- önálló bizonyítékértékelési tilalmak (bizonyítékszerzési tilalmak megsértése miatt előálló bizonyítékértékelési tilalmak);
- önálló bizonyítékértékelési tilalmak (nem bizonyítékszerzési tilalmak megsértésén alapuló, hanem az alkotmányból közvetlenül levezetett bizonyítékértékelési tilalmak).

E rendszerezés rávilágít arra, hogy a bizonyítási tilalmak között a jogellenesen beszerzett bizonyítékok kiküszöbölésére szolgálnak a bizonyításértékelési tilalmak. *A büntetőeljárásról szóló 1998. XIX. törvény 78. § (4) bekezdése* kimondja, hogy az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg, nem értékelhető bizonyítékként. A Pp.-ben

¹⁶ *A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata* (Complex)

ilyen – jogellenes bizonyítékok kizárására vonatkozó általános szabály – nem található; a törvény csupán egyedi tilalmakat állít fel: például a titoktartási kötelezettsége ellenére kihallgatott tanú vallomása nem vehető figyelembe bizonyítékként. Ugyanilyen tilalmat tartalmaz a *Kódex 170. § (5) bekezdése*, arra az esetre, ha a tanút a mentességre való alapos hivatkozása ellenére vallomástételre kötelezik.

A Pp. tehát hallgat arról, hogy milyen következménnyel jár az, ha a jogellenes magatartás a polgári perjog szabályain kívül merül fel. (Például a peres fél közigazgatási vagy büntetőeljárás során elkövetett hivatali visszaélés, vagy más bűncselekmény, pl. üzleti titok megsértésének következményeként jut okirati bizonyítási eszközhez, illetve a bűncselekményt az adott polgári eljárás folyamán úgy követik el, hogy üzleti titoknak minősülő okiratokat használnak fel a bizonyításkor.)

A 1970-es évek szakirodalmában is egyedi, a jogállam elveivel ellentétes, ezért napjainkra – régen meghaladott – álláspont szerint a bíróság az igazság kiderítése érdekében a szabad bizonyítás rendszerének megfelelően szabadon felhasználhat minden bizonyítékot, amely a tényállás felderítésére alkalmas, hacsak a törvény valamely bizonyíték felhasználását kifejezetten meg nem tiltja. Mivel a törvény csak a titoktartási kötelezettség, illetve a vallomástétel-megtagadási jog ellenére kihallgatott tanúk vallomásának a felhasználását tilalmazza, a többi jogellenesen szerzett bizonyíték a perben felhasználható, „akár a személyiségi jog megsértésével, akár másként jogellenesen, sőt bűncselekmény folytán álltak elő”. E személyiségi jogokat figyelmen kívül hagyó szemlélettel éles ellentétben áll az a külföldi és hazai jogirodalomban általánosan elfogadott felfogás, amely kategorikusan elutasítja a jogellenesen szerzett bizonyítékok perbeli felhasználhatóságát.¹⁸

A szakirodalom és a joggyakorlat szerint egyaránt a bíróságnak az egyes konkrét ügyekben – a viszonylagossági elv értelmében – azt kell mérlegelnie, hogy a bizonyítási eszköz jogellenessége összemérhető-e az ellenérdekű fél jogellenes magatartásával. A mérlegelés köréből azonban minden esetben ki kell zárni a bűncselekmények elkövetése útján, valamint a személyiségi jogok megsértésével szerzett bizonyítási eszközöket. Az alkotmányos jogok, valamint a büntetőjog megsértésével szerzett bizonyítékok ugyanis semmilyen körülmények között sem használhatók fel.¹⁹

¹⁷ ROGALL: (13. l.j.) 3.

¹⁸ KENGYEL Miklós: *Magyar Polgári Eljárásjog* (Budapest: Osiris 2005.) 208.

¹⁹ Lásd bővebben: KISS Daisy: „A fair eljárás” in PAPP Zsuzsanna (szerk.): *A magyar polgári eljárásjog a kilencvenes években és az EU jogharmonizáció Dr. Németh János egyetemi tanár tiszteletére* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2003.) 117, 140; KISS Daisy: *A polgári per titkai* (Budapest: HVG-ORAC, 2006.) 80; GÁRDOS-OROS Fruzsina: „Alapjogok korlátozhatósága” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány Kommentárja* (Budapest: Századvég, 2009.) 427–428.

Kabódi Csaba ■

A magyar börtönrendszer a nemzetközi kontroll alatt

Ma a „világ legtermészetesebb” dolga az, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtására hivatott állami szervezet-rendszer működése kontroll alatt áll. Mi több, sokféle és különböző jellegű vizsgálódások metszéspontjában van. Európa nyugati felén legalább már három nemzedék bv.-s edződött hozzá e helyzethez. Nálunk alig húsz éve formálódott ki a büntetés-végrehajtást fürkésző – honi és nemzetközi szervezetből felállított – rend. A legendáriumban létezett, egyszeri – hivatalosan ismeretlen – bv.-s kezdetben nagyon rosszallta, amikor – például a televízióban – egy emberi jogi szervezet képviselője kritizálta a „börtön”-viszonyokat. Hasonlóképpen még ma is van közöttük, aki – inkább csak baráti körben – csóválja a fejét, ha arról értesül, hogy egy messziről jött, furcsa nevű európai bizottság: a CPT kifogásolja a fogva tartás hazai körülményeit. Nem különbözik ettől az a szituáció sem, valahányszor a strasbourg-i Emberi Jogi Bíróság döntése a magyar büntetés-végrehajtás gyakorlatát egyezményellenesnek minősíti.

Az egyén esetében érthető a reakció – a kívülről jövő bizalmatlansággal szembeni – elutasítás: „én nem, soha ilyet nem tettem, és holnap sem tennék...” Az állami intézményrendszer egésze nem „kérheti ki magának” a gyanakvást, s végképp nem sértődhet meg. Az állam tűrési kötelezettsége egyáltalán nem a „politically correct” ragacos-nyúlós ideológiájából, hanem a jogállam immanens tulajdonságából: az átláthatóságból, működésének ellenőrizhetőségéből fakad. Az állam tisztességessége legalább akkora érték, mint polgárainak becsülete. (Bár nyilvánvalóan a teljesség nem a részek összege.) Az állam – önmagáért való – felelősségvállalása azt jelenti, hogy tevékenységét folyamatos ön- és külső kontroll alatt tartja. Hitelességének folyamatos igazolása – a jogállam fokmérője, még „békeidőben” is.

Mindez különös elvárásként fogalmazódott meg hazánkban, amely egy hosszúra nyúlt állampárti diktatúra után kéredzkedett vissza – a jó ideje odahagyott – Európa polgári (jog)államai közé. A múlt század ’90-es éveinek legelején hamar kiderült,

■ Egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

hogy visszatérés nem egy lassú felzárkózási folyamatot jelent, hanem azonnali, s fenntartás nélküli „pálfordulást”. Az Alkotmány átírása a felzárkózás első lépése volt: – az állampárt uralmát biztosító – hatalom egységének elvét egy könnyed mozdulattal lecserélték a hatalmi ágak megosztásán, a fékek és ellensúlyok rendszerén nyugvó polgári alkotmányossági követelményre. Másodikként – a tegnap még az imperializmus ideológiai fellazításának eszközének tartott – emberi jogok meghonosítása következett.

A következő felismerés már – az alkalmazott alkotmányjog „mínusz” második szintjére – a börtönügy területére vitt el. A büntetés-végrehajtás a kormány, a végrehajtó hatalom uralma alatt áll, de működésének törvényességéért politikai és szakmai felelősséggel tartozik. Az Európa Tanácshoz csatlakozás követelményként írta elő azt, hogy az elítélt a büntetés-végrehajtási jogviszony alanya,¹ és fogvatartása alatt megőrzött alapvető (emberi) jogai védelem alatt állnak.²

Nem volt ismeretlen a „késő Kádár-korszakban” a rabjogokat katalogizáló nemzetközi norma. A bv.-s legendárium megőrizte azt a momentumot, amikor az 1979-es Bv. Kódex előkészítése során valamelyik szintű kodifikációs bizottság tanulmányozta – ha nem is a közvetlen „frontvonal” túoldalán álló európai, de – a távolsága, rendelkezéseinek átfogó jellege, s ezzel együtt járó látysága révén szelíd – ENSZ által kihirdetett, „a fogvatartottak kezelésére vonatkozó »minimum« standard szabályok” szövegét.³ A kódex eredeti szövegén alig volt érzékelhető a szemlélet-változás, az

¹ Legkorábban, nyilván inkább csak szakmai körökben terjedt el Freudenthal felfogása, amely szerint a fogvatartott közjogi viszonyban áll az állammal. Berthold FREUDENTHAL: *Die staatsrechtliche Stellung des Gefangenen [A fogvatartott államjogi helyzete]* (Jena 1910) 13.

² A strasbourg-i emberi jogi szerveknek működésük kezdetén kellett megválaszolni azt a kérdést, hogy az emberi jogi egyezménybe foglalt jogvédelem kiterjed-e „bűnös emberre”? Az egyezmény címettje az ember – általában, beleértendő ebbe körbe az is, akinél „megdőlt” az ártatlanság vélelme? A bűnösség kimondása felfüggeszti-e az emberi jogok érvényét? A bebörtönözött – legalábbis a benti időre – eljátszotta-e állampolgári jogait? Az Emberi Jogok Európai Bizottsága szakított a „jogeljátszási” felfogás évszázados hagyományával. Kimondta: „Jóllehet a kérelmező amiatt van bebörtönözve, mert más(ok) emberi jogait sértette, ez a tény önmagában még nem fosztja meg azoknak a jogoknak és szabadságoknak a garanciáitól, amelyeket a Konvenció szavatol.” requêt n° 1270/61. Annuaire 5. 126. Idézi: Alain REYNAUD: *Les droits de l’homme dans les prisons* (Strasbourg 1986) 36.

³ Birtokában vagyok egy, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságán (dátum nélkül) – stencilezés útján – sokszorosított dokumentumnak, amelynek keletkezése betűtípusa, szövegezése szerint a ’70-es és ’80-as évek fordulójára tehető. A hivatalos szöveget az ENSZ „bűnmegelőzéssel és az elkövetők kezelésével foglalkozó” 1955-ben Genfben tartott első kongresszusán fogadták el, amelyet az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa először az 1957. július 31. napján kelt 663 (XXIV) számú, később az 1977. május 13. napján kelt 2076 (LXII) számú határozatával hagyott jóvá. A rendszerváltást megelőzően a „nagyközönség” számára nem jelent meg, KOVÁCS István – SZABÓ Imre (szerk.):

elítelt jogainak katalógusa – az 1966-os alapnormához képest – alig bővült.⁴ Áttörést az 1993-as Novella hozott, dekódolta a – az európai börtönügyi ajánlásokban megfogalmazott – „strasbourg-i üzenetet”.⁵ Az elítélti jogok katalógusa három elemből állt össze, úgymint:

- a büntetés-végrehajtása által nem érintett – az alkotmányokban rögzített – jogok;
- a büntetés végrehajtása alatt kizárt alkotmányos jogok;
- az ún. büntetés-végrehajtási jogok, amelyek részben
 - módosult alkotmányos jogokból, részben
 - a fogvatartás miatt keletkező, nagyrészt ellátási–gondoskodási jogokból áll össze.⁶

Az emberi jogok dokumentumokban (Budapest: KJK 1980) sokak által forgatott összeállítás sem tartalmazta. Legkorábban – még mindig nem könnyen hozzáférhető helyen MAVI Viktor [et al.] A Nemzetközi Okmányok Gyűjteménye 1988 magyar változatában jelent meg (Budapest: ENSZ Emberi Jogi Központja, Kanada budapesti Nagykövetsége, az Emberi Jogok Magyar Központja /MTA Állam- és Jogtudományi Intézet 1993) 208–231.

⁴ Az 1966. évi 21. számú tvr. szerint: 20. § (1) „Az elítélt jogosult [...] a) az általa megjelölt személyekkel, jogi képviselőjével, valamint [...] leendő munkáltatójának megbízottjával a személyes és levelezés útján való érintkezésre, b) keresményének felhasználására, c) az elítéltek öntevékeny szervezeteiben való részvételre, d) jogosult továbbá ingyenes orvosi ellátásra. (2) Az elítéltet panaszjog illeti meg [...] Az 1979. évi 11. törvényerejű rendeletben: 36. §. (1) „Az elítélt jogosult a) élelmezésre, ruházatra és egészségügyi ellátásra, b) hozzátartozóival [...] levelezésre, [...] látogató fogadására, d) társadalmilag hasznos munka végzésére és ennek díjazására, e) személyes szükségletre fordítandó összeg felhasználására, f) közérdekű bejelentés, panasz, kérelem és jognyilatkozat előterjesztésére, g) szabadulás utáni munkába állása és letelepedése érdekében a munkáltató megbízottjával és a pártfogóval érintkezni.

⁵ Az akkor hatályos „Európai Büntetés-végrehajtási Szabályok” / Rec. n° R (87) 3./ megfejtését adta William RENTZMANN: „Pierres angulaires d’une philosophie modern de traitement: normalisation, ouverture et responsabilité” in *Bulletin d’information pénitentiaire* (Conseil de l’Europe, Strasbourg N° 16 – juin 1992) 7–14.

⁶ Az 1993. évi XXXII. törvény „strasbourg-i szellemben” újraírta – lényegében jelentősen kiszélesítette – az elítélti jogok jegyzékét. Furcsa kegyelmi pillanat volt: épp az eggyel korábbi – az 1993. évi XXXI. számú – törvény hirdette ki az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok védelméről szóló Európai Egyezményt. A rendszerváltoztatás „mézeshetei” már rég elmúltak, az ideológiai frontvonalak mögé magukat beásó kormány és ellenzék mégis másodpercnyi fegyverszünetet kötött, s engedte, hogy az emberi jogi dokumentum farvizén csendesen beússzanak a „rabjogok” is. A Novella – bármily lényeges új tartalmat hordozott – nem írhatta felül a törvényszerkesztés szabályait. Ennek két kihatása volt. Egyrészt az elítélti kötelezettségek továbbra is megelőzték a fogvatartotti jogok felsorolását, azt a régi fel fogást örökítve át, amely értelmében a jogok „élvezetének” alapfeltétele a kötelezettségek teljesítése. Az új, az európai megközelítés szándékkal szétválasztotta a jogokat a kötelezettségektől, az elítéltet alapjogai minden előfeltétel nélkül megilletik. Másrészt – szintén a törvény megváltoztathatatlan szerkezete miatt – a jócskán megnövekedett elítélti jogokat több helyre kellett beültetni a norma szövegébe. Ettől viszont az a csalóka képzet keletkezett, mintha a 2. §-ban rögzített jogok előbbre valóbbak, mintegy „értékesebbek” lennének a 36. §-ban foglaltaknál.

Az új – 2013. évi – Bv. Kódex nem hozott tartalmi változást az elítéltek jogait illetően.⁷

2. A rendszerváltást követő évtizedben kiépült a szabadságvesztés végrehajtása feletti jogi kontroll-rendszer: a jogvédelmi védernyőn nem látszik szakadás. A törvénybe foglalt rendelkezések összefüggő, tiszta normatív rendet mutatnak. A honi büntetés-végrehajtás nemzetközi és hazai ellenőrző mechanizmusok folyamatos felügyelete alatt működik. A külhoni szervezetek részben univerzális, részben regionális szinten tevékenykednek.⁸ Ebben az esetben is igaz az a megfigyelés, hogy a kontrollszerv távolsága fordított arányban áll a hatékonysággal. Tudniillik, minél átfogóbb egy egyezmény, annál általánosabb fogalmakat használ, s annál gyengébb a kontroll-rendszere. Az Európa Tanács tagállamaként – tulajdonképpen 1990 őszétől – leginkább a strasbourg-i elvárásoknak kell megfelelnünk. Mindazonáltal nem könnyű megfelelni az „üzenetek” tartalmát. Az emberi jogok ügyében eljáró szervezetek nem büntetéstani szempontokat követnek, így megállapításaik csak áttételesen értelmezhetőek. Eljárásuk az Emberi Jogi Bíróság esetén panaszfüggő, a CPT-nél pedig csak a meglátogatott intézményre vonatkozatható, tehát megállapításaik egyiküknél sem általános érvényűek. Egyszerűbben fogalmazva: mindig a Részes Állam esetleges szerződészegését vizsgálják, döntésüket nem büntetéstani megfontolások, hanem az emberi jogi követelményeknek való megfelelés motiválja.

Paradoxonnak tűnhet, de nem csupán azok az ügyek hatottak a honi büntetés-végrehajtásra, amelyeket magyar panaszosok indítottak. Az 1993-as Novellában a magánelzárás elleni (bv.) bírói út megnyitása egy angliai ügy kapcsán hozott ítélet „továbbgondolásán” alapult.⁹ A magánelzárás a legsúlyosabb fegyelmi fenyítés, amely rendszerint kétségessé teszi a későbbi feltételes szabadítást. Épp emiatt fontos,

⁷ A 2013. évi CCXL. törvényben a jogalkotó – felesleges ismétlésnek tartva – elhagyta a büntetés-végrehajtás által nem érintett alapjogok felsorolását, ezzel kisebb szellemi erőfeszítésre ösztönzi a jogszabály olvasóját azzal, hogy a szünetelő, a módosuló (alaptörvényi) jogok körén kívül úgy kell összeszedni az „érinthetetlenek kasztjába” tartozókat.

⁸ Az ENSZ égisze alatt a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya által 1966-ban létesített Emberi Jogi Bizottság, amely 2006-tól nemcsak nevében, de funkciójában is megváltozott Emberi Jogi Tanácsként folytatja munkáját. Szintén ENSZ-dokumentum – az 1984-ben elfogadott, a kínzás, kegyetlen, embertelen büntetés és bánásmód *elleni* egyezmény, amelynek az ún. fakultatív jegyzőkönyve (2002) által létesített részben hazai kontroll-mechanizmus nálunk 2015-ben lép hatályba. A regionális – számunkra közvetlen, európai – követelményeket megfogalmazó szabályok: az 1950-es „Római Szerződés”, az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok védelméről szóló Európai Egyezmény, valamint az 1987-ben Strasbourg-ban elfogadott „a kínzás, kegyetlen, embertelen büntetés és bánásmód megelőzésére szolgáló nemzetközi egyezmény. Az előbbi betartásán az Európai Emberi Jogi Bíróság, az utóbbin a kínzás [...] megelőzésére szolgáló európai bizottság (CPT), újabban talán az egyszerűség kedvéért átnevezett „anti-tortúra bizottság” örökődik.

⁹ Campbell et Fell c. Royaume-Uni, arrêt de 28 juin 1984. série A n° 80.

hogy a bv. bíró közbeavatkozhasson, megvizsgálhassa azt, hogy az elítélt és a bv. személyzet közötti konfliktusban „ki a hibás”. A Bv. Kódex másik módosítása szintén egy angol jogeset miatt – az esetleges elmarasztalás elkerülése érdekében – következett be.¹⁰ Az elítéltek választójogának általános érvényű – generális jogvesztésként gyakorolt – megvonását a strasbourg-i bíróság konvenció-ellenesnek nyilvánította. Nem kevés tépelődés után született meg a honi megoldás, amely a közügyektől eltiltás mellékbüntetésével kapcsolja össze a választójog szünetelését, az eltiltás hiányában az elítélt gyakorolhatja aktív választójogát.¹¹

Más esetekben a strasbourg-i bíróság olyan „tükröt tartott” a magyar bv. valósága elé, amelyben a hétköznapok gyarlósága, a rendszer tökéletlensége látszott meg. Egy mozgáskorlátozott fogvatartott „hányattatásait”¹² értékelte az Emberi Jogi Bíróság oly súlyosnak, hogy az az Egyezmény 3. cikkét sértette.¹³ Tulajdonképpen érthetetlen az a „nemtörődömség”, amit a bv. személyzet azok után tanúsított, hogy egy korábbi ügyben már Strasbourg-ban elmarasztalták.¹⁴

Az elítéltek biztonsági csoportba sorolása, amely érdemben meghatározza az intézetben belüli (és kívüli) mozgás szabadságfokát, tehát az elítélt „komfortérzetét”, nem véletlenül futott be nemzetközi „karriert”.¹⁵ Az igazán elhíresült a Csüllög-ügy lett.¹⁶ Az elítéltet a honi bv. rendben legszigorúbb körülmények között tartották fogva – KBZ-én, azaz különleges biztonságú zárkában. A KBZ-én elhelyezett fogvatartott valóban „magányos rab”, még elítélttársaival sem találkozik, egyszemélyes elkülönítése folyamatos. A külvilággal való kapcsolattartása is „személytelen”: a látogatójával üvegfal mellett, telefonon beszélhet... Az elítélt panaszában azt hiányolta, hogy soha nem hozták tudomására a KBZ-be helyezés indokait, ekként nem tudott

¹⁰ Hirst c. Royaume-Uni, n° 40787, arrêt de 24 juillet 2001.

¹¹ A 2011. évi CL. törvény honosította meg ezt a rendet, amit az új – 2015. január 1-jén hatályba lépő – Bv. Kódex is átvesz.

¹² Engel c. Hongrie, n° 46857/06, arrêt de 20 mai 2010.

¹³ A strasbourg-i bíróság töretlen gyakorlata szerint kínzásnak minősül minden olyan súlyos és szándékos kegyetlenség, amely komoly testi sérülést és lelki szenvedést okoz, s rendszerint együtt jár látható és/vagy diagnosztizálható külsérelmi nyomokkal. Az embertelen bánásmód – lényegében a kínzás enyhébb formája, amely – erős testi és/vagy lelki szenvedést okoz, de nem eredményez látható sérülést. A megalázó bánásmód – a kegyetlenség más formája, mely olyan erős félelmet, lelki gyötrelmet jelent, amely az érintetben az alsóbbrendűség érzetét kelti, s ez alkalmas arra, hogy megtörje ellenállását.

¹⁴ MP v. Hungary, n°23636/94, publikálatlan bizottsági jelentés (1998. szeptember 9.) Közli: GRÁD András: *Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezéstről* (Budapest: HVG-ORAC 2000) 108.

¹⁵ A kínzás megelőzésére szolgáló (európai) bizottság több ajánlásában is felvetette a legszigorúbb, az ún. IV. biztonsági csoportba sorolás feltételeinek bizonytalanságát, és különösen a hatékony jogorvoslat hiányát. CPT inf. (2005) 20. 45. továbbá CPT inf. (2010) 16. 54. Már az Engel-ügy kapcsán is felvetődött a biztonsági csoport-ismérvék problémája.

érdemben védekezni, s az intézkedés fenntartásával – meghosszabbításával – szemben sem volt hatékony jogorvoslata. Az Emberi Jogi Bíróság döntése marasztaló volt: „Mivel a körülményeket tekintve alapvető információktól megfosztott kérelmező a börtönhatóság 3. cikkét sértő döntésének megfellebbezésekor nem élvezhette a fegyveregyenlőség elvét, és az ügyészségnek sem volt valódi hatásköre arra, hogy megváltoztassa a döntést, a Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az Egyezmény 3. cikkét [...] megsértették.”¹⁷A kodifikátor lépeskényszerbe került¹⁸ – megnyitotta a bv. bírói utat a KBZ-be helyezés ellen.¹⁹

A börtönbüntetés értelmét kérdőjelezi meg a zsúfoltság. A magánszféra, a konfliktusok előli kitérés lehetőségének hiánya, az összezártság miatti frusztráció megkérdőjelez minden pozitív büntetés-végrehajtási célt. A honi börtönök „túlteltettek”.²⁰ Az elítéltek megelégteltek a sanyarú börtönviszonyokat, s ha már változtatni úgy sem tudnak rajta, legalább vagyoni elégtétel kieszközlése végett a strasbourg-i Emberi Jogi Bírósághoz fordultak.²¹ A legutóbbi időben már több mint hetven elítélt-kérelmező ügyét egyesítették Strasbourgban, akik mind a túlzásúfoltóság, és/vagy a fogvatartás embertelen körülményei miatt nyújtottak be panaszt. Beérni látszik az európai börtön szabályzat azon figyelmeztetése, hogy „az anyagi erőforrások hiánya nem szolgálhat indokul az emberi jogokat sértő fogvatartási körülményekre.”²²

Jó lenne azt hinni, hogy a minap elfogadott – és szinte karácsonyi ajándékként kihirdetett – új Bv. Kódex megváltást hoz, de a közel másfél évszázados börtönügyi tapasztalás – amelyben a magasztos elvek a pénzügyi fedezet hiányán sorra megfellebbeztek – inkább kételyt támaszt, mint reménykedést.

¹⁶ Csullog c. Hongrie n° 30042/08, arrêt (au principal et satisfaction équitable) de 06 juillet 2011. magyarul megjelent: Az_Emberi_Jogok_Europai_Birosaganak_iteletei_20131127_A-F.zip (KIM honlapja).

¹⁷ Csullog § 50. Külön megjegyzést érdemel az a tény, hogy a Bíróság alapvetően változtatott szemléletén. Hosszú évtizedeken át csak saját korábbi döntéseire hivatkozott, s többször kinyilvánította azt a meggyőződését, hogy a Konvenció nem „keretnorma”, amelyet pl. börtönügyi panasz esetén tartalommal az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának bv-s ajánlásai, illetve a CPT ajánlásai töltik ki. Az ezredforduló után a Bíróság egyre többször támaszkodott a Miniszteri Bizottság, illetve a CPT ajánlásaira. Így volt ez a Csüllög ügyben is, a Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2 ajánlását, amely az európai büntetés-végrehajtási szabályokról szól, úgy tekintette, mint közös alapot. A magyar börtönviszonyok megítéléséhez pedig bőven merített a CPT 1999-es jelentéséből.

¹⁸ Ti. nincs mód jogalkalmazási úton korrigálni – mint a büntetőeljárásban rendkívüli jogorvoslat útján –, csak törvénymódosítás lehetséges. Az új – 2013-ban elfogadott – Bv. Kódex megnyitja rendkívüli perorvoslatként a felülvizsgálat lehetőségét is.

¹⁹ 2011.évi CL. törvény 24. §-a. Az már egy más kérdés, hogy mekkora mozgástere van a bv. bírónak a KBZ-t illetően...

²⁰ Nem hivatalos közlés szerint átlagban 147% -os, ami egyes bv. intézetekben elérheti a 200%-ot is.

²¹ Szel c. Hongrie n° 30211/06, arrêt (au principal et satisfaction équitable) de 07 juillet 2011. magyarul megjelent: Az_Emberi_jogok_Europai_Birosaganak_iteletei_20131127_S-T.zip (KIM honlapja).

²² Rec (2006) 2 ajánlás, Alapelvek 4. pont.

Király Eszter ■

Egy jogerőhatás mind felett?

„Ha az elítélt előtt minden út bezárult, hogy meneküljön a megérdemelt büntetéstől, helye van az ítélet végrehajtásának; a büntető igazságosságnak ugyanis nem lehet másképp eleget tenni, hanem csak az ítéletben foglalt rossznak végrehajtásával az elkövetőn, különben hiábavaló lenne a tényállás megállapítása és arról való határozás.”

*Vuchetich Mátyás*¹

A jogerőhatások számbavételekor és elemzésekor az egyes szerzők gyakorta rangsorolják a jogerőhatásokat, kiemelve egyiket vagy másikat mint a többinél hangsúlyosabbat. A jogerőhatások képzeletbeli dobogójának a tetejére rendszerint a határozatok végrehajthatósága kerül. Fontosságban az irodalom a többi jogerőhatás fölé emeli, gyakorlati jelentőségét hangoztatja, ami például a filozofikusabban hangzó „igazságérővel” szemben vitathatatlanak tűnik. Rangját azonban más vélemények kétségbe vonják, sőt, a végrehajthatóság jogerőhatás voltát tagadják.

E dolgozat a bírósági határozatok végrehajthatóságának néhány elméleti jellegű kérdését járja körül, kitérve a jogerőhöz fűződő viszonyára. Megvizsgálja többek között azt a kérdést, vajon a végrehajthatóság és a jogerő valóban kéz a kézben járnak, avagy időnként külön utakra tévednek.

■ Tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

¹ VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere*. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog. Budán, a Magyar Királyi Egyetem Nyomdájában, 1819. Fordította: KIRÁLY Tibor. (Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2007) 241.

I. Végrehajthatóság – ki, kivel, mit, mikor, hogyan?

A végrehajthatóság kapcsán mindenekelőtt azt kell tisztázni, kire, illetve mire vonatkozik, amihez a végrehajthatóság értelmezéséből érdemes kiindulni.

Maga a kifejezés – nyelvtanilag elemezve – megengedő jelleget sugall: a határozatot végre *lehet* (nem pedig kell) hajtani. Emiatt hangsúlyozza *Tremmel Flórián*, hogy a végrehajthatóság megfogalmazás nem teljesen pontos, mert a jogerős határozatok bűnügyekben nemcsak perfektibilisek, hanem hivatalból *végrehajtandók*.²

Alanyi értelemben *Tremmel*lel egyet lehet érteni, amikor a *hatóságok* szemszögéből vizsgáljuk a kérdést, rájuk nézve ugyanis a jogerőre emelkedés valóban végrehajtási kötelezettséget keletkeztet. A határozat *magánszemély* címzettje(i) szempontjából azonban a végrehajthatóvá válás szabályozása valójában garanciát jelent: a jog meghatározza, mely határozatokat mely időponttól, vagy esemény beállta után lehet velük szemben végrehajtani, s azt megelőzően erre a hatóságok nem jogosultak. Nem tartom ezért pontatlannak a végrehajthatóság elnevezést, mivel a nézőpont helyes megválasztása tárgyaltanná teszi a szemantikai vitát.

A végrehajtás *tárgya* tekintetében az eltérő vélemények a végrehajthatóság különféle értelmezéséből, illetve ugyancsak a nézőpontok eltérőségéből fakadhatnak.

Finkey Ferenc megkülönbözteti a végrehajtás *tágan* és szorosan vett értelmét. Az előbbi *bármely bírói határozat* rendelkezésének a megvalósítását magában foglalja (például a megidézett személy elővezetését). *Szűkebb* értelemben azonban kizárólag a *jogerős, büntetést kiszabó* ítéletek vagy büntetést megállapító más határozatok rendelkezéseinek a foganatosítását érti végrehajtáson.³ Ez a fajta különbségtétel a bírósági határozatok tipizálásán alapul.

A Balogh – Edvi Illés – Vargha-féle Bp. kommentár az ítéletet, a büntetőparancsot és a végzést sorolja a végrehajtást igénylő határozatok közé, de elismeri, hogy a felmentő ítéletben és az eljárást megszüntető végzésben is lehetnek végrehajtandó rendelkezések.⁴ A végrehajthatóság értelmezése itt tehát a határozat tartalmához kapcsolódik (ami azonban nyilvánvalóan összefügg a határozat típusával is).

Angyal Pál az alaki jogerő elemének tekinti a megtámadhatatlanságon és a véglegességen kívül a bírói ítélet azon tulajdonságát, hogy „az *imperatív* rendelkezéssel

² FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: *Új magyar büntetőeljárás* (Pécs: Dialóg-Campus 2008) 509.

³ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőeljárás tankönyve* (Második, átdolgozott kiadás.) (Budapest: Politzer Zsigmond és fia kiadása 1903) 546.

⁴ BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferenc: *A Bűnvádi perrendtartás magyarázata*. Második teljesen átdolgozott kiadás. Harmadik kötet. (Budapest: Grill 1910) 302.

esetleg megállapított jogkövetkezmények végrehajtását előírja”.⁵ A végrehajtás foganatosításáért felelős szervekről szóló tankönyvi részben írtakból azonban a végrehajthatóság egy másfajta értelmezésére lehet következtetni. Kiderül ugyanis, hogy *Angyal* szerint a végrehajtás nemcsak az ítélet konstitutív részei vonatkozásában képzelhető el valamiféle aktív magatartásként, hanem állhat „csupán kijelentésből vagy nyilatkozatból” is. Ilyeneknek tekinti például a kihirdetést, feddést, szabadlábra helyezést, vagy a lefoglalt tárgy kiszolgáltatását.⁶

A *Móra–Kocsis tankönyv* a végrehajthatóságot a pozitív jogerőhatások közé sorolja, ám nem tekinti általános jogerőhatásnak, éppen amiatt, hogy a felmentő és a büntetés végrehajtását felfüggesztő ítéleteknél nincs meg. Elismeri viszont, hogy a felmentő ítéletnek is lehetnek végrehajtást igénylő rendelkezései.⁷ A felhozott példák azonban (a felmentett elmebeteg terhelt biztonsági őrizetbe helyezése, vagy a polgári jogi igényben történő marasztalás) azt mutatják, hogy másokhoz hasonlóan csupán az imperatív rendelkezésekhez kapcsolja a végrehajtás igényét. Azt is megállapítja, hogy a jogerő végrehajthatósági hatása az ítélet rendelkező részéhez kapcsolódik. Ennek jogosságát könnyű belátni, tekintettel arra, hogy az ítélet indokolása ritkán tartalmaz konstitutív jellegű rendelkezéseket.

Elek Balázs alapvetően a bíróság bűnösséget kimondó, végrehajtható büntetést kiszabó ítélete vonatkozásában értelmezi a végrehajthatóságot. A felmentő ítélet, illetőleg az eljárást megszüntető végzés jogereje szerinte a kötelező erőben nyilvánul meg. Ezeknél a határozatoknál a végrehajtás igénye akkor merülhet fel, ha járulékos kérdésekről rendelkeznek, mint az elkobzás, vagy a bűnügyi költség viselésére kötelezés.⁸

Az egyes nézeteket áttekintve *tárgyi* értelemben a végrehajthatóságnak két aspektusát tartom megkülönböztetendőnek: az egyik szerint a bírósági *határozatra mint egészre*, a másik szerint pedig a határozat egyes *részeire* vonatkozik.⁹ A végrehajthatóság ez utóbbi szűkebb felfogása ismét két irányból ragadható meg: egyrészt a különböző határozattípusok szerint, másrészt *tartalmi* szempontból. Az utóbbi tisztázásával érdemes kezdeni. Végrehajtani a bírói határozatok *konstitutív* (imperatív) elemeit, a *sollen* jellegű parancsait lehet: tehát azon részeit, amelyek valamilyen rendelkezést tartalmaznak, amelyek valamilyen kötelezettséget keletkeztetnek a határozat

⁵ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve*. II. kötet (Budapest: Athenaeum 1917) 239.

⁶ ANGYAL (5. l.) 245.

⁷ MÓRA Mihály – KOCISIS Mihály: *A magyar büntető eljárási jog* (Budapest: Tankönyvkiadó 1961) 399.

⁸ ELEK Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban* (Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke 2012) 126.

⁹ A distinkcióból adódó következtetések részletesebb kifejtésére helyüttl nincs mód. Ennek elmaradása azonban a tanulmány által érintett kérdések tárgyalásában nem okoz zavart.

címzettjeire nézve.¹⁰ Végrehajthatóságról tehát azon bírósági határozatok esetében lehet beszélni, amelyek tartalmazznak ilyen jellegű elemet, mégpedig a *rendelkező részben* (minthogy az indokolás természetéből kifolyólag kizárólag deklaratív elemeket foglal magában).

Az egyes bírósági határozatok végrehajthatósága *határozattípusonként*, azon belül is tartalmuk szerint külön-külön vizsgálendő. Ebben a dolgozatban a terjedelmi korlátok miatt nincs módom a bíróság valamennyi határozatát részletesen áttekinteni. Itt csupán néhány vitásabb pontot emelek ki.

A korábban leírtak alapján úgy látszik, kizárólag a bűnösséget megállapító ítélet, annak is a végrehajtandó büntetést kiszabó, intézkedést alkalmazó, illetve az egyéb határozatok kötelezést kimondó rendelkezései igényelnek végrehajtást.

A bűnösséget megállapító ítéletben kirótt büntetőjogi szankciók között vannak olyanok, amelyek tipikusan „*foganatosítást*” követelnek (a hatályos Btk. szankciórendszerében például a büntetések közül a végrehajtandó szabadságvesztés, a pénzbüntetés, a járművezetéstől eltiltás, az intézkedések közül az elkobzás, a vagyonekbezkobzás, vagy a pártfogó felügyelet). Ezzel szemben az intézkedésként alkalmazott *megrovás* csupán abban áll, hogy a bíróság a bűncselekmény elkövetése miatti helytelenítését fejezi ki, és felszólítja a terheltet, hogy a jövőben tartózkodjék az ilyen cselekedetektől. Bár ez a bíróság részéről csupán *kijelentést, nyilatkozatot* igényel, *Angyal Pál* – ahogyan korábban láthattuk – ezt is a végrehajtás körébe sorolja, ahogyan a felmentő ítélet¹¹ kihirdetését, illetőleg a fogva lévő vádlott szabadlábra helyezését is.

Ha elfogadjuk, hogy ezek a kijelentések, nyilatkozatok – ahogyan *Angyal Pál* véli – végrehajtásnak minősülnek, azt kellene megállapítanunk, hogy a „végrehajtásuk” elválik a jogerőtől: megelőzi azt, ugyanis mind a felmentő, mind a megrovást alkalmazó ítélet esetében a kihirdetéssel valósul meg.¹² Ezt a fajta „végrehajtást”

¹⁰ Ebből az is következik, hogy a végrehajtás ilyen értelemben nem opció, mivel ez kizárólag feljogosító jellegű rendelkezések esetén lehetne így, amikor a határozat a címzettek számára valamilyen jogot keletkeztet, melyet saját elhatározásuk szerint gyakorolnak vagy sem.

¹¹ Az olyan felmentő ítéletet, amely járulékos kérdésekről imperatív jelleggel nem rendelkezik, szintén szokásos kizárni a végrehajthatóság fogalmi köréből. Ennek helyessége legalábbis kétséges. Tartalmilag az ítélet felmentő rendelkezése konstitutív jellegű, a bíróság azt mondja ki, hogy a terhelt mentesüljön a vád alól, ez pedig a jogerőre emelkedéssel következik be. V. ö. KIRÁLY Tibor: *Büntetőítélet a jog határán* (Budapest: KJK 1972) 207–212., valamint ERDEI Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2011) 284–285.

¹² Az 1979. évi 11. tvr. (a továbbiakban Bv. tvr.) 81. § (1) bekezdése kimondja, hogy „a megrovást a bíróság a határozat jogerőre emelkedésének bevétele nélkül... *foganatosítja*”. A 2013. évi CCXL. törvény (az új Bv. Kódex) 4. § (1) bekezdése, valamint a 307. § (1) bekezdése a megrovásra vonatkozó végrehajtási szabályokat lényegében változtatlan formában tartalmazza.

viszont a jellegéből adódóan képtelenség lenne a jogerőhöz kötni. Ez ugyanis azzal járna, hogy a bíróság nem mondhatna többet az ítélet kihirdetésekor, mint hogy majd „fel fogja menteni”, vagy „jól meg fogja dorgálni” a terheltet, amikor az ítélet jogerőre emelkedik.

Mégsem gondolom, hogy a megrovást tartalmazó, illetve a felmentést kimondó határozatok valódi (tágabb értelemben, az egész határozatra vonatkozó) végrehajthatósága elválnék a jogerőtől, mert a valódi hatásai – a szabadlábra helyezést kivéve – csak a jogerőre emelkedéssel állnak be. A fogva lévő terhelt szabadon bocsátása pedig inkább azzal hozható összefüggésbe, hogy az előzetes letartóztatás oka megszűnt, mivel a terheltre nézve – még ha az nem is jogerős – kedvező határozat született. A személyi szabadság büntetőeljárásbeli korlátozásával szemben támasztott követelmények (szükségesség, arányosság, ultima ratio jelleg) hiánya teszi tehát szükségessé a fogva tartás megszüntetését.

II. A jogerő és a végrehajthatóság összefüggései

II.1. Nézetek

Mint a bevezetőben utaltam rá, több szerző van azon az állásponton, hogy a végrehajthatóság a jogerőhatások egyike, mi több, *primus inter pares*. A többségük az anyagi jogerőhatások között tartja számon, de létezik olyan vélekedés is, hogy a végrehajthatóság az alaki jogerő körébe tartozik. Ez utóbbit vallja magáénak *Angyal Pál*, aki egyértelműen összeköti a végrehajthatóságot a jogerővel: a jogerős ítélet legjelentősebb következményének nevezi azt.¹³ Ugyanakkor – mint korábban láthattuk – a jogerős ítélet ezen tulajdonságát az alaki jogerő részének tekinti.¹⁴

Az ellenkező, a többségi álláspontot képviselte már *Vuchetich Máttyás* is. Bár nem mondta ki *expressis verbis*, az anyagi jogerő megnyilvánulását látta a végrehajthatóságban: benne találta meg a büntetőítélet értelmét. Szerinte az ítéletben foglalt joghátrány végrehajtása az egyetlen módja annak, hogy eleget tegyenek a büntető igazságosságnak.¹⁵

¹³ ANGYAL Pál: *A magyar büntető eljárásjog* (Budapest: 1942) 81.

¹⁴ E dolgozatnak nem tárgya az alaki és az anyagi jogerő fogalmának meghatározása és elhatárolása. Jelzem azonban, hogy a szakirodalomban nincs egységesen uralkodó felfogás a tekintetben, mit jelent az alaki jogerő, s mely tulajdonságokat, hatásokat sorolhatunk az anyagi jogerő körébe.

¹⁵ VUCHETICH (1. l.) 241.

A *Móra–Kocsis* tankönyv szintén arra az álláspontra helyezkedik, hogy a végrehajthatóság a pozitív (anyagi) jogerőhatások közé sorolandó, tekintettel arra, hogy a büntetőjogi szankciók végrehajtása igen fontos szerepet tölt be a büntetőjogban. A fel nem függesztett büntetést kiszabó ítélet jelentősége többek között abban is áll, hogy jogerőre emelkedése lezárja az eljárás egy szakaszát, és egy újabb fő szakaszt, a végrehajtását nyitja meg.¹⁶

Király Tibor ugyancsak „leg”ekkel jellemzi a végrehajthatóságot. Szerinte ebben „nyilvánul meg leginkább az anyagi jogerő: a büntetőjog alkalmazásának a véglegessége”.¹⁷

Szintén a jogerő legjelentősebb hatásai között tartja számon a végrehajthatóságot a *Tóth Mihály* szerkesztette *Büntető eljárásjog* tankönyv.¹⁸ Hasonlóképpen a jogerő igen fontos hatásának tekinti azt *Tremmel Flórián*, utalva arra is, hogy ebben a kérdésben büntetőeljárás álláspontja gyökeresen eltér a civilistákétól, akik vitatják a végrehajthatóság jogerőhatás jellegét.¹⁹

Ez utóbbi felfogást képviseli azonban *Elek Balázs*, aki a jogerőről írt monográfiájában – szembehelyezkedve a büntetőeljárás-jogászok jelentős részével – határozottan tagadja, hogy a végrehajthatóság a jogerő hatása volna. Ezt alátámasztandó hivatkozik a Be. 588. § (5) bekezdésére, amely mind a jogerő, mind a végrehajthatóság külön-külön záradékkal történő tanúsítását írja elő a bíró számára, valamint a nem ügydöntő végzések előzetes végrehajthatóságára.²⁰

II.2. Végrehajthatóság jogerőre tekintet nélkül

A polgári perjogban vallott végrehajthatóság- és jogerőfelfogásra nem kívánok e dolgozatban részletesen kitérni. Csupán annyit jegyzek meg, hogy ott a végrehajthatóságnak bár főszabályként előfeltétele az alaki jogerő, *kivételesen* olyan ítélet is lehet végrehajtható, amely nem emelkedett alakilag jogerőre (a bíróság a megfellebbezett ítéletet a Pp. 256. § értelmében részben vagy egészben *előzetesen végrehajthatóvá* nyilváníthatja a Pp. 231–232. §§-i alapján). A végrehajthatóság jogerőhatás jellegéről ennek ellenére a polgári eljárásjogászok sem vélekednek egységesen. Kiemelendő

¹⁶ MÓRA–KOC SIS (7. lj.) 399.

¹⁷ KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog* (Budapest: Osiris 2009) 561.

¹⁸ BÁNÁTI János et al.: *Büntető eljárásjog*. Harmadik, átdolgozott kiadás (Budapest: HVG-ORAC 2009) 431.

¹⁹ FENYVESI–HERKE–TREMME L (2. lj.) 509.

²⁰ ELEK (8. lj.) 126–127.

Farkas József álláspontja, aki a végrehajthatóságot nem tekinti jogerőhatásnak, mert az egyrészt nem minden jogerős bírói határozatokhoz fűződik, illetve – amint azt az előzetes végrehajthatóvá nyilvánítás mutatja – a nem jogerős bírósági határozatokkal is együtt járhat.²¹

Kérdés, hogy a büntetőeljárásban elképzelhető-e az előzetes végrehajthatóság. A hatályos törvényben az *ügydöntő* határozatok kivétel nélkül a jogerőre emelkedést követően válnak végrehajthatóvá [Be. 588. § (1) bekezdés]. Minthogy a jogerő is beállhat az ítélet egyes részeire, úgy a végrehajthatóság is lehet *részleges*. Ez azonban nem azonos az előzetes végrehajthatósággal, ami az ítélet jogerőre még nem emelkedett rendelkezéseire vonatkozik. A teljes revízió elve alóli kivételek azt eredményezik, hogy többvádoltas ügyben az ítéletnek a nem fellebbező vádlottat érintő részei, ugyanígy, ha a fellebbezés kizárólag járulékos kérdések ellen irányult, a rendelkező részben foglaltak (a bűnösséget megállapító, és a büntetést kiszabó rendelkezések) *részjogerőre* emelkednek, és emiatt válnak végrehajthatóvá.

A revízió terjedelmének hatályos szabályozása csak szűk teret enged a részleges végrehajthatóságnak. Az I. Bp.-ben, amely a revízió terjedelmét a fellebbezés tartalmához igazította, a részleges végrehajthatóság lehetőségei jóval szélesebbek voltak, ami az előnyök mellett bizonyos nehézségeket is magában rejtett. A *Balogh – Edvi Illés – Vargha-féle kommentár* arra figyelmeztetett, hogy az ítélet rendelkezései külön-külön végrehajtásának a határait „a kivihetőség és célszerűség szerint” a bíróság dolga volt kijelölni.²²

Az ítélet végrehajthatósága tehát az I. Bp.-ben a jogerőhöz kapcsolódott. Kivételnek tűnik ez alól az 506. §, amely lehetővé tette, hogy a vádlott *kívánsága szerint* megkezdhesse szabadságvesztés büntetését a jogerőre emelkedés előtt, ha ő maga nem élt fellebbezéssel, vagy ha a büntetés nemében megnyugodott, s csak annak mértékét vitatta fellebbezésében. Ez azonban valójában nem kivétel az ügydöntő határozat jogerőhöz kötött végrehajthatósága alól. Amennyiben a vádlott kizárólag a büntetés mértéke miatt élt fellebbezéssel, az előbb elmondottakból következően az ítélet többi részére nézve beállt a jogerő (*részjogerő*). Ha viszont a vádlott egyáltalán nem élt perorvoslással (hanem más jogosult fellebbezése révén került az ügy magasabb szintű bíróság elé), rá nézve beállt a jogerő (*relatív jogerő*). A végrehajtás

²¹ FARKAS József: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásában* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1976) 25.

²² BALOGH – EDVI ILLÉS – VARGHA (4. l.) 307. A kommentár példaként azt említi, ha valakit a szabadságvesztés mellett akkor mellékbüntetésnek számító kiutasításra is ítélték, ha az utóbbi jogerőre emelkedett, értelemszerűen nem lehetett előbb végrehajtani, mert arra csak a szabadságvesztés kitöltését követően kerülhetett sor, ezért be kellett vární a szabadságvesztést kiszabó rendelkezés jogerőre emelkedését.

megkezdése tehát – álláspontom szerint – nem a végrehajthatóság és a jogerő különválásának, hanem a relatív jogerőnek a gyakorlati megnyilvánulása.²³

A nem ügydöntő végzések esetében viszont a végrehajthatóság elválik a jogerőtől – főszabály szerint a jogerőre tekintet nélkül végrehajthatóak [lásd Be. 347. § (3) bekezdés]. Az ilyen végzésekkel szembeni fellebbezés tehát a jogerőre emelkedést igen, de a végrehajthatóvá válást nem függeszti fel. Kivételes eset, amikor a törvény halasztó hatályt tulajdonít a fellebbezésnek (ilyen például, ami a rendbírságot kiszabó határozatot támadja).

Többek között erre (a nem ügydöntő végzések sajátosságaira) alapítja a büntetőeljárás határozatok végrehajthatóságáról kialakított véleményét *Elek Balázs*. Szerinte az, hogy a büntetőeljárásban az ügydöntő határozatok előzetes végrehajtásának nincs helye, „nem a jogerő és a végrehajthatóság fogalmának a specifikuma, egyszerűen a jogalkotó a jelenleg hatályos törvényben így döntött.”²⁴

A döntés azonban – úgy vélem – nem pusztán jogalkotói akarat függvénye. A büntetőeljárásban ugyanis lényegi különbség van az ügydöntő és nem ügydöntő határozatok tartalma között: az előbbi bűnösséget deklarálnak, és az ezen alapuló imperatív rendelkezéseivel büntetőjogi szankciót szab ki. A büntetőjogi büntetés a jogrendszerben előforduló szankciótípusok között a hierarchia csúcán áll. A *nulla poena sine crimine* elv szerint a büntetés alkalmazásának az előfeltétele a bűncselekmény elkövetése. Ezt a bíróság elvileg a tárgyaláson megállapított igazságra alapítva mondja ki a bűnösséggel együtt. A büntetőítélet tartalma a jogerő révén lesz jogi hatásokat kiváltó igazsággá. Annak beállta előtt a büntetőítéletben kirótt szankció az *ártatlanság vélelme* folytán sem válhat végrehajthatóvá. Az igazság, a bűnösség és a büntetés tehát egymástól elválaszthatatlan egységben szemlélendő. Ezekben látom annak okát, hogy az ügydöntő határozatok előzetes végrehajthatósága nem elfogadott megoldás a büntetőeljárásban.

Konklúzió

Remélhetőleg az elmondottakból kiderült, hogy a végrehajthatóságot a büntetőeljárásban – az ügydöntő határozatok jellemzőiből kiindulva – jogerőhatásnak tekintem. Csupán a félreértések elkerülése végett jelentem ki, hogy az álláspontom valóban ez.

²³ Megjegyzem, hogy az I. Bp. 506. §-ának második bekezdése tartalommal töltötte meg a relatív jogerő kategóriáját, míg a hatályos büntetőeljárás törvényünk szabályai alapján ez csupán elméleti konstrukció maradt.

²⁴ ELEK (8. lj.) 127.

Koósné Mohácsi Barbara ■

A szabadságelvonással járó büntetőjogi szankciók alkotmányossága

1. Az állam büntető hatalmának korlátai a büntetések meghatározásakor

Az állam büntető hatalmának túlsúlyával szemben kialakuló egyéni alkotmányos alapjogok történetileg a büntetőjog tekintetében fogalmazódtak meg, és váltak a nemzeti alkotmányok részeivé. Alkotmányos demokráciában az állam büntető hatalmának legitimációs alapját az alkotmány képezi, amely azonban nem önmagában, hanem – ha van – az alkotmánybíróságok gyakorlatával együtt jelöli ki a büntető hatalom gyakorlásának korlátait.¹

Az Alaptörvény és az „alkotmányos büntetőjog” egyik legfontosabb eleme, hogy az egyén védelmet élvez a büntetőjogi eszközök állam általi önkényes felhasználásával szemben. Mindezek alapján a büntetőjog alkotmányossági vizsgálata nem kizárt, a kriminálpolitikai megfontolásoknak ugyanis összhangban kell lenniük az alapvető jogok védelmének alkotmányos garanciáival.² *„Az alkotmányos alapjogok és alkotmányos védelmet élvező szabadságok miatt a közhatalom csak alkotmányos felhatalmazással és alkotmányos indokkal avatkozhat be az egyén jogaiba... A jogállamiság, valamint az alkotmányos büntetőjog követelményei megkívánják, hogy az állam a büntető hatalmát olyan szabályok szerint gyakorolja, amelyek egyensúlyt teremtenek az egyéneket az állammal szemben védő garanciális rendelkezések, ezen belül elsősorban a büntetőeljárás alá vont személy alkotmányos jogainak védelme és a büntető igazságszolgáltatás megfelelő működésével kapcsolatos társadalmi elvárások között.”*³

■ Adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

¹ LÉVAY Miklós: „A büntető hatalom és lehetséges korlátai egy alkotmányban, különös tekintettel a bűncselekménnyé nyilvánításra és a büntetésre” *Pázmány Law Working Papers* 2011/24. 3.

² 1214/B/1990. AB-határozat, ABH 1995, 571, 574–575; 42/1993. (VI. 30.) AB-határozat, ABH AB-határozat, ABH 2001, 177.

³ 11/1992. (III. 5.) AB-határozat, ABH 1992, 77, 85; 42/2005. (XI. 14.) AB-határozat, ABH 2005, 504, 518.

A büntetendő magatartások és jogkövetkezményeik meghatározása elsősorban törvényhozói hatáskörbe tartozik, a jogalkotónak szabadságában áll a büntetési rendszer kialakítása, a büntetési nemek meghatározása. A törvényhozást befolyásoló büntetőpolitika, a kriminológiai és büntetőjog-tudományi elméletek helyességének megítélése – mint alkotmányon kívüli szempontok – nem tartoznak a nemzeti alkotmánybíróságok hatáskörébe. Az Alkotmánybíróság több határozatában is megállapította, hogy a bűncselekménnyé nyilvánításnál és a büntetési rendszer kialakításánál a törvényhozó szabadsága széles körben érvényesül.⁴ Az Alkotmánybíróságnak nem feladata a büntetőpolitikai célok, követelmények helyességéről és indokairól, így különösen azok célszerűségéről és hatékonyságáról dönteni, a normában testet öltött politikai döntés alkotmányosságáról azonban határozhat. A testületnek tehát arra van joga, hogy „*a büntetőpolitika alkotmányos korlátait állapítsa meg, de ne a politika tartalmáról döntsön, ennek során pedig különös tekintettel legyen az alapjogok védelmének alkotmányos büntetőjogi garanciáira.*”⁵

A büntetőjog általános jellemzője az *ultima ratio* jelleg. „*A büntetőjog társadalmi rendeltetése az, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. Nincs önálló működési terepe, mint egyéb jogágaknak. Ezért más a büntetőjogi szankció, mint az egyéb jogágak reparáló, helyreállító vagy egyéb kötelességstatuáló szankciói. A büntetőjogi szankció ezért büntetés, ezért hátrányokozás. Szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása, amikor már más jogági szankciók nem segítenek.*”⁶

Az állami büntető hatalom monopóliumából egyértelműen következik a társadalmilag káros cselekményekkel szembeni büntetőjogi kontrollrendszer megteremtésének, a büntető igény érvényesítésének, a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás alkotmányos feltételek szerinti működtetésének kötelezettsége. Ez az alkotmányos kötelezettség indokolja, hogy az állami büntető hatalmat gyakorló szervek hatékony eszközöket kapjanak feladataik teljesítéséhez, még akkor is, ha ezek az eszközök lényegüket tekintve súlyosan jogkorlátozók.⁷

⁴ 13/2002. (III. 20.) AB-határozat, ABH 2002, 85, 90–91; 54/2004. (XII. 13.) AB-határozat, ABH 2004, 690, 757–758; 41/2007. (VI. 20.) AB-határozat, ABH 2007, 551, 558–561.

⁵ 1214/B/1990. AB-határozat, ABH 1995, 571, 573–574.

⁶ 23/1990. (X. 31.) AB-határozat, dr. Szabó András párhuzamos indoklása, ABH 1990, 109–110.

⁷ 104/2009. (X. 30.) AB-határozat, ABH 2009, 894.

2. „Alkotmányos követelmények” a szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatban

A modern jogállami büntetések hierarchiájában a szabadságvesztés büntetés áll az első helyen, amely egykor maga is „alternatív” szankció volt a halálbüntetéssel és a kényszermunka büntetéssel szemben.⁸ A halálbüntetés eltörlését követően vált a szabadságvesztés központi büntetéssé, a legsúlyosabb büntetés pedig az életfogytig tartó szabadságvesztés lett. A szabadságvesztés büntetés hosszú idő óta a leggyakrabban és a legszélesebb körben alkalmazott büntetési forma, amelynek célja, tartalma, végrehajtása gyakran módosult, de központi szerepe a legtöbb országban a mai napig vitathatatlan. A büntetőjog *ultima ratio* jellege a szabadságvesztéssel összefüggésben elsősorban a helyettesítő szankciók kodifikációjában öltött testet.⁹

A mai európai büntetés-végrehajtási politikának alapvetően *három alapelve* van. Az első elv értelmében a szabadságvesztés büntetésnek szabadságelvonásból kell állnia, mindenféle kényszer vagy szenvedés nélkül. A második elv a szabadságvesztés büntetés céljaként az elítélt társadalomba való visszailleszkedését jelöli meg. A harmadik elv szerint pedig a szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell az elítélt alapvető emberi jogainak tiszteletben tartását.¹⁰

A büntetőjogi szankciók alkalmazhatósága alkotmányos kereteinek szélső értékeit egyrészt az emberi méltósághoz (*Alaptörvény II. cikk*), a személyi szabadsághoz és biztonsághoz való jog (*Alaptörvény IV. cikk*), másrészt a kínzásnak, a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak és büntetésnek a tilalma (*Alaptörvény III. cikk*) jelöli ki. „*Ezen belül a jogállamiságból, valamint az alapvető jogok lényeges tartalmának korlátozására vonatkozó alkotmányos tilalomból vezethető le, hogy a büntetések és az intézkedések végrehajtása címén az állam milyen mértékben avatkozhat az egyén életébe, korlátozhatja az alapjogait és szabadságát.*”¹¹

A büntetésiszabással kapcsolatos fontos általános elv, amelyet a szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatban is érvényesíteni kell, hogy a törvényhozó nem rendelkezhethet kegyetlen, embertelen és lealacsonyító büntetésekről, a büntetéseknek arányosnak kell lenniük az elkövetett jogtalansággal és tükrözniük kell az elkövetett cselekmény súlyosságát. Ennek az elvnek megfelel az a szabály is, mely szerint

⁸ Klaus Friedrich RÖHL: *Über die lebenslange Freiheitsstrafe* (Kriminologische Forschungen Band 6, Berlin: Duncker&Humblot 1969) 138.; Werner NICKOLAI – Richard REINDL: *Lebenslänglich. Zur Diskussion um die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe* (Freiburg: Lambertus 1993) 85–86.

⁹ LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Budapest: Rejtjel 2009) 164.

¹⁰ GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAI Miklós: *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözés-kontroll* (Budapest: Corvina 1999) 353.

¹¹ 13/2001. (V. 14.) AB-határozat, ABH 2001, 177, 193.

a büntetőeljárás alatti szabadságelvonás időtartamát be kell számítani a szabadságvesztés büntetés időtartamába. Az elítéltnak meg kell adni a lehetőséget, hogy a büntetésének letöltését követően vissza tudjon illeszkedni a társadalomba. A reszocializáció mellett azonban a büntetésnek a prevenciót és az elrettentést is szolgálnia kell.

Az ezeknek az alapelveknek megfelelő szabadságvesztés az alkotmányos alapjogokkal és az emberi jogokkal összeegyeztethető büntetésnek tekintendő, létjogosultságát nem kérdőjelezték meg, amely igaz a valamennyi büntetési rendszerben ismert életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre is. A szabadságvesztés büntetés, mint a napjainkban egyik leggyakrabban alkalmazott jogkövetkezmény tehát alkotmányjogi szempontból eddig kétségbe nem vont része az igazságszolgáltatásnak. A szabadságvesztés büntetés mint önálló szankció léte alkotmányjogi értelemben nem is kifogásolható, mert az elérni kívánt büntetőpolitikai célok jelenleg kívül esnek az alkotmányossági vizsgálat körén. Alkotmányjogilag az nem kérdőjelezhető meg, hogy az elítéltek bebörtönzése alkalmas-e a büntetőpolitikai célok elérésére, de az vizsgálható, hogy erre mikor, milyen feltételek mellett és hogyan kerüljön sor.

Az Alkotmánybíróság tett néhány nagyon fontos megállapítást a szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatban. A testület a halálbüntetésről szóló határozatában szólt a kriminológia, valamint a kriminálstatisztika tapasztalatainak figyelembevételéről, és a preventív büntetési célok mellett foglalt állást.¹² A személyi szabadsághoz való jog csak törvény alapján korlátozható, amely egyben azt is jelenti a szabadságvesztés büntetés esetén, hogy az egyén jogi helyzetét a törvényen alapuló jogerős ítélet változtathatja meg, és a tényleges érzékelhető fordulatot a büntetés végrehajtása eredményezi.¹³

Egy későbbi döntésében a testület szólt a büntetés-végrehajtás feladatáról és felelősségéről is. Leszögezte, hogy *„a büntetés-végrehajtási szervezet az államnak a társadalommal szembeni alkotmányos kötelezettségét teljesíti a szabadságelvonással járó büntetések és intézkedések [...], valamint a büntetőeljárás kényszerintézkedések [...] ellátásával. Az Alkotmányban egyébként külön nem nevesített büntetés-végrehajtási szervezetnek mind a társadalommal, mind pedig a fogvatartottakkal szemben feladatai és kötelezettségei vannak. A büntetés-végrehajtási szervezet felelőssége a fogvatartott-társadalom belső rendjének és biztonságának fenntartása, a büntetések és intézkedések sajátos céljainak megvalósítása.”*¹⁴ Az elítélt azonban

¹² 21/1996. (V. 17.) AB-határozat, ABH 1996, 74, 82; 1214/B/1990. AB-határozat, ABH 1995, 571, 573–575; 23/1990. (X. 31.) AB-határozat, ABH 1990, 88, 108–114.

¹³ 5/1992. (I. 30.) AB-határozat, ABH 1992, 27, 31.

¹⁴ 13/2001. (V. 14.) AB-határozat, ABH 2001, 177, 194.

nem lehet tárgya a büntetés-végrehajtásnak, hanem jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező alany. Az elítéltek jogai között vannak olyanok, amelyeket a fogvatartás egyáltalán nem érinthet, ilyen az emberi méltósághoz való jog, és vannak a fogvatartás lényegéből következően nem érvényesülő jogok, mint például a személyi szabadság, a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának a joga.

3. A határozatlan tartamú szabadságelvonás alkotmányossági problémái

A szabadságelvonással járó büntetőjogi szankciók alkotmányosságával összefüggő egyik legfontosabb kérdés azok időtartama, különösen a határozatlan tartamú vagy (tényleges) életfogytig tartó szabadságvesztés alapvető jogokkal összefüggő problematikája.

A magyar büntetési rendszerben a halálbüntetés eltörlése után az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés lett a legsúlyosabb szankció. 1999-ben a törvényalkotó bevezette a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést azzal, hogy a bíró általános törvényi felhatalmazást kapott az ítéletben a feltételes szabadulás kizárására.¹⁵ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény tovább bővítette a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés alkalmazásának eseteit azzal, hogy bizonyos esetekben a bíróság számára kötelezővé tette annak kiszabását. A jelenleg hatályos, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény – kisebb módosításokkal – változatlanul fenntartotta a tényleges életfogytiglani szabadságvesztést a büntetési rendszerben.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés létjogosultságának igazolására azt az érvet szokták felhozni, hogy az szükséges eszköz az egyre növekvő bűnözés megfékezésére, mert elrettentő és visszatartó erővel rendelkezik. Az államnak ugyanis nemzetközi jogi és alkotmányos kötelezettsége az alapvető emberi értékek védelme, illetve ha a bűnelkövetést nem sikerül megakadályozni, akkor gondoskodnia kell az elkövetők megbüntetéséről. Ezt erősíti, hogy a társadalom is helyesli az „erélyes cselekvést”.

¹⁵ Már korábban is volt arra lehetőség, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt ténylegesen élete végéig a büntetés-végrehajtási intézetben maradjon. A Btk. 1993. évi XVII. törvénnyel történt módosításával került be az a szabály, mely szerint kizárt annak az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személynek a feltételes szabadságra bocsátása, akit ismétlenül életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélnék.

Az ellenzők legfőbb érve az, hogy már a halálbüntetéssel kapcsolatban sem lehetett igazolni annak visszatartó hatását, így annak nincs reális alapja a tényleges életfogytiglani büntetés esetén sem.¹⁶ Ha elfogadjuk a büntetés elrettentő jellegét, a tényleges életfogytiglan akkor sem tud eleget tenni a másik büntetési célnak, nevezetesen az elkövetők reszocializációjának. A büntetés emellett hatalmas terhet ró az államra, mert nagyon költséges. A nemzetközi dokumentumok hangsúlyozzák, hogy a bűnelkövetők emberi jogait is tiszteletben kell tartani. Kérdéses, hogy egy olyan büntetés, amely véglegesen kizárja a jövőbeni szabadulás lehetőségét, mennyire egyeztethető össze az általános emberi joggal.

A nemzetközi emberi jogi dokumentumok általánosságban nem tiltják az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés alkalmazását, ugyanis ennek a büntetési nemnek a folyamatos előmozdítása a halálbüntetés visszaszorulásához és fokozatos eltűnéséhez vezetett. Az életfogytig tartó szabadságvesztés emellett alkalmas a büntetőpolitika által kitűzött kettős cél teljesítésére, azaz a szigorú megtorlás mellett fenntartja a reszocializációt.¹⁷ Kérdéses azonban, hogy ez mennyiben igaz a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetén.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést általában nem a személyes szabadsághoz, hanem az emberi méltósághoz való joggal összefüggésben vizsgálják. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: Egyezmény) bírói gyakorlatából is az tűnik ki, hogy a tényleges életfogytiglani szabadságvesztést a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalmáról szóló 3. cikkel vetették össze.¹⁸ Ezt alapvetően az indokolhatja, hogy a személyes szabadságtól való megfosztás tekintetében az emberi méltósághoz való jog jelenti azt a lényegét, amelyet az alapjog korlátozása nem érinthet.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság *1 BvL 14/76 (1977. 06. 21.) sz.* határozatában összeegyeztethetőnek találta az életfogytiglani szabadságvesztés büntetést a *Grundgesetz* rendelkezéseivel. A testület az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés alkotmányosságát az emberi méltósághoz való joggal összefüggésben vizsgálta, és azt állapította meg, hogy nem egyértelmű, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés visszafordíthatatlan lelki, pszichikai és fizikai károsodást okozna a személyiségben. Általános volt az egyetértés abban, hogy az életfogytiglani sza-

¹⁶ Harmut-Michael WEBER: *Die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe* (Baden-Baden: Nomos 1999) 205–211.

¹⁷ BÁN Tamás: „A tényleges életfogytiglani büntetés és a nemzetközi emberi jogi egyezmények” *Fundamentum* 1998/4. 121.

¹⁸ *Kafkaris v. Cyprus*, Judgement of 12 February 2008, no. 21906/04, ECHR 2008; *Yorgov. (No. 2.) v. Bulgaria*, Judgement of 2 September 2010, no. 36295/02, ECHR 2010.

badságvesztés büntetés nem alkotmányellenes.¹⁹ Hangsúlyozták annak fontosságát, hogy a halálbüntetés eltörlését követően az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés lett a büntetési rendszer csúcán álló legsúlyosabb büntetés, amely egyike a leg-
régebbi büntetési nemeknek.

A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés büntetéssel kapcsolatosan azonban számos probléma merül fel.²⁰ Ellentmondásos volt a szabadságvesztés büntetés személyiségre gyakorolt hatásainak megítélése a fogvatartás hosszától függően. A gyakorlati tapasztalatok szerint a szabadságvesztés büntetés általában olyan személyeknél volt káros, akik a bűncselekmény elkövetését megelőzően is beilleszkedési zavarokkal küszködtek. Az empirikus kutatások alapján így nem volt egyértelműen megállapítható, hogy milyen fizikai és pszichikai károkat okoz a szabadságvesztés büntetés.²¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság elismerte, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés rendkívül erős beavatkozást jelent az érintett alkotmányos jogaiba, ahol a személyes szabadság mellett más alapjogok érintettsége is felmerül. A *Grundgesetz* biztosítja a személyes szabadság sérthetetlenségét, azonban a büntetési rendszer csúcán álló életfogytiglani szabadságvesztés tartósan elvonja azt, sőt az állampolgár „társadalomból való végleges kizárásával” kiüresítheti a személyes szabadsághoz való jogot. A testület ennek ellenére önmagában az életfogytiglani szabadságvesztés büntetést

¹⁹ Ezt a Szövetségi Alkotmánybíróság egy későbbi, 1992-es döntésében is megerősítette (2 BvR 1041/88, 2 BvR 78/89 vom 3. Juni 1992, BVerfGE 86, 288). V. ö. Werner NICKOLAI – Richard REINDL (l.j. 8.) 54–55.; Harmut-Michael WEBER (l.j. 16.) 27–31.

²⁰ Ulrike GRASBERGER: *Verfassungsrechtliche Problematiken der Höchststrafen in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland. Todesstrafe und lebenslange Freiheitsstrafe* (Bonn: Forum Verlag Gochsberg 1996) 60–61.

²¹ Franz von Liszt már a 19. században azt hangsúlyozta, hogy a szabadságvesztés büntetésnek tíz után semmilyen javító hatása nincs az elítéltre. [RÖHL (7. l.j.) 144.] A Liepmann-féle „Három-fázis-elmélet” szerint a fogvatartás első fázisa az ellenállás és a mély depresszió időszaka, amikor az elítélte agresszív viselkedés és fegyelmetlenség jellemző, különösen a családtól, a hozzátartozóktól való elszakadástól, eltávolodástól való félelem okán. A második fázis harc a fogvatartás káros hatásai ellen, amelyet a jövőbeni szabadulás reménye, a kegyelem éltet. Ebben az időszakban az elítélt betartja a házirendet, uralkodik magán, jó magaviselet jellemzi. Húsz év után következik a harmadik fázis, amikor eltűnnek a korábbi kedvező hatások, eluralkodik az elítélten a rezignáció, a reménytelenség, a bizalmatlanság és a társadalommal szembeni ellenérzés. Bizonyos esetekben azonban a hosszú tartamú büntetés pozitív új kezdetet, a személyiség átváltozását eredményezte. Moritz LIEPMANN: *Die Todesstrafe* (Berlin: Guttentag Verlagsbuchhandlung 1912) 184–188; Harmut-Michael WEBER: „Rechtsverweigerung durch Vollzugsbehörden bei Lebenslänglichen” *ZRP* 1990. 65–70.

nem tartotta alkotmányellenesnek.²² Az emberi méltósághoz való joggal azonban elmentésnek tekintette, ha az állam úgy foszt meg valakit a szabadságától, hogy még az esélyét sem adja meg a jövőbeni szabadulás lehetőségének. „[A]z emberi méltóságot tiszteletben tartó büntetés-végrehajtáshoz hozzátartozik, hogy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt fogvatartott számára esély legyen a szabadulásra.”²³

Az emberi méltóság és a szociális állam elve megköveteli a reszocializáció érvényesítését a büntetés-végrehajtás során, ezért az elítéltek számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy a büntetés letöltése után visszailleszkedhessenek a társadalomba. Az állam feladata azoknak a feltételeknek és szabályoknak a megteremtése, amelyek elősegítik ezen büntetés-végrehajtási cél megvalósulását.²⁴ Ennek megfelelően az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték számára is biztosítani kell a reszocializációt, amelynek elengedhetetlen feltétele a szabadulás lehetőségének kilátásba helyezése. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezért részletesen vizsgálta, hogy a *kegyelem* lehetősége garantálja-e ennek a célnak a biztosítását, azonban az állapította meg, hogy a kegyelmezési gyakorlat annyira eltérő a tartományokban, hogy az nem jelent reális esélyt a szabadulásra.²⁵

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) gyakorlatából megállapítható, hogy nem tekintették az életfogytiglani szabadságvesztés büntetést összeegyeztethetetlennek az Egyezmény 3. cikkével. Az olyan életfogytiglani szabadságvesztés azonban, amely megfosztja az elítéltet a szabadlábba helyezés lehetőségétől, felvetheti a kínzás, embertelen, megalázó büntetés tilalmának a sérelmét. Ez egyben azt is jelenti, hogy „de jure” és „de facto” léteznie kell az életfogytig tartó szabadságvesztésből történő feltételes szabadlábba helyezés lehetőségének és gyakorlatának is.²⁶ A Bíróság *Vinter és társai v. Egyesült Királyság* ügyben hozott ítéletében kimondta, hogy az elítélteknek joguk van ahhoz, hogy bizonyos idő eltel-

²² Franz STRENG: *Strafrechtliche Sanktionen. Die Strafzumessung und ihre Grundlagen* (Stuttgart: Kohlhammer 2002) 77–78.

²³ A Szövetségi Alkotmánybíróság egy későbbi döntésében megerősítette ezt a megállapítását. Kimondta, hogy azzal, ha a bíróság megtagadja az elítélt feltételes szabadságra bocsátását, és a végrehajtás-könyvnyitást a bizonytalan szabadon bocsátási kilátásokra tekintettel nem teszi lehetővé, úgy bizonytalanná teszi a szabadulás reális esélyét. A végrehajtás ilyen kialakítása pedig ellentétben áll az elítélt emberi méltóságával. 2 BvR 1404/96 vom 13. Dezember 1997, *NJW* 1998. 1133–1135.

²⁴ Harmut-Michael WEBER (Ij. 16.) 22–23.

²⁵ A tartományi kegyelmezési gyakorlat problémáit lásd Otto TRIFFTERER – Hermann BIETZ: „Straf-aussetzung für Lebenslängliche?” *ZRP* 1974/6, 148.; Arthur KREUZER: „Kriminologische Aspekte zur Debatte um die lebenslange Freiheitsstrafe” *ZRP* 1977/3. 52.

²⁶ LÉVAY Miklós: „Az Emberi Jogok Európai Bírósága a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről” *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 76.; NAGY Ferenc: „Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztésről” *Magyar Jog* 2013/5. 267–268.

tével felülvizsgálják a büntetésüket, és legyen ténylegesen jogi és gyakorlati lehetőségük a szabadlábra helyezésre. A Bíróság azonban azt is hangsúlyozta, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés felülvizsgálatának lehetősége nem jelenti az azonnali szabadon bocsátás lehetőségét.²⁷

A Szövetségi Alkotmánybíróság és a Bíróság döntéseiben megjelenő problémák a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés magyar szabályozásával kapcsolatosan is fennállnak. Az alkotmányossági kérdések azonban „meghaladottá” válhatnak azzal, hogy az új Alaptörvény szándékos és erőszakos bűncselekmények esetén lehetővé teszi a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását. Ezzel lezárulhat az a vita, hogy alkotmányos-e a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés.²⁸

Mindezekből az következik, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányosságának vizsgálatára a magyar Alkotmánybíróságnak nem lesz hatásköre. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés minden „emberi jogi aggály” ellenére továbbra is fontos szerepet tölt be az európai országok büntetési rendszerében, és mintha egyre nőne azoknak az országoknak a száma, ahol több-kevesebb korlátozással, de alkalmazzák.²⁹ A szankcióval kapcsolatos problémák azonban ettől

²⁷ *Vinter and Others v. United Kingdom*, Judgement of 9 July 2013, no. 66069/09, 130/10, 3896/10.

²⁸ Az Alkotmánybíróság ugyanis a hatáskörére vonatkozó alkotmányi és törvényi rendelkezésekből levezette, hogy nem vizsgálhatja felül sem az Alkotmány, sem az Alkotmányt módosító törvény alkotmányosságát. Az Alkotmánybíróság először a 23/1994. (IV. 29.) AB-határozatban foglalkozott a kérdéssel, és kifejtette, hogy „[a]z Alkotmány 32/A. § (1)-(2) bekezdése és az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (1) bekezdés b) és c) pontja szerint az Alkotmánybíróság hatásköre a törvénybe vagy az alacsonyabb szintű jogforrásba foglalt jogszabály, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszköze alkotmányellenességének vagy nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálatára terjed ki. Az Alkotmánybíróság nem vizsgálhatja felül és nem semmisítheti meg az Alkotmány egyetlen rendelkezését sem. Ha valamely rendelkezés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával az Alkotmány részévé vált, fogalmilag sem lehet annak alkotmányellenességét megállapítani.” [23/1994. (IV. 29.) AB-végzés, ABH 1994, 376.] Az Alkotmánybíróság álláspontját későbbi, 1260/B/1997. AB-döntésében is megerősítette, és ezt elsősorban azzal indokolta, hogy az Alkotmány megalkotása és megváltoztatása kizárólag az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. Ha valami azonban már fogalmilag az Alkotmány részévé vált, akkor nem lehet az alkotmányossági vizsgálat tárgya. Bizonyos esetben azonban vizsgálhatónak tartotta az Alkotmányt módosító törvény hatályba léptető rendelkezését, de csak akkor, ha annak megsemmisítése nem volt kihatással az Alkotmányra. Az Alkotmánybíróság ezt az 1994 óta töretlen gyakorlatát erősítette meg július 12-én hozott döntésében is (1718/B/2011. AB-határozat).

²⁹ A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés ismert az angol és a walesi, az olasz, a francia jogban. Lásd. NAGY Ferenc (Ij. 26.) 268. Speciális feltételek fennállása esetén a svájci alkotmány is lehetővé teszi a szexuális vagy erőszakos bűncselekmény elkövetőivel szemben a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nélküli szabadságvesztés büntetés kiszabását, ha szakértői vélemények alapján arra következtetnek, hogy az elítélt kezelhetetlen állapota miatt jelentős kockázatot jelent a társadalom számára. Ezenkívül a szlovákiai „három csapás”-ról szóló törvény is korlátozottan, de alkalmazza a tényleges életfogytiglani szabadságvesztést.

függetlenül továbbra is fennállnak, amelyet a jogalkotónak és a jogalkalmazóknak, elsősorban a büntetés-végrehajtásnak kezelnie kell, gondolok itt többek között például a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítétekkel kapcsolatos bánásmódra, a biztonsági kérdésekre, valamint a fogvatartás körülményeire a büntetés végrehajtása során.³⁰

³⁰ NAGY Ferenc: „Az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetéséről (Európai áttekintés alapján)” in *Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára* (Szeged 1992) 392–394.

A reszocializáció elméleti és gyakorlati ellentmondásai a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában

I. A fiatalkorúak eltérő kezelése: a nevelés szerepe

A fiatalkorú fogvatartottak életkori sajátosságaikból adódóan a felnőttekhez képest sérülékeny csoportot jelentenek. Többek között ezért is vált elismert elvvé Észak-Amerikában és Európában, hogy a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségi rendszere eltérő, az ügyüket a felnőttekétől eltérő eljárásban, eltérő bíróságok által, eltérő büntetések alkalmazásával kell elbírálni, és a csak legvégső esetben kiszabott szabadságvesztést önálló intézetben kell végrehajtani.¹ A fiatalokra vonatkozó eltérő szabályok másik oka pedig az, hogy a jog elismerte, hogy a gyerekeknek a felnőttektől eltérő kognitív képességei, eltérő önkontrollja van, és a kortárs-csoport hatása jellemzően erőteljesebben érvényesül, ami azt eredményezte, hogy a büntetőjog is megpróbálta értékelni a gyermekek csökkentett felelősségét cselekményeikért.² A csökkentett felelősség eredménye az az alapelv, hogy szabadságmegvonással járó szankció fiatalkorúval szemben csak kivételes jelleggel alkalmazható, és ezt a kivételességet elsősorban a szabadságvesztés nevelési funkciója legitimálhatja. Ezt a megközelítést fejezi ki az új Btk. 106.§-a is, amikor kimondja, hogy fiatalkorúval szemben kiszabott büntetés vagy alkalmazott intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön, és a társadalom hasznos tagjává váljon, erre tekintettel az intézkedés vagy büntetés megválasztásakor a fiatalkorú nevelését és védelmét kell szem előtt tartani.

■ Tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológia Tanszék

¹ Andrew ASHWORTH: „Sentencing Young Offenders” in Andrew VON HIRSCH – Andrew ASHWORTH – Julian ROBERTS (szerk.): *Principled Sentencing* (Oxford, Portland: Hart 2009) 294–306.

² Franklin ZIMRING: „Toward a Jurisprudence of Youth Violence” in Michael TONRY – Michael MOORE (szerk.): *Youth Violence: Crime and Justice*, 1998/24. 447–501.

A fokozatosság elvét törvénybe is foglalta a jogalkotó: a Btk. kimondja azt is, hogy fiatalkorúval szemben szabadságelvonással járó intézkedést alkalmazni vagy szabadságelvonással járó büntetést kiszabni csak akkor lehet, ha az intézkedés vagy a büntetés célja más módon nem érhető el.³ Ebben a megfogalmazásban visszaköszönnek a nemzetközi elvárások⁴ éppúgy, mint a fiatalkorúak speciális kezelésének elveire vonatkozó szakirodalmi megközelítések.⁵ A Bv-tvr. is kiemeli, hogy a szabadságvesztés végrehajtása során különös gondot kell fordítani a fiatalkorú nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és testi fejlődésére.⁶ A Bv-tvr. a nevelésre vonatkozó általános szabályok szerint ezek közé sorolja a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrások felhasználását, és a rendszeres munkavégzés feltételeinek biztosítását.⁷ Ezek közé tartozik például a nevelés érdekében történő jutalmazás és büntetés, valamint a betanított munkás, szakmunkásképzés, indokolt esetben a középfokú tanulmányok folytatásának engedélyezése, az elítélt önképzése, a kedvező családi és munkahelyi kapcsolatok fenntartása és fejlesztése, a művelődés és sportolás lehetőségeinek biztosítása.⁸

A fiatalkorú fogvatartottak aránya a börtönnépességen belül 3%, létszámuk 514 fő.⁹ A fiúk elhelyezésére a Tököli Fiatalkorúak Bv. Intézetében, valamint három regionális fiatalkorú bv. intézetben (Szirmabesenyő, Kecskemét, Pécs) kerül sor. A vonatkozó szakirodalom egyetért abban, hogy a fiatalkorú elítéltek a kirekesztettek

³ Btk. 106.§ (1)–(3) bek.

⁴ *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice* ("The Beijing Rules"), a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény. Kihirdette: az 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

⁵ LŐRINCZ József: *Nemzetközi elvárások a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában* (Budapest: IM BVOP 1992); LŐRINCZ József – NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Budapest: BVOP 1997); LÉVAY Miklós: „A fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó ENSZ minimum szabályok: a »Pekingi Szabályok«” *Jogtudományi Közlöny*, 1989/12. 664–668.; CSEMÁNÉ VÁRADI Erika – LÉVAY Miklós: „A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból” *Büntetőjogi Kodifikáció* 2002/1. 12–27.; CSEMÁNÉ VÁRADI Erika: „A gyermek- és fiatalkori bűnözés általános kérdései” in BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve* (Budapest: IRM 2009) 247–272.; VÓKÓ György: *A magyar büntetés-végrehajtási jog* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus 2013); RUZSONYI Péter: „A fiatalkorú elkövetők intézeti kezelésének nemzetközi tendenciái” *Börtönügyi Szemle* 2002/2–3. 115–133.; KAPA-CZENCZER Orsolya: *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*. Doktori értekezés, 2008 http://193.224.191.196:8080/phd/Dr.KapaCzenczerOrsolya_PhD_dolgozat.pdf

⁶ Bv-tvr. 48.§ (2) bek.

⁷ Bv.tvr. 38.§ (2) bek.

⁸ Bv.tvr. 39.§ – 43.§

⁹ BVOP Évkönyv (Budapest: BVOP 2012) 19.

közül kerülnek ki. Ahogy GÖNCZÖL Katalin fogalmaz, „a kirekesztődés legmarkánsabb formája a gyermekszegénységben nyilvánul meg. A gyermekek számára ugyanis a kirekesztett szülői és társadalmi környezet adottság”.¹⁰ Irwin Waller nemzetközi összehasonlító kutatása szerint a létminimum alatt élő gyermekkorú lakosság társadalmi jelenléte és a bűnözés szintje között közvetlen összefüggés mutatható ki.¹¹ Más megfogalmazásban: megtapasztalható a „családi élet valamiféle zavara”, illetve a „hátrányos, halmozottan hátrányos helyzet”¹² Kerezi Klára szavaival: „Az ismertté vált fiatalok bűnelkövetők döntő többsége a rossz helyzetű, marginális társadalmi csoportokból rekrutálódik, ahol a szegénység, a munkanélküliség és a családi problémák jól láthatóak.”¹³ Ezeket a megállapításokat empirikus adatok támasztják alá. Míg a teljes fiatalok népességre vonatkozó adatok¹⁴ szerint a romák aránya ebben a korcsoportban 15%, az elítélt fiatalok körében¹⁵ 48,7%, egy fiatalok fogvatartotti mintán pedig 57%.¹⁶ A szülők munkavégzésével kapcsolatban is megfigyelhető a fenti megállapítás: egy önbevallással fiatalok mintán felvett kérdőíves kutatás, az ISRD adatai szerint az apák 86,9%-a dolgozik, az elítélt fiataloknál ez a szám 69,3%. Még nagyobb különbség figyelhető meg a dolgozó anyák arányában. A fogyasztási cikkekkel kapcsolatban is hasonló eredményeket látunk: míg az ISRD-felmérésben 79% családjában van autó, az elítéltek esetében ez 36,7%.

Úgy tűnik tehát, hogy a fiatalok fogvatartottak csoportja sérülékenységen és eltérő felelősségen túl több szempontból is speciális csoportot jelent. Az adatok szerint a fiatalok körében a romák és a szegények is felülreprezentáltak a börtönnépességben belül. Bár az erre a jelenségre vonatkozó magyarázatok többsége a „hátrányos helyzetre” rizikófaktoroként tekint, elsősorban az angolszász szakirodalomban egyre

¹⁰ GÖNCZÖL Katalin: „A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, társadalmi bűnmegeelőzés” in GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia* (Budapest: Complex 2006) 308.

¹¹ Irwin WALLER: „An International Perspective with Special Reference to Canada” In *Crime and Social Policy* (London: NACRO 1992) idézi Gönczöl.

¹² LÖRINCZ József – NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Budapest: BVOP 1997) 102.

¹³ KEREZSI Klára: „A fiatalok bűnözés kezelése és megelőzésének lehetőségei” *Belügyi Szemle* 1997/10., 11.

¹⁴ KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigánység 1971–2003* (Budapest: Gondolat, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2004) 18.

¹⁵ LIGETI Katalin – HOLLÁN Miklós – SCHMIDT Andrea – VÉGVÁRI Réka: *A fiatalok elítéltek áldozatai minőségének vizsgálata különös tekintettel a családon belüli erőszakra* (Budapest: IRM Országos Bűnmegeelőzési Bizottság 2008) 51.

¹⁶ ROSTA Andrea: *Fiatalkori bűnözés és bűnmegeelőzés*. PhD-értekezés (Miskolc: Miskolci Egyetem Kézirat 2006) 277. http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5558_section_1093.pdf

nagyobb teret kapnak azok a kutatások, amelyek a büntető igazságszolgáltatás diszkriminatív szelekción mechanizmusaira hívják fel a figyelmet.¹⁷ Ezek a szelekción mechanizmusok azt eredményezik, hogy tehetősebb, nem nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó személyek könnyebben kerülnek ki a büntető igazságszolgáltatás látóköréből. A folyamat eredményeképpen a fiatalok nevelésének tehát egy olyan ponton kell hatást kifejtenie, az egy olyan ponton „következik”, amikor a büntetőeljárási szelekción mechanizmusa már kifejtették működésüket és a jobb helyzetű privilegizáltakat „előszelektálták”.

1. táblázat

	Teljes fiatalokú népesség	ISRD-2 (KEREZSI)	Elítélt fiatalokúak (LIGETI)	Visszaesőként büntetésüket töltő (ROSTA)
Romák aránya	15%		48,7%	57%
Apa dolgozik?		86,9%	69,3%	73%
Anya dolgozik?		78,3%	48,2%	63%
Van-e saját autó a családban?		79%	36,7%	

II. „Helyes irányba fejlődjön és a társadalom hasznos tagjává váljon”

Alapvetően filozófiai kérdésnek tűnik, hogy mit takar a Btk. azon kifejezése, hogy a fiatalokú „helyes” irányba fejlődjön”, illetve a társadalom „hasznos” tagjává váljon, hiszen a helyes és hasznos kifejezésekkel a Btk. kommentárai ismereteim szerint nem foglalkoznak, és nem ad támpontot a törvény indoklása sem. Hogyha elfogadjuk, hogy a büntető igazságszolgáltatás, illetve a börtön rendelkezik olyan elemekkel, amelyek a társadalmi struktúrák fenntartását támogatják, segítik, akkor a helyes és hasznos kifejezésekkel kapcsolatban számtalan kérdésünk merülhet fel. Milyen norma szerint számít majd helyesnek és hasznosnak a fiatalokú fejlődése? Mi az a mérce, amelyhez képest mérni lehet, hogy a büntetés elérte-e célját? Ha ki lehetne indulni pusztán a felnőttkorúakra alkalmazott büntetési célokból, nem lenne szükség speciális szabályok megalkotására. Ehhez képest támpontul szolgálhat

¹⁷ Gregg BARAK – Paul LEIGHTON – Jeanne FLAVIN: *Class, Race, Gender, and Crime: The Social Realities of Justice in America* (Lanham: Rowman & Littlefield 2010)

György megfogalmazása, mely szerint „a társadalomnak igen fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a jövő nemzedéke hazáját szerető, munkát becsülő, egészséges, művelt állampolgárokból álljon.”¹⁸ Álláspontom szerint ez a megfogalmazás normatív konstrukciókban megjelenő értékítéleteket tartalmaz, és olyan értékek közvetítését várja el a fiatalok büntetés-végrehajtásától, amely annak nem feladata, amelynek az megfelelni nem tud, és amelyek így mintegy implikálják a haszontalanságot és a helytelen irányt. Aki tehát kevésbé művelt, alacsonyabb fokon érzi a hazaszereget, és a becsülethez képest a munkához való viszonya más, az kevésbé hasznos tagja a társadalmunknak. Álláspontom szerint a „hasznos taggá válás” és a „helyes irányba fejlődés” kifejezése alapvetően stigmatizál, és a benne foglalt elvárásokban juttatja kifejezésre azt, hogy a nem normatív szerinti életvezetés helytelen, haszontalan, elítélendő.

A társadalmi integráció erősítése helyett egy csoport normatívnak tartott értékek közvetítése általában véve sem mutatkozik ígéretesnek. Kerezsi Klára írta le, hogy a „fiatalokú kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára a szabadságvesztés letöltése antropológiai erejű beavatási szertartássá vált.”¹⁹ Kerezsi érvelése szerint „Magyarországon hagyományosan a sorkatonai szolgálat szolgálta a fiatalok és a felnőttek közötti elválasztó határ demonstrálását: a »katonaviselt ember« házassághoz, belépett a felnőtt férfiak világába.” Mivel a sorkatonai szolgálat megszűnt, Kerezsi egyre nagyobb aggodalommal figyeli, hogy „a roma fiatal férfiak között a börtönbüntetés kezdi betölteni azt az antropológiai »beavatási szertartás-szerepet«, amely igazolja, hogy férfivá vált, hiszen »kiállta a próbát«, letöltötte a szabadságvesztés büntetését a tököli börtönben”. Ezt az értelmezést támasztja alá az is, hogy a javítóintézeti nevelésnek – noha az is szabadságelvonás – távolról sincs ilyen „beavatási szertartás” jellege.²⁰ Noha tehát a jogalkotó és a büntető jogalkalmazás a legszigorúbb büntetésnek szánja a tököli börtönben letöltendő szabadságvesztést, amit fiatalokúra lehet alkalmazni, ezzel éppen ellentétes hatást érhet el. Egy olyan családban, ahol az összes felnőtt férfi rokonnak „meg kellett járnia” Tököl, ott a szabadságelvonással fenyegetettség vélt elrettentő hatása a visszajára fordul, és a büntető igazságszolgáltatás képében megjelenő elnyomó hatalom elleni kollektív „védekezés” eszközévé válik. Ha működik ez a mechanizmus, akkor éppen

¹⁸ VÓKÓ György: *A magyar büntetés-végrehajtási jog* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus 1999) 290.

¹⁹ KERESZI Klára: *Konfrontáció és kiegyezés – A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában* (Budapest, Kézirat, Akadémiai Doktori Értekezés) 101.
http://real-d.mtak.hu/492/4/dc_231_11_doktori_mu.pdf

²⁰ KERESZI Klára: *Konfrontáció és kiegyezés – A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában* (Budapest, Kézirat, Akadémiai Doktori Értekezés) 101.

a tököli börtön elnyomó intézményi jellege miatt válik feleslegessé valamiféle hasznosságot, helyességet elvárni a börtönbeli reszocializációs neveléstől.

III. Reintegrációs törekvések és ellentmondásaik a gyakorlatban

Mégis van ugyanakkor szerepe a börtönbeli nevelésnek, mégpedig az úgynevezett harmadlagos bűnmegelőzés területén. BORBÍRÓ Andrea meggyőzően bizonyítja, hogy a martinsoni „nothing works” szlogen kissé elhamarkodott volt, és igenis „bizonyos kezelési programok nagyon is meggyőző eredményeket mutatnak a bűnisméltés megelőzésében, sőt, egyenesen a speciális prevenció leghatékonyabb eszközei kerülnek ki innen”.²¹ Szerinte az ilyen kezelési programok eredményességének feltétele, hogy azok individualizáltak, részvételi jellegűek és magas programintegritásúak²² legyenek.²³ Jogosan merül fel tehát a kérdés, hogy mennyiben felelnek meg ezeknek a követelményeknek a jelenleg hazánkban zajló kezelési programok. Az OKRI-ban 2012-ben készült kutatásában Borbíró Andrea és Szabó Judit azt állapították meg, hogy korlátozott mértékben zajlanak a hazai büntetés-végrehajtásban kifejezetten a reszocializációra irányuló kezelési programok, ugyanakkor a büntetés-végrehajtás napi gyakorlatában a fogvatartottak foglalkoztatása körében megvalósuló programok „a reintegrációs törekvések gerinceként, sőt akár szinonimájaként fogalmazódnak meg.” A kutatás alapján tehát úgy tűnik, hogy a reszocializációs lehetőségek között a szabadidős programok a munkáltatással és az oktatás-képzéssel egy szinten jelennek meg, ugyanakkor a „viselkedésterápiás és más pszichológiai jellegű programok nem részesei a reszocializációs csomagnak”.²⁴

Néhány évvel ezelőtt Antal Szilviával közös empirikus kutatást végeztünk az OKRI-ban a fiatalok büntetés-végrehajtására vonatkozó nemzetközi elvárások érvényesüléséről.²⁵ Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a gyakorlatban számos tényező

²¹ BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban* (Budapest, Doktori Értekezés, Kézirat 2011) 127.

²² Ez a követelmény azt jelenti, hogy a program strukturálása, megtervezése, végrehajtása és monitorozása magas szinten történjen.

²³ BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban* (Budapest, Doktori Értekezés, Kézirat 2011) 139.

²⁴ BORBÍRÓ Andrea – SZABÓ Judit: „Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében” in VÓKÓ György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 49. (Budapest: OKRI 2012) 158–192.

²⁵ ANTAL Szilvia – VIG Dávid: „A fiatalok fogvatartottakkal való bánásmód empirikus vizsgálata” in VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 43. (Budapest: OKRI), valamint ANTAL Szilvia – VIG Dávid: *A fiatalok fogvatartottakkal való bánásmód – empirikus vizsgálat* (Budapest: OKRI, Kutatási Zárójelentés, Kézirat 2005)

hat a nevelési munka, valamint a sikeres reszocializáció ellen. A foglalkoztatásra vonatkozó adatok azt mutatták, hogy további lépések szükségesek ahhoz, hogy a fiatalok nagyobb arányban vegyenek részt a fogvatartottak munkáltatásában és az oktatásban. Az adatok szerint Szirmabesenyőn a megkérdezettek közül senki, Tökölön kevesebb, mint az ötödük vett részt munkáltatásban, ugyanakkor ennél jóval többen töltötték már be a tanköteles kort a fiatalok között. Az oktatásban való részvétel is a lehetőségekhez képest korlátozottan alakult, a fogvatartottak fele nem vett részt semmilyen oktatásban sem. Korlátozottan valósult meg a szakmunkásképzés is, mert erre csak külön pályázatok révén lett volna lehetőség, és összesen három fő készült érettségire a felmérés pillanatában.²⁶ Tökölön a válasszók kétharmada alapján hetente többször van lehetőség sportolásra, Szirmabesenyőn lényegesen kevesebben nyilatkoztak így.

A nemzetközi és a hazai normák is előírják a fiatalok elkülönítését a felnőttektől, továbbá a Bv. tvr. is kimondja, hogy a „fiatalok büntetés-végrehajtási intézetében felnőttkorú elítéltek csak az intézet működése érdekében helyezhetők el.”²⁷ Jelenleg azonban a Fiatalok Bv. Intézetében az elítéltek kétharmada felnőttkorú. Bár a fiatalok a felnőttkorúaktól elkülönítve kerültek elhelyezésre, a jelenlegi megoldás több, a fiatalokra nézve hátrányos következménnyel járhat. Egyrészt a munkáltatásból a felnőtt elítéltek jelenléte miatt kiszorulhatnak a fiatalok, hiszen a felnőttekre kevesebb munkajogi garancia vonatkozik, és beosztásuk is rugalmasabb lehet, továbbá korábbi tapasztalataik miatt a munkáltató inkább az ő alkalmazásukat választja. Ez azonban azzal jár, hogy a fiatalok számára kiélezésre rendelkezésre álló összeg kevesebb, valamint kevesebben tudnak későbbi elhelyezkedésükhöz szükséges munkatapasztalatot szerezni, valamint letéti számlán pénzt gyűjteni a szabadulásukat követő időre. További probléma lehet, hogy az intézet biztonságának fenntartása miatt a fiatalokra is a felnőttekre alkalmazandó szigorúbb szabályok vonatkoznak, így ez az elhelyezésük „túlbiztosításához” vezethet. Harmadrészt, ha a fogvatartottak kétharmada felnőtt, akkor az intézet erőforrásai (pl. könyvtárfejlesztés, kulturális, szabadidős lehetőségek) a felnőttek igényeinek és nem a fiatalok speciális szükségleteinek felelnek majd meg.

Másrészt, az a tény, hogy a fiatalok a börtönnépességnek csupán 3%-át teszik ki, felveti azt a problémát, amit a női fogvatartottak elhelyezésével kapcsolatban

²⁶ A tököli szakképzési lehetőségek az alábbiak szerint alakultak: egy fiatal tanul motor- és gépkocsi-szerelőnek, egy gumibroncs-javító- és kiegyensúlyozónak, egyikük jár burkoló tanfolyamra, egy lesz számítógép-kezelő, ha befejezte tanulmányait, egyikük targoncakezelő, illetve négyen tanulnak festő-mázolóknak.

²⁷ Bv.tvr 48.§ (3) bek.

is részletesen vizsgált a szakirodalom: a felnőtt férfiakra tervezett börtönrendszerben kisszámú fiatalkorú (vagy nő) elkülönítése ahhoz vezet, hogy nem lehet maradéktalanul érvényre juttatni a lakóhelyhez közeli elhelyezés elvét. Különös tekintettel arra, hogy a fiatalkorú fogvatartottak bekerülés előtti lakóhelye nem egyenlően oszlik meg az országban, hanem Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a főváros kiemelkedő. Míg Rosta Andrea kutatásában a válaszadók 44%-a volt borsodi, 16%-a budapesti, a többi kilenc megjelölt megyéből egyenként csupán néhány fogvatartott került ki.²⁸ A speciális bánásmód miatt az országban csak négy intézetben helyeznek el fiatalkorúakat és csak egyben fiatalkorú lányokat, így a személyes kapcsolattartás nehézségekre ütközhet. Az OKRI kutatás időpontjában Szirmabesenyőn az elítéltek kétharmada nyilatkozott ugyanakkor úgy, hogy kéthetente mehet beszélőre (véltetően itt került elhelyezésre a borsodiak nagyobb része), viszont Tökölön az elítéltek háromnegyede a törvényi minimumról (havonta) nyilatkozott. Ennek ellenére a válaszadók közel 10%-a Tökölön úgy nyilatkozott, hogy soha nem volt még beszélőn, 16%-uk pedig a havinál ritkábban „kap” személyes látogatást. A felmérés szerint viszont a csomagküldések gyakorisága Tökölön volt nagyobb. Úgy tűnik, hogy a lakóhelytől való nagyobb távolságot az intézet a gyakoribb csomagfogadás engedélyezésével próbálta ellensúlyozni.

Sajátos problémát jelent a telefonhasználat, amelyről a fogvatartottak döntő része úgy nyilatkozott, hogy hetente él vele. „Visszatartó erő” lehet, hogy a bentről kezdeményezett hívásoknak jóval magasabb a percdíja,²⁹ mint a kinti hívásoké, ugyanakkor a fogvatartottat kintről hívni nem lehet.³⁰ Elvi lehetőségként létezik csupán a rövid tartamú eltávozás jutalma, amelyet 2005-ben összesen 10 fő kapott, amely a minta 6%-a volt. Sajnálatos, hogy a fiatalkorúak a teljes fogvatartotti állományhoz képest fele olyan gyakran részesülnek eltávozásban.³¹ Kedvezőtlen változás, hogy 2012-ben országosan is, és a fiatalkorúak tekintetében is kevesebben kaptak rövid tartamú eltávozást (fiatalkorúak közül 7 fő, felnőttkorúak közül 698 fő).³² Látható tehát, hogy a börtönbeli nevelés lehetőségei a megfelelő programok hiánya, a foglalkoztatás hiányosságai, az elhelyezés és a kapcsolattartás nehézségei miatt korlátozottak.

²⁸ ROSTA Andrea: *Fiatalkori bűnözés és bűnmegelőzés* PhD értekezés (Miskolc: Miskolci Egyetem, Kézirat 2006) 276.

http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5558_section_1093.pdf

²⁹ Személyes megfigyelés, amit a Helsinkai Bizottság jelentései is alátámasztanak.

³⁰ ANTAL Szilvia – VIG Dávid: *A fiatalkorú fogvatartottakkal való bánásmód – empirikus vizsgálat* (Budapest: OKRI, Kutatási Zárójelentés, Kézirat 2005)

³¹ 2005-ben 16 482 fogvatartottra 1983 eltávozás jutott

³² BVOP Évkönyv (Budapest: BVOP 2012) 20.

IV. Az intézményesített erőszak és a hegemon maszkulinitás mint a reintegráció gátjai

A fiatakorúak intézeteiben – elsősorban Tökölön – kiemelkedő problémát jelent a fogvatartottak közötti fizikai és szexuális erőszak, amelyre egy 2007. őszi tragikus eset is rávilágított, amely során 4 tököli fogvatartott megerőszakolta majd felakasztotta zárkatársát. Amint Lőrincz József felhívta erre a figyelmet, az ezt követő vizsgálat megállapította, hogy az esetet megelőző 10 évben közel 50 esetben állapítottak meg fiatakorúak egymás sérelmére elkövetett bűncselekményt, és bár az intézetek törekedtek a felelősségre vonás „törvényes előírásainak szigorú betartására, anélkül azonban, hogy a nagyszámú erőszakos cselekmény hátterének, az intézetek diszfunkcionális működésének megszüntetésére törekedtek volna.” Ez ugyanakkor csak ahhoz vezethetett, hogy megállapítsák a fiatakorúak életkori sajátosságokból eredő kiszámíthatatlanságát és brutalitását,³³ amely fokozott biztonsági kockázatot jelent. A válasz tehát a biztonság fokozása volt, amely a személyzet és a fogvatartottak közötti bizalmatlanság növelését eredményezte,³⁴ a dinamikus biztonság koncepciójának érvényesülése helyett.

Meggyőződésem, hogy a helyzet még a Lőrincz professzor úr által felvázoltnál is rosszabb. Egyetértek azzal, hogy a börtönbeli erőszakra adott reakció iránya nem megfelelő, ugyanakkor én a brutális cselekmény elkövetésének fő okát is a börtön belső viszonyaiban, működésében látom. A börtön intézményi jellegéből következik, hogy a fogvatartottak egymás közötti és a felügyelettel kapcsolatos viszonya kialakításában is kulcsfontosságú az erőszak szerepe. Az erőszak a börtön hipermaszkulin világában sajátosan érvényesül: korlátozott lehetőségek állnak rendelkezésre a férfi fogvatartottak számára „elvárt férfiasságuk” megélésére és kifejezésére. Connell szerint a társadalmi struktúrákban a férfiak dominanciáját, a normatív, a férfiktól elvárt férfiasság gyakorlása biztosítja.³⁵ A hegemon maszkulinitás a hatalom, a tekintély, az uralkodás, a versenyszellem, a függetlenség, az agresszivitás és az erőszak gyakorlatait foglalja magában. MESSERSCHMIDT alkalmazta a fogalmat elsőként a kriminológiában, és kiemelte, hogy a hegemon maszkulinitás megfigyelhető a munkamegosztásban, a hatalmi pozíciók megosztásában és a heteroszexualitás

³³ A Pest Megyei Bíróság 8. B.87/2008/100. számú ítélete

³⁴ LŐRINCZ József: „Fiatakorúak büntetés-végrehajtása néhány nemzetközi norma mércéjével” in KADLÓT Erzsébet (szerk): *Kriminológiai Közlemények 69.* (Budapest: Magyar kriminológiai Társaság 2011) 203–209.

³⁵ Raewyn CONNELL: *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics* (Cambridge: Polity Press 1987)

kijelölésében is.³⁶ Messerschmidt szerint a fehérgalléros bűnözőtől a stricin át a bántalmazó férfiig a férfiaság egymás közötti és identitásbeli megnyilvánulásainak lehetünk a tanúi, ezek a cselekedetek az elvárt férfiaság azonos elvén működnek. Skykes óta ismertek azok a deprivációk,³⁷ amelyekkel a bebörtönzés együtt jár, így az elvárt férfiszerepnek megfelelő magatartás elkerülhetetlenül, a börtön intézményi jellegéből következően a „benti” lehetőségek keretein belül marad: az erőszak mint rendelkezésre álló eszköz és a fogvatartottak közötti státushierarchia-rendszer kéz a kézben működik. A hegemon maszkulinitásában sikerebb fogvatartott elnyomva tartja a többieket, amely elnyomás szóbeli, verbális, fizikai bántalmazásban, kiszolgáltatásban vagy szexuális erőszakban is manifesztálódhat, és – ha a börtönrendszer nem tesz ellene – az elvárt férfiszerep biztosításáról szól.

A Pest Megyei Bíróság 8.B.87/2008/100. számú ítéletében leírt történeti tényállás – bármennyire kegyetlen és brutális elkövetést mutat is be – érzékelteti, hogyan jelenik meg börtönkörülmények között a hegemon maszkulinitás. A történeti tényállásból világosan kiderül, hogy az emberölést közvetlenül megelőző szexuális erőszak a hatalom és az egymásra „rálicitálás” kifejezésének az eszköze. Az erőszakoskodások sorozata ugyanis elsőként kézi kielégítésre kényszerítéssel kezdődik, majd amint a harmadik zárkatárs orális kielégítésre kényszeríti a sértettet, a magát a hierarchia csúcán érző korábbi elkövető „sem teheti meg”, hogy szótlan marad, és nem nyilvánítja ki hegemoniáját a többiek felett. A kölcsönös egymásra „licitálások” vezetnek az anális erőszakhoz, majd a sértett halálához. Az esetből az is nyilvánvalóvá válik, hogy a börtönbeli szexuális erőszaknak az itt leírt formája nem a szexuális kielégülést szolgálja, hanem az alárendelt személy elnyomását, hatalom alatt tartását. Egyetértek Lőrincz Józseffel, hogy az esetre nem a biztonsági ellenőrzések fokozása a megoldás, és úgy gondolom, hogy a börtön elnyomó környezetének enyhítésével viszont a börtönrendszer hozzájárulhat ahhoz, hogy ne alakuljon ki a fentiekben leírt, hatalomgyakorlás érdekében kialakuló licitálási spirál.

József hipotézise szerint „a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetésének végrehajtása területén nem sikerült kialakítani a fiatalkorúak specifikus végrehajtási kultúráját”, viszont a javítóintézetben igen.³⁸ Álláspontom szerint ez nem független attól

³⁶ James W. MESSERSCHMIDT: „Masculinities and Crime” (Lanham: Rowman and Littlefield, 1993) 81. Idézi: TAMÁSI Erzsébet (2006): „Nemek és bűnözés” in GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia* (Budapest: Complex 2006) 552.

³⁷ Gresham M. SYKES: *The Society of Captives: A Study of a Maximum. Security Prison* (Princeton: Princeton University Press 1958)

³⁸ LŐRINCZ József: „Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása néhány nemzetközi norma mércéjével” in Kadlót Erzsébet (szerk.): *Kriminológiai Közlemények* 69. (Budapest: Magyar kriminológiai Társaság 2011) 203–209.

a jelenségtől, hogy a javítóintézet funkciójában, valamint a végrehajtás gyakorlatában kevésbé fejezi ki azt az intézményes elnyomást, amelyet a fiatalok szabadságvesztése, és különösen Tököl képvisel. A javítóintézet nem a benne elhelyezett fiatalok miatt képes feladatát hatékonyabban betölteni, hanem azért, mert elnyomó és kirekesztő jellege lényegesen korlátozottabb. Így viszont nevelési, reszocializációs feladatának is nagyobb mértékben képes megfelelni.

II.

**Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar**

Az információforrás védelme a büntetőeljárásban, avagy az új relatív tanúzási akadály

I. Bevezetés

A Jubiláns előtt tisztelgő tanulmány a büntetőeljárás-beli tanúzási akadályok közül az ún. információforrás védelmét biztosító (?) vallomásmegtagadási okkal foglalkozik. A jogalkotó 2012. július 3-i hatállyal ugyanis egy újabb relatív tanú-vallomástételi akadályt iktatott be a Be.-be.¹

Az új szabályozás szerint *a tanúvallomást megtagadhatja* a médiatartalom-szolgáltató, valamint a vele munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személy, ha a tanúvallomásával a számára a médiatartalom-szolgáltatói tevékenységgel összefüggésben információt átadó személy kilétét felfedné, az ezzel kapcsolatos kérdésben, kivéve, ha a bíróság az információt átadó személy kilétének felfedésére kötelezte [Be. 82. § (1) bek. d) pont]. A Be. ezen irányú módosítása, kiegészítése az *információforrások védelméhez fűződő jog processzuális garanciáinak rögzítése érdekében* volt szükséges.²

■ Tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ Lásd: *A médiaszolgáltatásokkal és a sajtótermékekkel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi LXVI. törvény* 4. § (1) bekezdést. A teljesség kedvéért megjegyezzük, ez a törvény a Be.-n kívül a Pp.-t és a Ket.-et is módosította. Így immáron mindhárom törvény tartalmazza a tanúvallomás megtagadásának ezt az új okát.

² *2012. évi LXVI. törvény* 1–15. §-ához fűzött részletes indokolás. Megjegyezzük, a *forrásvédelem joga* ma már több nemzetközi dokumentumban is szerepel. Így pl. az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2000-ben ajánlást fogadott el az újságírók információforrásainak titokban tartására [Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to Member States on the Right of Journalists Not to Disclose Their Sources of Information]. [www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec\(2000\)007&expmem_EN.asp](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec(2000)007&expmem_EN.asp) A forrásvédelem jogát ezentúl a demokratikus országok döntő többsége a büntetőeljárás kódexében (is) szabályozza. Példaként emelhetjük ki a francia büntetőeljárás törvényt, amely relatív tanú-vallomástételi akadályként rögzíti, hogy minden újságírót, akit tanúként hallgatnak ki olyan információkról, amelyeket a munkája végzése során szerzett meg, szabadon dönthet arról, hogy felfedi-e vagy sem az információk forrását. „Tout journaliste, entendu comme témoin sur des informations recueillies dans l'exercice de son activité, est libre de ne pas en révéler l'origine.” Code de Procédure Pénal Article-109.

A tanulmány a továbbiakban egyrészt a forrásvédelem EJEB által kimunkált szabályaival foglalkozik; másrészt pedig annak hazai szabályozásával, különös tekintettel a Be. 82. § (1) bek. d) pontjában rögzített akadály elemzésével.

II. Az információforrás védelme az EJEB gyakorlatában

Az EJEB az újságírói források felfedése tárgykerében kialakított gyakorlatában az *EJEE-nek a véleménynyilvánításról szóló 10. cikkét* vette mindannyiszor górcső alá.

Az Egyezmény 10. cikkének szerkezetét tekintve elmondható, hogy amíg annak 1. bekezdése a véleményszabadsággal kapcsolatos jogokat deklarálja, addig 2. bekezdése meghatározza azokat a feltételeket, amelyek fennállása esetén az államok beavatkozása e körben jogszerűnek minősül. A *beavatkozás jogszerűségének konjunktív feltételei* a következők: a korlátozás törvényen kell, hogy alapuljon (1. feltétel); a beavatkozás a 10. cikk 2. bekezdés taxatív felsorolásában szereplő valamely célra kell, hogy irányuljon (2. feltétel); és szükségesnek kell minősülnie egy demokratikus társadalomban (3. feltétel). Utóbbi feltétellel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy annak nincs általános értelmezése, arról a Bíróság mindig a konkrét ügy összes körülményei alapján dönt; két dolgot azonban minden esetben megkövetel: (a) az állami beavatkozás egy ténylegesen létező nyomós közérdeket szolgáljon, és (b) fennálljon az arányosság követelménye.³

A strasbourg-i gyakorlat az információforrás felfedésével kapcsolatos kérelmek elbírálása során igen csekély engedékenységet mutat az érintett államokkal szemben. A *Bíróság kiindulópontja* ugyanis az, hogy *a sajtó a társadalom éber őre* („public watchdog”), és e tevékenységében a közhatalom által *csak rendkívül indokolt esetekben korlátozható*.⁴ Így ahhoz, hogy az államok elkerülhessék a marasztalást, az állami beavatkozásnak az Egyezmény 10. cikk (2. bekezdés) szempontjából megalapozottnak kell lennie.

A Bíróságnak az újságírói források felfedése tárgykerében *számos határozata született*;⁵ amelyek közös pontját abban ragadhatjuk meg, hogy *mindegyik a nyo-*

³ GRÁD András – WELLER Mónika: *A strasbourg-i emberi jogi bíraskodás kézikönyve* (Budapest: HVG-ORAC 2011) 448–449.; 546.

⁴ GRÁD–WELLER (3. lj.) 578–579.

⁵ Pl. az alaphatározatnak minősülő *William Goodwin v. The United Kingdom*, Judgment of 27 March 1996, no. 17488/90; valamint *Roemen and Schmit v. Luxembourg*, Judgment of 25 February 2003, no. 51772/99; *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark*, Judgment of 8 December 2005, no. 40485/02; *Voskuil v. The Netherlands*, Judgment of 22 November 2007, no. 64752/01; *Financial Times Ltd. and Others v. The United Kingdom*, Judgment of 15 December 2009, no. 821/03; *Sanoma Uitgevers B.V. v. The Netherlands*, Judgment of 14 September 2010, no. 38224/03.

mozó hatóság nyomozási tevékenységéhez kapcsolódott. Az EJEB e határozataiban a beavatkozás jogszerűségének feltételeit vette górcső alá, és összességében a következő megállapításokat tehetjük:

(1) Az ilyen jellegű korlátozásokat törvényben és egyértelműen kell megfogalmazni olyan eljárási garanciák mellett, amelyek alkalmasak megvédeni az újságírókat az illetéktelen hatósági (akár nyomozó hatósági) beavatkozással szemben is. A Bíróság az eljárási garanciák alatt elsősorban az újságírói források kiadására kötelező döntéssel szembeni *előzetes bírói felülvizsgálat lehetőségének* biztosítását érti (amely az információ bizalmas jellegének és a hatóság általi közérdek igazolására szolgál).⁶ Mindemellett a Bíróság kitért a *halaszthatatlan* (a határozatok szóhasználatára szerinti: *sürgősségi*) *nyomozási cselekmények* során való információforrás felfedésének problematikájára is. A Bíróság „tisztában van azzal, hogy a nyomozó hatóság számára ilyen esetekben lehetetlen részletesen megjelölni minden olyan érvet, amelyek az információforrás kiadása mellett szólnak, [...] így ilyen esetekben a megszerzett dokumentumok megismerését és felhasználását megelőzően szükség van egy olyan független (bírói) kontrollra, amely lehetővé teszi annak megállapítását, hogy fennáll-e valamilyen bizalmi viszony, és ha igen, az ügy körülményeire tekintettel a forrásvédelem általános érdeke felülírja-e a hatóság által felhozott közérdeket”.⁷ Azaz a Bíróság álláspontja szerint a sürgősségi nyomozási cselekmények során is az előzetes (független bírói) kontroll az, amely az ún. bizalomhoz való jog biztosítására képes.

(2) A törvényen alapuló korlátozásnak az *Egyezmény 10. cikk 2. bekezdésében felsorolt célokra kell irányulnia*, és azokkal *összhangban kell állnia*.

(3) A törvényen alapuló korlátozás *szükséges* kell, hogy legyen, amely legtágabb értelemben azt jelenti, hogy a hatóságnak nem áll rendelkezésére alternatív megoldás az adott adatok, információk beszerzésére, csak az információforrás felfedésére kötelezés. A Bíróság álláspontja szerint a szükségességhez hozzátartozik az *arányosság* ismérve is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a források feltárására csak kivételes esetekben kerülhet sor, „amikor azt az emberi életben, egészségben keletkező sérelem, vagy valamely különösen fontos közérdek indokolja”.⁸

⁶ *Goodwin-határozat* 31. pont, [hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57974#{"itemid":\["001-57974"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57974#{) valamint *Sanoma-határozat* 88. pont, [hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{"itemid":\["001-100448"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{)

⁷ *Sanoma-határozat* 91. pont, [hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{"itemid":\["001-100448"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{)

⁸ V. ö. *Sanoma-határozat* 65. és 71. pontokkal, [hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{"itemid":\["001-100448"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448#{)

III. Az információforrás védelme hazánkban

3.1. Előzmények, jogszabályi alapok

3.1.1. Információforrás védelme az Stv.-ben

Hazánkban az információforrás védelmét 2010. december 31-éig az *Stv.* tartalmazta: annak 11. §-a alapján ugyanis az újságíró általános érvénnyel titokban tarthatta (annak kérelmére pedig köteles volt titokban tartani) az információforrás nevét. [Stv. 11. § (1) bek. b) pont]

A szabályozás szépséghibája azonban az volt, hogy *ez a jogosultság nem terjedt ki a büntetőeljárásbeli tanúvallomás megtagadására*; a sajtótörvény e helyett a Be.-re utalta a kérdés rendezését. Az azonban nem rendelkezett róla.

3.1.2. Információforrás védelme az Smtv.-ben

2011. január 1-jei hatállyal a korábbi sajtótörvény szabályait az *Smtv.* (ún. *médiaalkotmány*) és az *Mttv.* váltotta fel. A médiaalkotmány a 6. §-ában rendelkezett az újságírók információforrásának védelméről. A törvény eredeti megfogalmazása szerint a sajtó jogosult volt az információforrás, az *információt átadó személy kilétét titokban tartani*, amely jogosultság csak a minősített adatot illetéktelenül átadó információforrás védelmére nem terjedt ki. [Smtv. 6. (1) bek.] A titoktartási jog a *bíró-sági és hatósági eljárásokra (így a büntetőeljárásokra) is kiterjedt*, azaz elvileg mentességet biztosított az újságírónak e kérdésben a tanúzási kötelezettség alól. Feltételhez kötötte azonban a törvény e titoktartási jogosultságot: e jog csak akkor illette meg az újságírót, ha a számára átadott információ közzétételéhez közérdek fűződött. [Smtv. 6. § (2) bek.] Azaz ez a szabályozás megfordította a forrásvédelem logikáját, ami akként is értelmezhető, hogy a forrásvédelem lett a kivétel és a felfedési kötelezettség a főszabály.⁹ A törvény alapján lehetőség volt továbbá az *információforrás felfedésére kötelezésre* is, amit a bíróság vagy hatóság (később: nyomozó hatóság) – a nemzetbiztonság és a közrend védelme vagy bűncselekmények elkövetésének felderítése vagy megelőzése érdekében – kivételesen indokolt esetben rendelhetett el. [Smtv. 6. § (3) bek.]¹⁰

⁹ KÓCZIÁN Sándor: „A magyar médiaszabályozás és az információforrások védelme” *Médiakutató* 2013/1. 69.

¹⁰ KÓCZIÁN (9. lj.) 68.

Az Smtv. idézett szabályait azonban számtalan kritika érte.¹¹ Kiemelendő közülük, hogy a fentebb ismertetett *szabályozás nem állt összhangban a Be. rendelkezéseivel (sem)*. Az Smtv. ugyan a büntetőeljárásokban is kifejezetten feljogosította az újságírókat az információforrás kilétének titokban tartására, nem volt azonban a Be.-ben olyan relatív vallomásmegtagadási ok, amely alapján ezt a tanúként kihallgatott újságíró valójában megtehetné volna. Noha az Smtv. felhatalmazó rendelkezése szerint a titoktartás a Be. 82. § (1) bek. c) pontjában szabályozott vallomásmegtagadási ok – az ún. foglalkozáson vagy közmegebízaton alapuló titoktartási kötelezettség – törvényben nevesített esete, álláspontunk szerint ezen ok alapján az újságíró nem tagadhatta meg a vallomástételt. A Be. 82. § (1) bek. c) pontja ugyanis csak és kizárólag olyan tanúnak tette és teszi lehetővé a vallomás megtagadását, aki foglalkozásánál vagy közmegebízatonál fogva titoktartásra köteles. Az újságíró azonban nem vonható e kategóriák alá, hiszen őt a titoktartás nem a foglalkozásánál vagy közmegebízatonál fogva köti, hanem az a forrásával kötött megállapodásból: a kettejük között levő bizalmi viszonyból ered(het). Ebből pedig az következik, hogy az újságírók a büntetőeljárásokban – Be.-beli szabályozás hiányában – valójában az információforrásaik kilétének felfedésére voltak kötelezhetők.¹²

A médiaalkotmány hatálybalépését követően fél évvel később egy konkrét büntetőügy: az ún. *Bodoky-ügy* (amelyben a tanúként beidézett újságíró a nyomozó hatóság az információforrásának felfedésére szólította fel) rávilágított az Smtv. rendelkezéseinek fentebb jelzett hiányosságaira.¹³ Az ügyben a forrásfelfedésre végül nem került sor, ám az eset rámutatott arra, hogy mivel a Be. a nyomozó hatóságot, ügyész(sége)t, bíróságot nem kötelezi az Smtv. forrásvédelemre előírt szabályainak (közvetlen) alkalmazására, továbbá mivel az eljárási törvényben nincs az információforrás védelmét biztosító relatív tanúzási akadály: a forrásvédelem gyakorlati érvényesülése csorbulhat, vagy egyáltalán nem is érvényesülhet a büntetőeljárásokban.

3.1.3. Információforrás-védelem az 165/2011. (XII. 20.) Ab.-hat. tükrében¹⁴

A Be.-ben szabályozott relatív tanúzási akadályok körének kiterjesztését végül az *Alkotmánybíróság 165/2011. (XII. 20.) határozata* teremtette meg. A jelzett határozat ugyanis az *információforrások védelme szabályozásának alkotmányosságáról döntött*.

¹¹ A kritikához lásd: BAYER Judit: „Az új médiatörvény sajtószabadságot korlátozó rendelkezései” *Médiakutató* 2011/1.; MAJTÉNYI László – POLYÁK Gábor: „A szabadság hazai hagyományának megtagadása – új médiatörvények Magyarországon” *Közjogi Szemle* 2011/1. 1–13.; KÓCZIÁN (9. lj.) 67–80.

¹² KOLTAY András: „A médiaalkotmányról” *Közjogi Szemle* 2010/4. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel: BAYER (11. lj.)

¹³ Az ügyet részletesen feldolgozza: KÓCZIÁN (9. lj.) 72.

¹⁴ A határozatot részletesen elemzi: KOLTAY András – POLYÁK Gábor: „Az Alkotmánybíróság határozata a médiaszabályozás egyes kérdéseiről” *JeMa* 2012/1. 11–48.

A határozat alkotmányellenesnek nyilvánította és megsemmisítette – többek közt – az Smtv. 6. § (2) bekezdésének utolsó fordulátát, amelynek következtében az információforrás titokban tartásához fűződő jogot a bírósági és hatósági eljárásokban *feltételhez kötöttség nélkül* – azaz az újságíró terhelő, az információ közzétételéhez szükséges közérdek bizonyítási kötelezettsége nélkül – *gyakorolni lehet*.¹⁵ Mindemellett *mulasztásos alkotmányértésk* is megállapított amiatt, hogy a jogrendszer nem tartalmazza azokat az eljárási garanciákat, amelyek a hatósági eljárásokban lehetővé teszik az információforrások védelméhez való jog gyakorlását.¹⁶ Ekként az Alkotmánybíróság – határidő tűzésével – felhívta az Országgyűlést, hogy eme jogalkotói kötelezettségének tegyen eleget. Ennek eredménye lett többek közt a Be. 82. § (1) bek. d) pontjában szabályozott új relatív vallomásmegtagadási ok is.¹⁷

3.2. A Be. 82. § (1) bek. d) pontja – mint új relatív tanúzási akadály

3.2.1. A relatív tanúzási akadályok jelentősége

A jogalkotó az új tanúzási akadályt az ún. relatív akadályok között helyezte el.

A *relatív tanú-vallomástételi akadályok* jelentősége abban áll, hogy azok olyan kivételt képeznek az általános tanúskodási kötelezettség alól, amelyekkel bizonyos, a törvényben felsorolt feltételek fennállása esetén a kihallgatandó személy saját belátása szerint élhet, külső befolyástól mentesen dönthet, hogy vallomást tesz, vagy sem.¹⁸ Ezen akadályoknak megkülönböztetett jelentőségük van a bizonyítási eljárás során, hiszen e szabályok megszegésével lefolytatott tanúkihallgatás eredménye a bizonyítékok mérlegelése során nem vehető figyelembe.¹⁹ Ennek megfelelően a Be.

¹⁵ 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat, ABH 2011, 1263. 2. pont

¹⁶ 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat, ABH 2011, 1263. 3. pont

¹⁷ A teljesség kedvéért megjegyezzük, a *2012. évi LXVI. törvény* – az Alkotmánybíróság határozatának megfelelően – újraszabályozta az Smtv. információforrás védelmére vonatkozó rendelkezéseit [Smtv. 6. § (1)–(2) bek.]. Az újraszabályozás főbb pontjai: (1) az újságíró már nemcsak az információforrást jogosult titokban tartani, hanem megtagadhatja azon dokumentumoknak, iratoknak, adatoknak az átadását is, amelyek alkalmasak a forrás azonosítására; (2) az Smtv. már nem deklarálja, hogy a védelem nem terjed ki a minősített adatot illetéktelenül átadó információforrás védelmére; (3) a törvény már csak a bíróságot hatalmazza fel (kivételesen indokolt esetben) a forrásfeldedés-kötelezésre, ha az a bűncselekmény elkövetésének felderítése érdekében szükséges. Ennek elemzéséhez lásd: KÓCZIÁN (9. l.) 77.

¹⁸ VARGA Zoltán: „A tanú vallomástételének akadályai” in JAKUCS Tamás (szerk.): *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. 1. kötet. (Budapest: KJK KERSZÖV 2003) 166.

¹⁹ VARGA Zoltán: „A bizonyítás” in TÓTH Mihály (szerk.): *Büntető eljárásjog* (Budapest: HVG-ORAC 2009) 114.

szigorú alakszerű feltételeket ír elő a tanúzási akadályok tisztázása és betartása érdekében. Így rögzíti többek közt, hogy „a tanút a kihallgatása elején a mentességi okokra és a jogaira figyelmeztetni kell”; továbbá azt is, hogy a figyelmeztetést, valamint a tanúnak a figyelmeztetésre adott válaszát jegyzőkönyvbe kell venni [...] ezek elmaradása esetén [ugyanis] a tanú vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe” [Be. 82. § (2) bek.]. Mindezek mellett, a mentességi okoknak nagyobb hangsúlyt adva, rögzíti az eljárási törvény azt is, hogy „a tanú vallomástételének akadályait figyelembe kell venni, ha az akár a bűncselekmény elkövetésekor állt fenn, akár a kihallgatáskor áll fenn” [Be. 83. § (1) bek. 1. mondat].²⁰

Noha az új vallomásmehtagadási ok beiktatása során volt olyan álláspont, hogy „a tárgyalt *mentesség alkalmazás-technikájának* kialakítása az ítélkezési gyakorlatra vár”,²¹ álláspontunk szerint a fent megjelölt alakszerű feltételek alapján annak menete (alkalmazás-technikája) egyértelmű. A Be. ugyanis ahhoz speciális szabályt nem fűz, így a tanúkihallgatás menete során az általános szabályokat kell alkalmazni.²² (Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy a tanút – a „túlfigyelmeztetés” elkerülése végett – csak a releváns okokra figyelmeztessék.²³) Megjegyezzük továbbá, hogy az új szabály törvénybe iktatása során kérdésként fogalmazódott meg: „ha a bíróság már a tanúkihallgatás elején úgy látja, hogy a mentességi jogot élvezőt informátora személyének felfedésére kell kötelezni, »megspórolhatóak-e« a (a törvény szigorú értelmezése melletti) megelőző eljárásjogi aktusok?”²⁴ Álláspontunk szerint a válasz egyértelműen az, hogy nincs helye a „megelőző eljárásjogi aktusok megspórolásának”, hiszen a tanúkihallgatások menetében az esetleges tanúzási akadályok tisztázása az eljáró hatóságnak minden esetben kötelezettsége, azt sohasem mellőzheti (még akkor sem, ha meggyőződése szerint a jelzett mentességi oknál a felfedésre kötelezés feltételei fennállnak).

²⁰ GÁCSI Anett Erzsébet: „A Debreceni Ítéltábla döntése a tanúzási mentesség következményeiről. Van-e jelentősége a mentességi jog megsértésével beszerzett tanúvallomás kirekesztéséről hozandó döntésnél a vallomás tartalmának?” *JeMa* 2012/2. 34.

²¹ BELEGI József: „A tanú vallomástételének akadályai” in BELEGI József – BERKES György (szerk.): *Büntetőeljárás jog. Kommentár a gyakorlat számára* (Budapest: HVG-ORAC 2013) 336/9.

²² A tanú kihallgatásának menetéhez lásd: GÁCSI Anett Erzsébet: „A tanú vallomásához kapcsolódó relatív vallomástételi akadály(ok) újragondolása (?)” in FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet (szerk.): *Állam és Jog – Kodifikációs kihívások napjainkban* (Szeged: SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2013) 50.

²³ LIZICZAY Sándor: „Tanútípusok a büntetőeljárásban” *Rendészeti Szemle* 2007/1. 24.; GÁCSI Anett Erzsébet: „A tanú mentességi jogára való ismételt figyelmeztetés, mint új (?) szabály a magyar büntetőeljárásban” *Magyar Jog* 2013/6. 349.

²⁴ BELEGI (21. l.) 336/9.

3.2.2. Be. 82. § (1) bek. d) pont – főszabály

A Be. 82. § (1) bek. d) pontja alapján *főszabály* szerint a médiatartalom-szolgáltató, valamint a vele munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személy – az ezzel kapcsolatos kérdésben – megtagadhatja a tanúvallomást, ha a vallomásával a számára a médiatartalom-szolgáltatói tevékenységével összefüggésben információt átadó személy kilétét felfedné.

Elsőként az kell meghatározni, kit/mit értünk *mediatartalom-szolgáltató* alatt. A Be. e körben visszaüt az Smtv.-re, hiszen azt tartalmazza, hogy „e törvény alkalmazásában médiatartalom-szolgáltató a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló törvény szerinti médiatartalom-szolgáltató”. [Be. 601. § (6) bek.] E fogalom tisztázása a vallomásmegtagadási jog gyakorlása szempontjából fontos. Az Smtv. hatályának értelmezése alapján ugyanis nem tartozik a fogalom alá, így „védelem” nélkül hagyja azokat a szabadúszó, nem professzionális újságírókat, illetve a közélettel foglalkozó bloggereket, akik nem állnak jogviszonyban valamely médiatartalom-szolgáltatóval.²⁵ *A magyar jog ezen megoldása sem az Európa Tanács ajánlásával, sem pedig az EJEB gyakorlatával nincs összhangban.* Utóbbi ugyanis nem azt szabja a vallomásmegtagadás gyakorlásának feltételül, hogy „újságíró az, aki rendszeresen vagy hivatásszerűen információk gyűjtésével és terjesztésével foglalkozik a nyilvánosság számára, és aki valamely médium alkalmazásában vagy azzal más jogviszonyban kell, hogy álljon”, hanem azt tűzi ki feltételként, hogy az adott személy az újságírói etikai normákat betartva, jóhiszeműen eljárva nyújtson megalapozott és pontos információkat.²⁶

Másodsorban a jelzett mentességi okkal kapcsolatban kiemelendő, hogy a tanú e rendelkezés alapján a *vallomástételi kötelezettségét a maga teljes egészében nem tagadhatja meg.* Mentességi jogával élve *csak azokra a kérdésekre tagadhatja meg a válaszadást,* amelyekre adandó válasszal az információforrás kilétét felfedné, *egyéb kérdésekben viszont a tanút vallomástételi kötelezettség terheli.* Ebből pedig – *a jogellenesen megszerzett bizonyítékok tanával kapcsolatosan* – az következik, hogy a Be. 82. § (1) bek. d) pontjának fennállta esetén, ha a tanút kihallgatása elején nem figyelmeztették a mentességi jogára, a tanú vallomása („csak”) az azzal kapcsolatos kérdésben nem vehető bizonyítási eszközként figyelembe, amelynél ki kellett volna oktatni a mentességi jogára, és amely körben a tanúvallomást ténylegesen megtagadhatta volna. Hangsúlyozandó azonban, hogy abban a kérdéskörben, amelyre a megjelölt mentességi ok nem vonatkozik, a fent megjelölt rendelkezés a tanúval-

²⁵ KÓCZIÁN (9. lj.) 80.

²⁶ *Martin and Others v. France*, Judgment of 12 April, no. 30002/08.

lomás figyelembevételét nem zárja ki és nem is zárhatja ki.²⁷ Ennek azonban egyik feltétele, hogy az eljáró bíróság helyesen állapította meg, hogy e kérdés megválaszolásában a tanúnál nem áll fenn (további vagy más) akadály, másodszor feltétele az is, hogy figyelmeztette a tanút az igazmondási kötelezettségére és a hamis tanúzás következményére, harmadik feltétele pedig, hogy eme figyelmeztetést és a tanú figyelmeztetésre adott válaszát jegyzőkönyvbe vette. [Be. 85. § (3) bek.] Eme feltételek bármelyikének elmulasztása ugyanis kizárja a tanú vallomásának (most már: vallomása egészének) bizonyítási eszközként való figyelembevételét. [Be. 85. § (3) bek.; 84. §].²⁸

Harmadsorban megjegyzendő, hogy a mentesség – összhangban az Smtv. módosításával (is) – az információforrás kilétéről információt tartalmazó dolgok lefoglalására is kiterjed [vö. Be. 152. § (3)–(4) bek.], kivéve, ha a bíróság az újságírórt a számára információt átadó személy kilétének felfedésére kötelezte [Be. 152. § (5) bek. d) pont]. Tekintettel azonban arra, hogy a Be. 152. § (4) bekezdésének szövegezése nem változott, a joggyakorlatra vár annak értelmezése, hogy a tárgyalt mentességi ok alapján kiterjed-e az irat-lefoglalás alóli mentesség arra az iratra is, amelyet a médiatartalom-szolgáltató vagy a vele munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személy nem a lakásán vagy a testi őrizetében, hanem a *munkahelyén, a „hivatali helyiségében”* tart.²⁹ Álláspontunk szerint az új vallomásmeztagadási ok természetéből az következik, hogy az újságíró munkahelyén („hivatali helyiségében”) tartott iratokra is ki kellene terjeszteni a lefoglalás alóli mentességet (az újságíró is általában a munkahelyén tartja az iratokat, mintsem otthon vagy testi őrizetében). Mindaddig, amíg azonban a jogalkotó nem teszi bele a Be. 152. § (4) bekezdésébe ezt a kitétel [azaz, azt, hogy a Be. 82. § (1) bek. d) pontjára is vonatkozik a lefoglalás alóli mentesség], addig a hatóságok jogszerűen beszerezhetik a hivatali helyiségből az információforrásra vonatkozó adatokat, akár úgy is, hogy e joghézag kihasználásával nem kell elrendelni a felfedésre kötelezést.

Meg kell jegyeznünk végezetül, hogy mivel az információforrások (kiemelten újságírói források) védelmének intézménye az újságíró és az információforrás közötti *bizalmi viszonyt* védi, így a törvény rögzíti, hogy eme *mentességi ok az annak alapjául szolgáló jogviszony megszűnése után is fennmarad*. [Be. 83. § (4) bek.]

²⁷ V. ö. Be. 82. § (1) bek. b) pont kapcsán: BH 2006. 317.

²⁸ V. ö. Be. 82. § (1) bek. b) pont kapcsán: GÁCSI (20. lj.) 35.

²⁹ BELEGI (21. lj.) 336/8.

3.2.3. Be. 82. § (1) bek. d) pont – kivétel

Az eljárási törvény a jelzett mentességi okhoz *kivételt* is kapcsol: „kivéve, ha a bíróság az információt átadó személy kilétének felfedésére kötelezte”. A kivétellel kapcsolatban egyfelől meg kell jegyeznünk, hogy kizárólag az adott ügyben eljáró büntető bíróság kötelezheti a tanút az információforrás személyének felfedésére, másfelől pedig ki kell emelnünk, hogy a törvény bizonyos konjunktív feltételek megléte esetén biztosítja e felfedésre kötelezést a bíróság számára.

Mivel a Be. *csak a bíróságnak* biztosítja a tanú információforrásának *felfedésére kötelezést*, ha annak szükségessége a nyomozati szakban vagy a vádirat benyújtása előtt válna szükségessé, arról – az ügyész indítványára – a nyomozási bíró dönt. [Be. 207. § (2) bek.]

A *felfedésre kötelezés együttes feltételei* pedig a következők: (1) három évig terjedő vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény felderítése érdekében; (2) az információt átadó személy kilétének ismerete nélkülözhetetlen; (3) az ettől várható bizonyíték mással nem pótolható; (4) a bűncselekmény felderítéséhez fűződő érdek – különösen a bűncselekmény tárgyi súlyára tekintettel – olyan kiemelkedő, amely az információforrás titokban maradásához fűződő érdeket egyértelműen meghaladja. [Be. 82. § (6) bek.] A kivétel megfogalmazásában tehát érvényre juttatta jogalkotó a *szubszidiaritás követelményét*, azaz arra csak indokolt esetben (a fentebb rögzített feltételeket betartva) kerülhet sor.³⁰ A *jogellenesen megszerzett bizonyítékok tanához* kapcsolódó rendelkezés, hogy amennyiben a konjunktív feltételek közül bármelyik is hiányzik, a tanúvallomás e körben – azaz az információforrás kilétét illetően – bizonyítékként nem vehető figyelembe.

Egyebekben az információforrás felfedésére kötelezés a bírósági szakban *jegyzőkönyvbe foglalt külön nem indokolt végzéssel történik*, annak indokait az ügydöntő határozatban kell (az együttes feltételeket figyelembe véve) megjelölni.³¹ A felfedésre kötelező határozat ellen fellebbezés nyújtható be, amely halasztó hatállyal bír. [Be. 215. § (5a) bek; 293. § (4) bek.]

³⁰ GÁCSI Anett Erzsébet: „A tanú vallomástételének akadályai” in FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet: *Eljárási büntetőjog. Statikus rész. Fundamenta Fontium Juris Criminalis* (Szeged: Iurisperitus Bt. 2013) 231.

³¹ BELEGI (21. lj.) 336/9.

IV. Zárógondolatok

A tanúvallomás információforrás védelme miatti megtagadásának lehetővé tételével, valamint a felfedésre kötelezés eljárási szabályainak beépítésével a *forrásvédelem tekintetében sikerült összhangot teremteni az Smtv. és a Be. között*.³² A Be. 82. § (1) bek. d) pontjának megszövegezése során a jogalkotó eleget tett az EJEE 10. cikk 2. bekezdésében foglalt feltételeknek, így törvényben, egyértelműen fogalmazta meg az új relatív tanúzási akadályt, amely alól enged ugyan kivételt (bírótság általi forrás-felfedésre való kötelezés), ám azokat a szubszidiaritás érvényre juttatásával (csak a törvényben felsorolt együttes okok megléte esetén).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy két ponton a forrásvédelemre vonatkozó szabályozás pontatlan. Egyfelől, álláspontunk szerint az elemezett ok alapján való vallomásmegtagadásra jogosult tanúk körét indokolatlanul szűk körben határozta meg a törvény (gondolunk itt elsősorban az Smtv. szabályaira), ami sem az Európa Tanács ajánlásával, sem az EJEB gyakorlatával nincs összhangban. Másfelől pedig mivel nem módosította a jogalkotó a hivatali helyiségekben lévő iratokra vonatkozó lefoglalási mentességet tartalmazó a Be.-beli rendelkezést [Be. 152. § (4) bek.], így a hatóságok (akár) jogszerűen beszerezhetik az újságíró munkahelyéről az információforrásra vonatkozó adatokat, akár úgy is, hogy e joghézag kihasználásával nem kell elrendelni a felfedésre kötelezést. Ez a jogalkotói feledékenység (?) pedig csorbít(hat) az információforrások védelmi szabályozásán.

A sui generis előkészületi bűncselekmények egyes dogmatikai kérdéseiről

1. Az előkészület büntetendőségének egyes formáiról

A szándékos bűncselekmény kifejlődésének három szakaszát különbözteti meg egymástól a hatályos büntetőjogi szabályozás: előkészület, kísérlet és befejezett bűncselekmény között tesz különbséget. A jogirodalomban általánosan elfogadott meghatározás szerint az előkészület a szándékos bűncselekmény megvalósulásának első stádiumát jelenti, amellyel az elkövető bűncselekményre irányuló szándéka és magatartása a külvilágban megjelenik.¹ Tekintettel arra, hogy ezek a magatartások a védett jogi tárgyra nézve – a különös részi tényállás keretei közé lépő kísérlethez képest – még csupán távoli veszélyt jelentenek, ezért a hatályos Btk. 11. § (1) bekezdése kimondja, hogy az ott meghatározott egyes előkészületi cselekmények kizárólag a Btk. kifejezett rendelkezése esetén büntetendők.

Az előkészület kriminalizálására vonatkozó jogalkotói szándék többféle módon jelenik meg a hatályos büntető kódexben.² A törvény büntetendővé nyilváníthatja valamennyi előkészületi magatartást oly módon, hogy az „előkészület” szó használatával visszautal az általános részi diszpozícióra. Erre példaként szolgálhat a népirtás [Btk. 142. § (2) bek.], az emberölés [Btk. 160. § (3) bek.], a rablás [Btk. 365. § (5) bek.] vagy éppen a közösség tagja elleni erőszak [Btk. 216. § (4) bek.] büntetendő előkészülete is.

Lehetséges továbbá az is, hogy a jogalkotó csak meghatározott előkészületi cselekményt von be a büntetőjogi szabályozás körébe. Ekkor a többi, a Btk. 11. § (1) bekezdésében meghatározott magatartás tanúsítása – a logikai normaértelmezést

■ Tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része* (Budapest: HVG-ORAC 2010) 195.; BELOVICS Ervin: „A bűncselekmény megvalósulási szakaszai” in BELOVICS Ervin et al.: *Büntetőjog I. Általános Rész. A 2012. évi C. törvény alapján* (Budapest: HVG-ORAC 2012) 292.

² Ezek ismertetésére lásd NAGY (1. lj.) 195.

(*argumentum a contrario*) is figyelembe véve – nem keletkeztethet büntetőjogi felelősséget. Az ilyen típusú előkészületi alakzat a befejezett bűncselekményhez kapcsolódó ún. valódi előkészület,³ vagyis nem sui generis deliktum, amelytől az önkéntes visszalépésre lenne törvényes lehetőség.⁴ Hollán Miklós szerint mindez a logikai értelmezésből következik, mivel sui generis bűncselekmények közé besorolása által kizárnánk az elkövetőt az előkészülettől való önkéntes visszalépésre vonatkozó büntethetőséget megszüntető ok [Btk. 11. § (2) bek.] alkalmazásának lehetőségéből csak azért, mert a törvény egy előkészületi magatartást rendel büntetni, jóllehet azoknál a deliktumoknál, ahol valamennyi előkészületi magatartás büntetendő, erre van törvényes lehetőség.⁵ Ezen álláspont dogmatikai helyességét igazolja azon további érv is, hogy ha ezeket a tényállásokat sui generisnek fogadnánk el, kísérletük nem lenne fogalmilag kizárt, miáltal a kísérlet körén belül további (materiális értelemben)⁶ előkészületi cselekmények is megalapozhatnák a büntetőjogi felelősséget, ami a jogalkotói szándékkal nyilvánvalóan ellentétes, hiszen a törvény kifejezetten csupán egy előkészületi magatartást pönalizál. Erre a kategóriára példaként hozható a pénzmosás elkövetésében való megállapodás [Btk. 399. § (5) bek.]

³ A tényállás valódi előkészületi jellege alatt azt értem, hogy a cselekmény nemcsak tartalmilag, hanem formailag is előkészület, vagyis ugyanazokkal a dogmatikai jellemzőkkel bír, mint amikor a törvény az „előkészület” szó használatával valamennyi előkészületi magatartást büntetni rendeli. Hasonló álláspont következtethető ki a bírói gyakorlatból is. Erre lásd 5/1999. BJE

⁴ Tokaji Géza szerint a valódi előkészületi jelleg abból is adódik, hogy az ilyen bűncselekmény jogtárgyveszélyeztető volta kizárólag a befejezett bűncselekményhez fűződő viszonyából, és nem pedig önálló szabályozásából fakad. TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban* (Budapest: KJK 1984) 334. Még az 1978. évi kódex kapcsán ettől eltérő álláspontra helyezkedett Varga Zoltán akkor, amikor a pénzmosás elkövetésében megállapodást befejezett bűncselekménynek tekintette, az újabb kommentárban azonban már – megváltoztatva álláspontját – a tényállást valódi előkészületként fogja fel. VARGA Zoltán: „303. §” in JAKUCS Tamás (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata* (Budapest: KJK-Kerszöv 2004) 1194.; VARGA Zoltán: „303. §” in VARGA Zoltán (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata* (Budapest: KJK-Kerszöv 2009) 1289.

⁵ HOLLÁN Miklós: „A bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás a magyar büntetőjogban” *Jogelméleti Szemle* 2006/3.

⁶ A materiális értelemben vett előkészületet elismerő – a recens magyar jogirodalomban kevésbé ismert – teória – új dogmatikai kategóriát létrehozva – az előkészület-fogalmat tágítja akképpen, hogy nemcsak a Btk. 11. § (1) bekezdésében meghatározott cselekmények tekintendők előkészületnek, hanem azok a különös részi tényállások is, amelyek tényállási elemeik tartalmánál fogva egy másik deliktum előkészületeként foghatóak fel. A Karsai Krisztina – Szomora Zsolt szerzőpáros ismerteti – a korábbi Btk. kapcsán, de a hatályos kódex alapján is helytálló – azon példát, amely a közokirat-hamisítás két alakzatát [Btk. 342. § a) és b) pontok] helyezi el ilyen viszonyrendszerben. KARSAI Krisztina – SZOMORA Zsolt: „Anknüpfungspunkte für eine Vorverlagerung im ungarischen Strafgesetzbuch – Eine Bestandsaufnahme” in ARNDT SINN [et al.] (szerk.): *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht. Eine rechtsvergleichende Analyse am Beispiel des deutschen und ungarischen Strafrechts*. (Osnabrück: V & R Universitätsverlag 2011) 316.

vagy a szexuális erőszakhoz szükséges vagy azt könnyítő feltételek biztosítása [Btk. 197. § (5) bek.].

Végezetül az előkészületi büntetendőség törvényi kifejezése történhet úgy is, hogy a jogalkotó a kriminalizálni kívánt materiálisan is előkészületi magatartást egy önálló bűncselekmény elkövetési magatartásaként, sui generis módon határozza meg. Ez a kategória a szoros értelemben vett sui generis előkészületi bűncselekmények csoportja, ahova például az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása (Btk. 424. §) sorolható be. Tovább tágítva a dogmatikai kategóriát, megkülönböztethetők még quasi sui generis előkészületi tényállások is,⁷ melyeket Nagy Ferenc rendszeridegen előkészületi bűncselekmények között tart számon.⁸ Alapvető ismérvük, hogy a jogalkotó olyan előkészületi jellegű magatartást rendel önálló deliktum keretében büntetni, amely a materiális értelemben vett előkészület fogalmának valamely tartalmi elem (pl. a szubjektív oldalon a célzat) hiánya miatt nem feleltethető meg, így a tágabb értelemben vett sui generis bűncselekmények kategóriájába nyerhetnek besorolást. Példaként erre a speciális kategóriára a pénzhamisítás elősegítése (Btk. 390. §), vagy a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés elősegítése (Btk. 394. §) szolgálhat.

Jelen tanulmány – a terjedelmi korlátokra is figyelemmel – a fentiekben felvázolt kategóriák közül csak a szoros értelemben vett sui generis előkészületi tényállások egyes dogmatikai ellentmondásaira kívánja ráirányítani a figyelmet.

2. Dogmatikai alapvetések a sui generis előkészületi bűncselekmények kapcsán

A büntető-jogszabálytan egyik alapvető tételének számít az, hogy a jogalkotó a büntetőjogi felelősséget megalapozó különös részi tényállásokat befejezett, önálló tettesi alakzatban határozza meg. Abban az esetben, ha ezek a diszpozíciók elkövetési magatartásként olyan cselekményeket jelölnek meg, amelyek a Btk. Általános Rész alapján más deliktumot érintően – adott esetben további törvényi feltételek teljesülése

⁷ Ennek a kategóriának az elkülönítése korábban megjelenik Hollán Miklósnál és az Ambrus István – Deák Zoltán szerzőpárosnál is. HOLLÁN Miklós: „Stádiumok” in KIS Norbert (szerk.): *Büntetőjog I. Általános Rész. Alapismeretek a közigazgatási szakemberképzés számára* (Budapest–Pécs: Dialog-Campus 2013.) 187.; AMBRUS István – DEÁK Zoltán: „Súlyponti kérdések a bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények köréből” *Belügyi Szemle* 2011/2. 94.

⁸ NAGY (1. lj.) 195.

esetén⁹ – egyébként is büntetendők lennének (pl. előkészület, felbujtás, bűnsegély),¹⁰ akkor sui generis bűncselekményi tényállásról szólunk, hiszen a büntetőjogi felelősséget kifejezetten már nem az általános részi diszpozíció, hanem ez a különös részi rendelkezés mint önálló deliktum alapozza meg. Az előkészületi magatartás befejezett¹¹ bűncselekményként történő szabályozása az alábbi jogkövetkezményeket eredményezi:

- az előkészülettől való önkéntes visszalépés [Btk. 11. § (2) bek.] mint büntethetőséget megszüntető egyéb ok nem alkalmazható,
- a bűncselekmény (a valódi előkészülettel ellentétben) kísérleti stádiumban is megvalósulhat,
- kapcsolódhat hozzá felbujtás vagy bűnsegély.

Nem nehéz belátni, hogy az előkészület ekképpen történő kriminalizálása az elkövetőre nézve in abstracto hátrányosabb, jóllehet ezt a képet árnyalhatják egyéb tényezők. Ilyen lehet például büntethetőséget megszüntető ok társítása a sui generis deliktumhoz [pl. Btk. 424. § (2) bek.], valamint hogy kísérlet esetén a befejezettség elmaradását a bíróság enyhítő körülményként is értékelheti a büntetés kiszabás körében.¹²

Mindezekre figyelemmel az a konklúzió vonható le, hogy a sui generis előkészületi bűncselekmények megalkotása olyan magatartások kriminalizálása érdekében történik, amelyek az alapbűncselekmény előkészületének büntetlensége (vagy más egyéb sui generis bűncselekmény hiánya) folytán *egyébként nem lennének büntetendők*, és a materiális értelemben vett előkészületi jellegű cselekmény *fokozott társadalomra veszélyességére* tekintettel¹³ a jogalkotó nem elégszik meg valódi előké-

⁹ Ilyen további feltétel alatt értem például az előkészület viszonylatában azt, hogy a másik bűncselekmény előkészületét a törvény büntetni rendelje.

¹⁰ Kivételesen sui generis kísérleti bűncselekményt is szabályoz a Btk., erre a kategóriára Hollán Miklós az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása [Btk. 254. § (1) bek.], illetve a züllött életmódra rábírní törekvéssel elkövetett kiskorú veszélyeztetése tényállását hozza példaként. HOLLÁN (4. lj.) 187.

¹¹ Ez az ismérv a bűncselekmény sui generis jellegéből már magától értetődően következik, így egymás mellett történő említésük felesleges. Befejezett, sui generis bűncselekmény kifejezésre lásd BALOGH Ágnes: „A kísérlet és az előkészület, az önkéntes elállás, az önkéntes eredményelhárítás, felelősség a maradék-bűncselekmény miatt” in BALOGH Ágnes – KÖHALMI László: *Büntetőjog I. Általános rész.* (Budapest–Pécs: Dialog-Campus 2007) 72.

¹² Lásd a 2/2013. (VII. 8.) BK vélemény által felülvizsgált 56. BK vélemény III. 1. pontját

¹³ A sui generis tényállások megalkotásának indokát a jogi tárgy súlyos fokú veszélyeztetésében látja Tokaji Géza. Lásd TOKAJI (2. lj.) 333. Váradi Erika a sui generis előkészületi bűncselekmények megalkotásának indokát szintén egyes társadalmi érdekek jelentős mértékű veszélyeztetésében látja, továbbá elképzelhetőnek tartja (pl. a tizennegyedik életévét be nem töltött személynek a szexuális cselekményre történő felhívása kapcsán), hogy egyes előkészületi magatartások a célcselekmény jogi tárgyán túli további jogtárgysérelem megvalósulását is magukban hordozhatják. VÁRADI Erika:

születi diszpozícióban történő szabályozásukkal, ami a fentiekben kifejtettek alapján in abstracto kedvezőbb lenne az elkövetőre nézve. Ezt a konjunktív szempontokon alapuló feltevést alátámaszthatja a hamis tanúzásra felhívás tényállása (Btk. 276. §), amelynek hiányában a felhívás – a hamis tanúzás (Btk. 272–275. §) előkészületének büntetlensége folytán – büntetőjogi következmény nélkül maradna, jóllehet a jogi tárgy (igazságszolgáltatás rendje) nem vitathatóan széles körű büntetőjogi védelemre igényt tartó társadalmi érdek.

3. Ellentmondásos példák a Btk. Különös Része köréből

Az imént vázolt gondolatmenet helyállóságát megcáfolni látszik ugyanakkor több bűncselekményi tényállás is. A kábítószer termesztése vagy előállítása céljából, az ahhoz szükséges anyag, berendezés vagy felszerelés készítését, megszerzését, az országba történő behozatalát, onnan történő kivitelét, vagy azon átszállítását, illetve átadását ugyanis annak ellenére önálló bűncselekmény formájában pönalizálja a Btk. 182. § (1) bek. a) pontja (kábítószer készítésének elősegítése), hogy a kábítószer termesztésére, előállítására irányuló előkészület egyébként a kábítószer birtoklása keretében [Btk. 178. § (4) bek.] büntetendő cselekményt képez.¹⁴ Az önálló deliktum megalkotásának indokát nemzetközi jogi vagy uniós jogalkotási kötelezettség szolgáltatná, hiszen maga a miniszteri indokolás is erre hivatkozik,¹⁵ azonban a hazánkra kötelező instrumentumok által támasztott követelményeket¹⁶ már a kábítószer birtoklásának előkészülete [Btk. 178. § (4) bek.] messzemenőig kielégíti, tekintettel arra, hogy a magyar törvényhozó az előkészület generális fogalmát rendkívül széles

„A bűncselekmény megvalósulási szakaszai (stádiumtan)” in HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános Rész* (Budapest: Complex 2012) 234–235. A sui generis tényállások megalkotásának indokát a jogi tárgy súlyos fokú veszélyeztetésében látja Tokaji Géza is. Lásd TOKAJI (4. l.j.) 333.

¹⁴ Az elhatárolási kérdés bonyolultságát tovább növeli, hogy a kábítószer készítésének elősegítése egyes jellegű sui generis bűncselekménynek tekinthető, hiszen mind előkészületi, mind bűnsegédi karakterű magatartásokat rendel büntetni, így a tényállás kollidál a kábítószer birtoklása anyagi eszközök szolgáltatását kriminalizáló sui generis bűncselekményi alakzatával [Btk. 178. § (3) bek.] is.

¹⁵ Lásd a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 182–183. §-hoz fűzött miniszteri indokolást.

¹⁶ A követelményekre lásd *1988. évi bécsi egyezmény*, 3. cikk. Kihirdette: *1998. évi L. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében a kábítószeres és pszichotrop anyagok tiltott forgalmazása elleni, 1988. december 20-án, Bécsben kelt Egyezmény kihirdetéséről*; a *Tanács 2004. október 25-i 2004/575/IB Kerethatározata a tiltott kábítószer-kereskedelem területén a bűncselekmények tényállási elemeire és a büntetésekre vonatkozó minimumszabályok megállapításáról* 2. cikk (1) bek.

körüen határozta meg,¹⁷ amely valamennyi, a Btk. 182. § (1) bek. a) pontjában meghatározott célzatos magatartást lefed.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jogalkotó egy alaki halmazati kollíziót kreálva „túlszabályozta” a kérdést, indokolatlanul figyelmen kívül hagyva a sui generis deliktumok megalkotására a Btk. alapján eredetileg kikövetkeztethető, fent említett szempontrendszer. A „túlszabályozás” további ékes bizonyítéka az is, hogy a jogalkotó – Btk.-ban egyébként egyedülálló módon – még a sui generis előkészületi bűncselekmény előkészületét is büntetni rendelte. Mivel a kábítószer készítése elősegítésének alaptényállása [Btk. 182. § (1) bek.] a kábítószer előállítására, természetére irányulóan célzatos bűncselekmény, az ahhoz kapcsolódó szintén célzatos előkészületi magatartás elkövetőjének tudata – ha közvetetten is – átfogja a kábítószer természetéhez, előállításához szükséges, vagy azt könnyítő feltételek biztosítását, ami alapján cselekménye szintén a kábítószer birtoklása előkészületeként [Btk. 176. § (4) bek.] minősülhet. A miniszteri indokolás az előkészület kriminalizálását azzal magyarázza, hogy vannak olyan anyagok, amelyekre nézve (egy évre vetítve bizonyos határértékig) az uniós joganyag mentességet ad az engedélyeztetés alól, és ezzel gyakran visszaélnék, ami indokát képezi a büntetőjogi eszközökkel való fellépésnek.¹⁸ Az indokolás ratio legisre vonatkozó okfejtése nem igazán érthető, hiszen a kábítószer előállításához szükséges anyag célzatos megszerzésével a bűncselekmény tényállásszerű, és ha mindez az uniós jog adta mentességek megszegésével történik – absztrakt jogszabályi engedély hiányában – a cselekmény nemcsak diszpozíciószerű, hanem jogellenes is.

A bűncselekmények találkozásából adódó egység-többségtani probléma egyébként a látszólagos halmazatra vonatkozó elvek igénybevételével oldható meg, közelebbről a szubszidiaritási klauzula és a specialitás szabálya segítségével. Ez alapján a kábítószer birtoklásának előkészülete a Btk. 182. §-ban foglalt egyes elkövetési magatartások és elkövetési tárgyak specialitása folytán csak látszólagos alaki halmazatban áll a sui generis deliktummal. Továbbá az „átad” fordulat vonatkozásában a kábítószer birtoklásához történő anyagi eszközök szolgáltatásához képest a szubszidiaritási klauzula alapján csak akkor lép háttérbe a Btk. 182. §-a szerinti bűncselekmény, ha az anyagi eszközök szolgáltatása 5 évi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő.

¹⁷ A Btk. 11. § (1) bek. III. fordulata szerint előkészületet valósít meg, „aki a bűncselekmény elkövetése céljából az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő feltételeket biztosítja”.

¹⁸ V. ö. Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 182–183. §-hoz fűzött miniszteri indokolással.

A kiinduló premisszát megdönteni látszó másik bűncselekményi példaként a kóros szenvedélykeltés második vétségi változata [Btk. 181. § (1) bek. *b*) pont] merülhet fel. A tényállás büntetni rendeli azt a tizennyolcadik életévét betöltött elkövetőt, aki a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt kábítószer fogyasztására törekszik rábírní. Utóbbi magatartás a joggyakorlat¹⁹ és a jogirodalom²⁰ által is egységesen felhívásként értékelendő cselekmény, így ez a deliktum a sui generis előkészületi tényállások közé sorolandó be. Mivel a kábítószer fogyasztására irányuló előkészület nem bűncselekmény, a jogi tárgy (tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyek egészségének védelméhez fűződő társadalmi érdek) jelentőségére tekintettel kriminálpolitikai szempontból indokoltnak tűnik a büntetőjogi szabályozás – sui generis tényállás formájában történő – kiterjesztése ezen előkészületi cselekményre. A probléma ott jelentkezik, hogy ezt a magatartást egy másik sui generis előkészületi tényállás már lefedi, mégpedig a kiskorú veszélyeztetésének második alakzata.²¹ A Btk. 208. § (2) bek. *a*) pontja szerint ugyanis büntettet követ el az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt bűncselekmény elkövetésére rábírní törekszik. Az új Btk. hatálybalépésével a kábítószer fogyasztása ismételen bűncselekményt képez,²² így a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy erre történő felhívása maradéktalanul kimeríti a kiskorú veszélyeztetése tényállását, amely egyébként súlyosabb szankcióval – egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel – fenyegetett bűncselekmény, mint a kóros szenvedélykeltés vétségi alakzata. Ezek alapján a Btk. 182. § (1) bek. *b*) pontjában szabályozott tényállás megalkotásának indoka nehezen érthető, a kérdés megoldásában a történeti értelmezés sem nyújt segítséget, mivel a miniszteri indokolás csak annyit jegyez meg, hogy az eredménytelen felbujtás kriminalizálását a szabályozás egységessé tétele (ti. eddig csak a kábítószeren kívüli egyéb kábító hatású anyagok esetében volt a rábírní törekvés büntetendő) indokolta.²³ Feltehetően arról lehet szó, hogy a jogalkotó figyelmét elkerülte az, hogy a kábítószer fogyasztása kriminalizálásával, ugyan más bűncselekmény keretei között, de adott a büntetőjogi védelem.

¹⁹ A hamis tanúzásra felhívás kapcsán kialakult judikatúrára lásd BH 1983. 389.

²⁰ BELOVICS Ervin: „Az egészséget veszélyeztető bűncselekmények – Btk. XVII. fejezet.” in BUSCH Béla (szerk.): *Büntetőjog II. Különös Rész. A 2012. évi C. törvény alapján.* (Budapest: HVG-ORAC 2012) 134.; VIDA Mihály: „Az egészséget veszélyeztető bűncselekmények. (Btk. XVII. fejezet)” in KARSAI Krisztina (szerk.): *Anyagi büntetőjog. Különös rész I.* (Szeged: Iurispreritus 2013.) 101.

²¹ Hollán Miklós ezt a bűncselekményt sui generis kísérletnek tekinti, mivel a rábírní törekvés a másik elkövetési magatartáshoz, a rábíráshoz képest (sui generis) kísérlet. HOLLÁN (5. lj.) 194. A megállapítás dogmatikailag helyes, de esetünkben az összevetés egy konkrét bűncselekménnyel történik, amelyhez képest indokolt fenntartani a sui generis előkészületi bűncselekménykénti besorolást.

²² Vö. Btk. 178. § (6) bek.

²³ V. ö. Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 181 §-hoz fűzött miniszteri indokolással.

Ennek azonban újabb alaki halmazati anomália lett a következménye, amit ismételtén a specialitás elvével lehet feloldani. A kóros szenvedélykeltés – mint a Btk. más fejezetében kodifikált privilegizált tényállás – előtérbe lép a kiskorú veszélyeztetéséhez képest, ugyanis a felhívás pontosan meghatározott deliktumra [Btk. 178. § (6) bek.] irányul, míg ez a kiskorú veszélyeztetésénél nincs konkretizálva.²⁴

Hasonló elhatárolási problémára hívja fel a figyelmet Szomora Zsolt a kerítés második alapesete [Btk. 200. § (2) bek.] és a kiskorú veszélyeztetésének második büntetti alakzata [Btk. 208. § (2) bek. a) pont] kapcsán.²⁵ Ebben az esetben is indokolatlan volt *sui generis* tényállás megalkotása a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy prostitúcióra történő felhívására nézve, hiszen ezt a cselekményt a kiskorú veszélyeztetése keretei között már bünteti a törvény. A kialakult egység-többségteni kérdés feloldása kapcsán Szomora is a fentiekben kifejtettekkel megegyező megállapításra jut.²⁶

4. Konklúziók

Jelen tanulmány az előkészület önálló bűncselekményként történő szabályozása kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések tisztázásán túlmenően egyfajta problémafelvetésként szolgál. Példákon keresztül arra kíván rámutatni, hogy az előkészület *sui generis* módon történő kriminalizálása a hatályos büntetőjogban több esetben nem következetes, ami a büntetőjogi szabályozást kazuisztikussá teszi azáltal, hogy elhatárolási problémák létrejöttét eredményezi.

²⁴ Ugyanezen álláspontra lásd VIDA Mihály: „Az egészséget veszélyeztető bűncselekmények (Btk. XVII. fejezet)” in KARSAI Krisztina (szerk.): *Anyagi büntetőjog. Különös Rész II.* (Szeged: Jurisperitus 2013) 67.

²⁵ SZOMORA Zsolt: „Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. fejezetéhez” *Magyar jog* 2013/11. 657.

²⁶ SZOMORA (23. lj.) 657.

Juhász Zsuzsanna ■

Mentális egészség és a mentálisan sérült fogvatartottak

A jelen tanulmány azt igyekszik szemléltetni, hogy az „egészséges börtön” fogalma gyakorlatilag illúzió, és a legtöbb börtönkörnyezet úgy is felfogható, mint a mentális betegségek melegágya. Azt nem jelenthetjük ki ugyan, hogy a börtön minden fogvatartott mentális egészségét rombolná, de azt igen, hogy a fogvatartottak szignifikáns hányadának mentális állapotát negatívan befolyásolja.

A releváns nemzetközi dokumentumok

Előljáróban leszögezhető, hogy a mentális egészség, illetve a mentális rendelleneségek témakörében számos nemzetközi (egyetemes és regionális) instrumentum látott napvilágot, amelyek közül több érinti a személyi szabadságtól megfosztott fogvatartottakat is.

*Az ENSZ-közgyűlés állásfoglalása a mentális betegségben szenvedők védelméről és a mentális egészségügyi ellátás javításáról*¹ például egyebek mellett kimondja, hogy mindenkinek joga van a mentális egészségügyi ellátáshoz, illetve a mentális betegségben szenvedőkkel emberségesen és emberi méltóságuk tiszteletben tartásával kell bánni. A szabadságvesztés büntetésüket töltő vagy más okból fogva tartott személyek esetén az előbb hivatkozott alapelvnek megfelelően a mentális egészségügyi ellátást a lehető legteljesebb mértékben biztosítani kell, emellett csak a körülmények által szükséges korlátozott módosítások és kivételek alkalmazhatók.

*A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-Egyezmény*² 25. cikke alapján a részes államok arra kötelezik magukat, hogy a fogyatékossgal élő személyek számára ugyanolyan színvonalú ellátást nyújtsanak, mint mások számára,

■ Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ The protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care. Adopted by General Assembly resolution 46/119, 17 December 1991.

² Convention on the Rights of persons with Disabilities. Adopted on 13 December 2006.

beleértve a szabad és tájékoztatáson alapuló hozzájárulás alapján járó ellátást. Emellett általános kötelezettségüknek tekintik a fogyatékkal élő emberek számára biztosítani, valamint elősegíteni valamennyi alapvető emberi jog és szabadság megvalósulását, mégpedig bármiféle hátrányos megkülönböztetés nélkül.

*A Fogvatartottakkal Való Bánásmódra Vonatkozó ENSZ Minimum Standard Szabályok*³ 22. pontja leszögezi, hogy minden büntetés-végrehajtási intézetnek rendelkeznie kell legalább egy elmeorvos szaktudással rendelkező orvossal. Az ENSZ minimum szabályok alapján az egészségügyi ellátást úgy kell megszervezni, hogy az szoros kapcsolatban álljon a társadalom vagy az állam általános egészségügyi igazgatásával. Az ellátásnak tartalmaznia kell pszichiátriai ellátást is, egyrészt a diagnózishoz, másrészt adott esetben a mentális rendellenesség állapotának megfelelő kezeléshez.

A dokumentum alapján a befogadást követően, amilyen hamar csak lehetséges, meg kell vizsgálni valamennyi fogvatartottat. Fel kell tárni a testi és mentális betegségeket, és meg kell tenni a szükséges intézkedéseket, illetőleg fel kell jegyezni azokat a mentális defektusokat, amelyek gátolhatják a fogvatartott rehabilitációját (24.).

Ezen túlmenően az orvosoknak jelenteniük kell a börtön vezetése felé, amennyiben úgy vélik, hogy a fogvatartott testi vagy mentális egészségére a szabadságvesztés feltételei vagy a bebörtönzés további folytatása káros, vagy károsan hathat [25. (2)].

A dokumentum egyértelműen leszögezi azt is, hogy az elmebeteg személyeket nem szabad börtönben fogva tartani, és a leggyorsabban lépéseket kell tenni elmeorvosintézetben történő elhelyezésük érdekében. A más mentális betegségben vagy rendellenességben szenvedőket pedig meg kell figyelni, és speciális intézetekben kezelni. Börtönben tartózkodásuk alatt speciális orvosi ellenőrzés alá kell őket helyezni. Ezen túlmenően a büntetés-végrehajtási intézetek egészségügyi, illetve pszichiátriai szolgálatainak biztosítaniuk kell elmeorvosi kezelést minden más fogvatartottnak, akinek arra szüksége van (82.). Kívánatos továbbá felvenni a kapcsolatot a megfelelő egészségügyi intézményekkel annak érdekében, hogy szükség esetén a szabadulás után is folytassák a pszichiátriai kezelést, és a beteg kapjon utógondozást (83.).

³ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolution 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2004) 10. számú ajánlása a mentálisan sérült személyek emberi jogainak és méltóságának védelméről⁴ leszögezi, hogy a mentálisan sérült személyek a büntetés-végrehajtási intézetekben nem lehetnek diszkrimináció alanyai. Így egészségügyi ellátásuk kapcsán ugyanolyan ellátást kell biztosítani számukra, mint a szabad társadalomban. Ha egészségi állapotuk úgy kívánja, másik végrehajtási intézetbe, illetve egészségügyi intézetbe kell átszállítani őket. Mindemellett a végrehajtási intézeteknek megfelelő terápiás lehetőségeket kell biztosítaniuk a mentális rendellenességekkel küzdő fogvatartott személyeknek. Kényszerrel történő kezelésükre a végrehajtási intézetekben nem kerülhet sor, kivéve azokban a kórházi és egészségügyi részlegekben, amelyek alkalmasak a mentálisan sérült személyek kezelésére. Az ajánlás az ilyen esetekre indokoltnak tarja mind a mentálisan sérült személyek ellátása, mind pedig kezelése tekintetében egy független ellenőrző rendszer működtetését (35. cikk).

Ezzel az ajánlással összhangban mondja ki az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2006 januárjában elfogadott *Európai Börtön szabályok*,⁵ hogy szellemileg beteg, illetőleg olyan személyek esetében, akiknek mentális egészségi állapota összeegyeztethetetlen a börtönben történő fogva tartással, az erre a célra létrehozott speciális intézményekben való elhelyezés az indokolt (12.1).

Az ajánlás leszögezi továbbá, hogy ha kivételes jelleggel mégis büntetés-végrehajtási intézetben helyeznek el mentálisan sérült, illetve pszichés problémákkal küzdő személyeket, akkor státuszukra, valamint sajátos szükségleteikre figyelemmel speciális rendelkezések érvényesítése szükséges, helyzetüket külön szabályokkal kell rendezni (12.2.).

Hivatkoznék továbbá az *Orvosok Világszövetségének a mentális betegségben szenvedőkkel kapcsolatos etikai állásfoglalására*,⁶ amely többek között leszögezi, hogy a mentális betegekre ugyanúgy kell tekinteni, mint bármely más betegre, és ez vonatkozik kezelésükre, valamint az egészségügyi ellátás biztosítására is. Az orvosoknak tehát ugyanazok a kötelezettségeik irányukba, mint bármely más beteg irányába.

⁴ Recommendation Rec(2004)10 of the Committee of Ministers to member states concerning the protection of the human rights and dignity of persons with mental disorder. Adopted by the Committee of Ministers on 22 September 2004 at the 896th meeting of the Ministers' Deputies.

⁵ Recommendation No. R (2006)2. European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies

⁶ WMA Statement on Ethical Issues Concerning Patients with Mental Illness, Adopted by the 47th WMA General Assembly, Bali, Indonesia, September 1995 and revised by the 57th WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006.

Az állásfoglalás alapelveként fogalmazza meg, hogy a pszichiátriához és a mentális betegségekhez társuló diszkriminációt fel kell számolni. Ez a stigma ugyanis gyakorta visszatartja az embereket attól, hogy pszichiátriai segítséget vegyenek igénybe, ami pedig súlyosítja a helyzetüket, és ezáltal érzelmi vagy testi ártalmaknak teszik ki magukat.

A dokumentum kiemeli, hogy a börtönökben dolgozó orvosok egy olyan konfliktushelyzetbe kerülhetnek, ahol szembe találják magukat egyrészt a társadalom irányába fennálló felelősségükkel, másrészt pedig a beteg vonatkozásában érvényesülő kötelességükkel és felelősségükkel. Az állásfoglalás szerint ilyenkor a beteg legfőbb érdekét kell elsődleges kötelezettségnek tekinteni. Az orvosoknak gondoskodniuk kell arról, hogy a beteg megértse e konfliktushelyzetet és a hatóság által előírt intézkedést, annak érdekében, hogy minimálisra lehessen csökkenteni az „elárulás-érzetet”.

Ugyancsak fontos követelmény a minimális beavatkozás elvének érvényesítése. Az *Európa Tanács R (98) 7. számú ajánlása a büntetés-végrehajtási környezetben megvalósuló egészségügyi ellátás etikai és szervezeti aspektusairól*⁷ leszögezi, hogy azokban az esetekben, amikor a mentális betegnél nem kerülhető el a magánelzárás, annak az abszolút minimális tartamra kell szorítkoznia, és mihelyt lehetséges, folyamatos ápolói ellátást kell biztosítani (56.).

A hivatkozott ajánláshoz hasonlóan a minimális beavatkozás elvét a *CPT* is támogatja 3. számú *Általános Jelentésében*,⁸ amikor kimondja, hogy fizikai korlátozó eszközöket csak nagyon ritka esetben és csakis orvosi utasításra vagy orvosi jóváhagyással lehet alkalmazni, mégpedig a lehető legrövidebb ideig. Kategorikusan tilalmazott ezen fizikai kényszerítő eszközök büntetesként való alkalmazása, vagy alkalmazási idejük büntetésből történő meghosszabbítása.

Ez az Általános Jelentés az ENSZ minimum szabályokkal összhangban fekteti le annak a követelményét, hogy a börtönök egészségügyi szolgálatában pszichiáter is alkalmazást nyerjen, illetőleg az ápolószemélyzet soraiban ugyancsak legyen mentális betegek ellátására szakképzettséggel rendelkező személy. Ezenfelül a dokumentum azt is kívánatosnak tartja, hogy a fogvatartottakkal közvetlen napi kapcsolatban lévő őrszemélyzet egyes tagjai is részesüljenek egészségügyi képzésben.

Hangsúlyt kap továbbá, hogy a börtönök kialakítása során törekedni kell a rendszeres gyógyszeres kezelések, pszichoterápiák biztosítására (41.).

⁷ Recommendation no. R (98) 7 of the committee of ministers to member states concerning the ethical and organisational aspects of health care in prison. Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 1998 at the 627th meeting of the Ministers' Deputies.

⁸ CPT 3rd General Report [CPT/Inf (93) 12] para 44.

A CPT-dokumentum a már hivatkozott instrumentumokhoz hasonlóan a mentális betegségben szenvedő fogvatartottak elhelyezését végrehajtáson kívüli egészségügyi intézményben tartja indokoltnak, vagy adott esetben a végrehajtás kötelékébe tartozó, ugyanakkor speciálisan felszerelt pszichiátriai intézetben. Amíg az előbbi mellett szól a börtönrendszeren kívülállósága, addig utóbbi tekintetében kiemelhető biztonságossága és az orvosi, valamint szociális ellátás erősítése a rendszerben. Mindkét esetben alapvető követelmény ugyanakkor a megfelelő befogadóképesség.

Mentális rendellenességek

Szükségszerűen tisztázandó, avagy megkerülhetetlen kérdés, hogy mit is takar a mentális egészség és a mentális rendellenesség fogalma. E tekintetben jómagam is Paul Hunt, az ENSZ elérhető legmagasabb szintű egészséghez való joggal foglalkozó egykori különmegbízottjának 2005. február 11-i jelentését⁹ vettem alapul, amely szerint a mentális rendellenességek alatt egyrészt a mentális betegségeket, pszichiátriai rendellenességeket (így például a skizofréniát, a bipoláris zavart, továbbá az ún. pszichoszociális problémákat) kell értenünk, másrészt ez a megfogalmazás irányadó az értelmi/szellemi fogyatékoság tekintetében is. Utóbbi utalhat bizonyos képességekre, illetve általában az intelligencia károsodására például az észlelés, a nyelv a motorikus képességek területén.

A jelentés szerint a mentális egészséghez való jog ugyanakkor nem értelmezhető pusztán a mentális rendellenességgel küzdő személyekhez kapcsolódóan, hanem ez egy olyan jogosultság, amely az egész társadalmat megilleti. A mentális egészség alapeleme a jó egészségi állapotnak, és így a mentális egészséghez való jog ugyancsak központi eleme az egészséghez való jognak (22.).

A jelentés többek között arról számolt be, hogy minden negyedik ember szenved mentális rendellenességben élete során, és közülük igen kevesen részesülnek megfelelő kezelésben, ellátásban vagy gondozásban. A dokumentum világviszonylatban 450 millióban jelölte meg azoknak a számát, akik mentális vagy neurológiai betegségben szenvednek, illetőleg pszichoszociális problémával küzdenek. Emellett a különmegbízott annak a véleményének adott hangot, hogy a mentális egészség az egészséghez való jog legdurvábban elhanyagolt területe, a szellemi fogyatékosággal

⁹ Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health. Sixty-first Session, Economic, Social and Cultural Rights, E/CN.4/2005/51, 11 February 2005, para 18.

küzdő személyek pedig a leginkább elhanyagolt, mintegy „láthatatlan” tagjai a társadalomnak.

A jelentés utal arra, hogy a mentálisan sérült személyek emberi jogainak sebezhetősége különösen hangsúlyos lehet az elmeegógyintézetekben, a szellemi fogyatékosok intézményeiben, az árvaházakban és a büntetés-végrehajtási intézetekben. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy a börtönkörnyezetben ijesztő méreteket ölt a mentálisan sérült személyek száma, és az öngyilkosságok rátája is. A jelentés szerint sok esetben előfordul, hogy súlyos mentális rendellenességgel küzdő személyeket – noha nem követtek el bűncselekményt, vagy csak kis tárgyi súlyú cselekményt realizáltak – börtönbe küldenek ahelyett, hogy megfelelő mentál-egészségügyi ellátásban részesítenék őket. A végrehajtási feltételek pedig szükségszerűen súlyosbítják a mentális problémákat.

Dirk van Zyl Smit és Sonja Snacken börtönügyi tárgyú alapmunkája ugyancsak azt tükrözi, hogy a mentális rendellenességek ellenére gyakori a végrehajtási intézetekben való elhelyezés. Így például börtönkörnyezetben tartanak fogva olyan személyeket,

- akiknek mentál-egészségügyi státuszát még nem állapították meg;
- akiknél már megállapították a mentális betegséget, és az egészségügyi intézménybe való átszállításukra várnak;¹⁰
- akik komoly mentális problémákkal küzdenek, de a bíróság megállapította a büntetőjogi felelősségüket;
- akiknél a mentális problémák nem eléggé súlyosak ahhoz, hogy egészségügyi intézménybe szállítsák őket, valamint
- akiknél a mentális problémák a fogva tartás eredményeként fejlődtek ki.¹¹

Hasonló jelenségről számolt be e kérdéskörrel összefüggésben az Európa Tanács Büntetőjogi Kérdésekkel foglalkozó Európai Bizottsága (CDPC) is 2010-ben.¹² A végleges jelentés leszögezte, hogy sok mentálisan beteg, illetve mentális rendellenességgel küzdő személyt ítélnék el bűncselekmény elkövetése miatt, és az Európa Tanács tagállamainak fogva tartó intézeteiben sok a mentálisan beteg fogvatartott. Egyes országokban néhány esetben megfigyelhető, hogy a mentálisan beteg személyek enyhébb büntetést kapnak, mivel úgy tekintenek rájuk, mint akik kevésbé bűnösök.

¹⁰ Az elítélt mentálisan beteg fogvatartottak sok esetben hónapokat vagy éveket várnak arra, hogy a börtönből megfelelő egészségügyi intézetbe szállítsák át őket.

¹¹ Dirk VAN ZYL SMIT – Sonja SNACKEN: *Principles of european prison law and policy. Penology and human rights* (Oxford University Press 2009) 157.

¹² Nicola PADFIELD: *The Sentencing, management and treatment of dangerous offenders* (Strasbourg: 2010) pc-cp/docs2010\pc-cp (2010) 10 rev 5-E

A mentális rendellenességük, zavaruk miatt enyhébb ítéletben részesülők ugyanakkor paradox módon azt tapasztalhatják, hogy ítéletük sokkal szigorúbb. A börtönbüntetésük végén nem kerülhetnek vissza a társadalomba, azaz nem szabadíthatók, hanem átszállítják őket kórházakba vagy egyéb intézményekbe.

Mentális betegségek a börtönkörnyezetben

Az Egészségügyi Világszervezet 2010-es adatai¹³ szerint Európa 2 milliót számláló fogvatartotti népességéből legalább 400 000-nél jelentkező szignifikáns mentális rendellenesség, illetve még ennél is többen szenvedtek általános mentál-egészségügyi problémáktól, így például depressziótól, szorongástól. A szervezet adatai alapján a fogvatartottak körében leginkább jellemző mentál-egészségügyi probléma a személyiségzavar, és a börtönnépesség ugyancsak meghatározó hányada szenved pszichózissal kapcsolatos problémáktól.

Ezen sokkoló számadatok hátterében részint a meglévő betegségek börtönkörnyezetbe való importálása, másrészt pedig a mentális rendellenességek végrehajtási közegben való kifejlődése áll. A mentális betegséggel küzdő fogvatartottak egy részénél ugyanis a rendellenesség már a bebörtönzés előtt is megvolt, azt a szabadságelvonás pedig jellemzően tovább súlyosbítja. Másoknál éppen a börtönkörnyezet váltja ki, hiszen az a legtöbb esetben nem kedvez a mentális egészségnek. Itt utalhatunk a túlsúlyfolságra, a magánélet hiányára, a gyakorta szegényes egészségügyi ellátásra, az elszigeteltségre, a hasznos tevékenységek korlátozottságára, vagy hiányára, de megemlíthető a bizonytalan jövőkép is, amelyek kockázati faktorai a mentális betegségek kialakulásának.

Ezeknek a tényezőknek a kumulatív hatása vezet oda, hogy a fogvatartottak mentális egészsége rosszabbodik, és megnöveli az olyan incidenseknek az előfordulását, amelyek károsan befolyásolják a fogvatartottak és a személyi állomány jó közérzetét, egészségét, a börtönök biztonságát. Így megfigyelhető a fogvatartottak körében az agresszió, az erőszak, a zaklatás, az önkárosítás és az öngyilkossági kísérlet is. Amennyiben ezek az események nagy számban fordulnak elő, megnövekedett feszültség nehezedik a személyi állományra és a fogvatartottakra is, ami ugyancsak kihat a mentális egészségre.¹⁴ Ezek az egymással összefüggésben lévő faktorok

¹³ www.euro.who.int/en/what-we-do/Health-topics/health-determinants/prisons-and-health/facts-and-figures

¹⁴ Eric BLAAUW – Hjalmar J. C. van MARLE: „Mental health in prison” in WHO: *Health in prisons*. A WHO guide to the essentials in prison health. 2007. 134.

ilyenformán nemcsak a fogvatartottak mentális egészségét befolyásolják, hanem a végrehajtó személyzetét is.

Az Egészségügyi Világszervezet Nemzetközi Börtön-egészségügyi Találkozóján a szlovákiai Trencinben 2007. október 18-án elfogadásra került *Mentális egészség és börtönök* elnevezésű állásfoglalás¹⁵ utal továbbá arra, hogy sok sebezhető fogvatartottnak droproblémái voltak a bebörtönzését megelőzően, emellett azonban a fogvatartottak jelentős hányadának az első „drogélménye” mégis a börtönhöz kötődik. A büntető útról elterelés eszközével az államok gyakorta nem élnek, és a börtönök túlságosan sokszor válnak olyan fogva tartó helyekké, ahol a legkülönfélébb mentális és emocionális problémával küzdő kábítószer-fogyasztó személyt őriznek.

Az állásfoglalás egyebek mellett annak is hangot adott, hogy a fogvatartottak mentális egészségének kérdését nem lehet kizárólag a büntetés-végrehajtási hatóságokra hagyni, hiszen annak jelentős a kihatása az egész társadalomra. A közösségbe visszatérő fogvatartottak révén a társadalom legfőbb érdeke is az, hogy a börtönök megfelelő egészségügyi és mentál-egészségügyi ellátást biztosítsanak.

Az Egészségügyi Világszervezet *Mentális egészség és börtönök* című információs kiadványa¹⁶ ugyancsak arról tesz említést, hogy a hatóságok a szerfüggő és a mentális problémával legalább részben összefüggésben elkövetett kis tárgyi súlyú bűncselekményt elkövetők egy részét is börtönbe küldik, ahelyett, hogy kezelnék őket. Ezek a rendellenességek ilyenformán továbbra is mellőzöttek, diagnosztizálatlanok lesznek, és kezelés nélkül maradnak. Sőt arra is akad példa, hogy mentálisan sérült, büntetőjogilag felelősségre nem vonható személyeket azért küldenek büntetés-végrehajtási intézetbe, mert megfelelő mentál-egészségügyi intézmény nem áll rendelkezésre.¹⁷

A fentieket támasztja alá egy Angliában végzett vizsgálat¹⁸ is, melynek során 5 nyugat-midlands-i börtönben készítették a kutatók interjút 98 fogvatartottal. Ennek során többek között megállapítást nyert, hogy az „átlagos” fogvatartottnak szerfüggőségi, mentális és egyéb egészségi problémái is vannak. A vizsgálat azt is megerősítette, hogy a börtön már önmagában károsan hat a mentális egészségre, például azáltal, hogy a fogvatartottak meg kell éljék a család, a bizalom hiányát, emellett ki vannak téve az erőszaknak, társaik zaklatásának. A női fogvatartottak körében különösen súlyos problémát jelentett az önkárosítás és a gyermekekért való aggodás.

¹⁵ Trencín statement on prisons and mental health. Adopted in Trencín, Slovakia on 18 October 2007.

¹⁶ http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/98989/WHO_ICRC_InfoSht_MNH_Prisons.pdf

¹⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME: *Handbook on Prisoners with special needs* (New York: Criminal justice handbook series 2009) 11.

¹⁸ Graham DURCAN: *From the Inside. Experiences of prison mental health care*. Sainsbury Centre for Mental Health 2008. http://www.centreformentalhealth.org.uk/pdfs/from_the_inside_extract.pdf

A „Bradley-jelentés”¹⁹ külön felhívta a figyelmet arra, hogy a börtönépesség soraiban általános jelenség a mentális problémák alkohol- vagy drogfüggőséggel való kombinációja, ami azt eredményezi, hogy a szignifikáns mentális rendellenességgel küzdőket kizárják a függőségek kezeléséből, míg a függők gyakorta nem részesülnek mentális egészségügyi ellátásban.

A legfrissebb, Angliára vonatkozó adatok szerint a fogvatartott nők 25%-ánál, míg a férfiak 15%-ánál jelentkeztek a pszichózis tünetei, az átlagnépesség körében mért 4%-kal szemben. A személyiségzavar ugyanakkor a bebörtönözött férfiak 62%-át, míg a nők 57%-át jellemezte.²⁰ Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a statisztikák szerint az angliai bíróságok inkább döntenek a szabadságelvonás mellett, mint-hogy a mentális problémával küzdő személyt az egészségügyi rendszer gondjaira bíznák.²¹

A mentális problémákkal küzdő fogvatartottak speciális szükségletei

Elsőként megemlíthető, hogy a mentális rendellenességektől szenvedő személyek általában nincsenek tisztában az őket megillető jogokkal, és támogatás nélkül nem tudnak igénybe venni jogi segítséget sem, azaz már az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés tekintetében is hátrányban vannak. Ebből a szempontból az értelmi fogyatékosokkal küzdők még inkább veszélyeztetettek, hiszen megfelelő jogi segítség nélkül akkor is gyanúba keverhetik magukat, ha egyébként ártatlanok.

Ahogy arról már említést tettünk, a börtönkörnyezet tulajdonképpen maga gerjeszti a stresszt, a depressziót, a szorongást. Amennyiben ezek kezelés nélkül maradnak, akkor még súlyosabb mentális problémákat eredményezhetnek. Azoknál a fogvatartottnál pedig, akik már meglévő mentális betegséggel kerültek végrehajtási intézetbe, fennáll annak a veszélye, hogy kárt tesznek magukban vagy környezetükben.

Noha az egyenértékű egészségügyi ellátáshoz való jog alapelveként került megfogalmazásra, a gyakorlat azt tükrözi, hogy az egészségügyi ellátás, és különösen a mentál-egészségügyi ellátás a börtönökben nem felel meg a kívánalmaknak. Jellemző probléma a pénztelenség, az egészségügyi személyzet hiánya, elmaradnak

¹⁹ *The Bradley Report*. Lord Bradley’s review of people with mental health problems or learning disabilities in the criminal justice system. 2009, 107.

²⁰ PRISON REFORM TRUST: *Bromley Briefings Prison Factfile* (Autumn 2013) 53.

²¹ Edgar KIMMETT – Dora RICKFORD: *Too little too late. An independent review of unmet mental health need in prison* (Prison Reform Trust 2009) 7.

a szűrések és a folyamatos vizsgálatok. Emellett gyakori, hogy a mentális betegségek kizárólagos gyógymódként gyógyszeres kezelést biztosítanak, vagy rosszabb esetben semmilyen kezelést nem tudnak alkalmazni. Az értelmi fogyatékos fogvatartottak számára elengedhetetlen lenne a különféle terápiás megközelítések (például beszédterápia, viselkedésterápia, pszichoterápia) használata, de ezek ugyancsak korlátozottan elérhetőek. Egy női fogvatartottak körében végzett angliai felmérés például azt támasztotta alá, hogy a végrehajtási intézetekben az alulképzett személyzet a mentális problémákkal küzdők begyógyaszerezését tekintette a megoldás eszközének. Ezeknek a gyógyszereknek egy része pedig kellemetlen mellékhatásokkal járt és függőséget okozott, ráadásul csak szigorú ellenőrzés mellett lett volna alkalmazható.²²

A mentális problémákkal küzdő személyek irányába megnyilvánuló diszkrimináció és stigma a börtönkörnyezetben is jelen van, sőt ebben a zárt közegben fel is erősödik. A mentális betegeket kiközösítik, izolálják, ami mentális állapotuk további romlásához vezet. Másrészt a diszkrimináció megnyilvánul a különféle szolgáltatásokhoz (például oktatási, szakképzési) való hozzájutás tekintetében is, azaz ezen a téren a többi fogvatartotthoz képest ugyancsak hátrányban vannak. A megfelelő elfoglaltságok hiánya pedig ismételten negatívan befolyásolhatja mentális állapotukat.

Mivel a mentális betegek nehezen képesek alkalmazkodni a börtön szabályokhoz, ezt kifejezésre juttatják magatartásukban is. Egyeseknél ez erőszakban, agresszióban nyilvánul meg, míg mások csak egyszerűen nem teljesítik a kapott utasításokat. A szabályszegés ugyanakkor büntetést vonhat maga után, ami a legsúlyosabb esetekben magánelzárást jelent. A magánelzárás izoláló, romboló jellege önkárosításhoz és öngyilkossághoz vezethet, illetve arról sem szabad megfeledkezni, hogy ez a fegyelmi büntetés hátráltathatja szabadulásukat is.

Ugyancsak kikerülhetetlen annak hangsúlyozása, hogy a mentális betegek hatványozottan ki vannak téve a bántalmazások, a szexuális erőszak és általában az erőszak kockázatának, biztonságuk, védelmük ezért további speciális szükségletként jelentkezik.²³

A leírtak tükrében a büntető igazságszolgáltatás egy komplex feladattal áll szemben. Egyrészt alapvető kívánalom lenne annak megakadályozása, hogy a mentális problémákkal küzdő személyek minden esetben büntetés-végrehajtási

²² Dora RICKFORD: *Troubled inside. Responding to the mental health needs of women in prison* (Prison Reform Trust 2003) 23.

²³ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME: *Handbook on Prisoners with special needs*. Criminal justice handbook series (New York: 2009) 12–16.

intézetbe kerüljenek. Amennyiben tehát a fogvatartott (legyen az őrizetes, előzetesen letartóztatott vagy elítélt) mentális állapota kórházi ellátást igényel, biztosítani kellene a megfelelő egészségügyi intézménybe történő átszállítást. A kisebb tárgyi súlyú cselekmények elkövetői esetén megfontolandó az elterelés, ugyancsak annak érdekében, hogy megkapják az állapotuk által megkívánt egészségügyi gondoskodást.

Emellett a büntetés-végrehajtási intézetekben a mentál-egészségügyi ellátásnak legalább olyan szinten kellene működnie, mint a kinti világban. Ez természetesen feltételezi a megfelelő egészségügyi felszereltséget, a szakképzett orvosokat és betegápolókat, de igényli a személyi állomány képzését is a mentális rendellenességek megértése, az esetleges öngyilkossági előjelek felismerése érdekében. Sőt a mentális rendellenességekkel összefüggő tájékoztatás, oktatás hasznos lehet a családtagok számára is. Fontos, hogy a mentális problémák kezelése során álljanak rendelkezésre ugyanazon gyógyszerek és pszichoszociális eszközök, melyek biztosítottak a társadalomban.

A fogvatartottak mentális egészségi állapotát pozitívan befolyásolhatja többek között a sportolási, mozgási lehetőségek biztosítása, oktatásuk, képzésekben, illetve szakképzésekben való részvételük, munkavégzésük, a művészetek nyújtotta lehetőségek kihasználása, a szociális készségek, a megfelelő magatartásminták elsajátítása, de akár a megfelelő diéta is. Mindamellet a fogvatartottakat magukat is ösztönözni kell arra, hogy tegyenek pozitív lépéseket saját mentális egészségük érdekében. Ennek egyik fontos eleme például a családdal és a barátokkal való kapcsolatok ápolása, vagy az unalom elűzése és így a hasznosság tudatának erősítése.

Úgy vélem, nem nehéz belátni, hogy a mentális egészségvédelem támogatása, a mentális rendellenességek megelőzése, feltárása és kezelése, a fogva tartási feltételek javítása, a fogvatartottak, a személyi állomány, sőt a társadalom érdeke is.

Ius Puniendi of the European Union

(Az Európai Unió ius puniendije)

I. What is Ius Puniendi?

From the very beginning¹ of the discussion about European criminal law, the question of accepting or denying ‘European’ *ius puniendi* became the core issue not only in academic debates but also on the level of politics and policymaking.

The notion itself is a broad concept and comprises a bundle of (several) competences in criminal law which are generally applied in domestic criminal law (particularly in continental legal families),² while others are determinative for the framework of international criminal law³. In a domestic (national) context, *ius puniendi* means the public power to punish:

- the power to choose: choice between values and interests which should be protected (‘whether to punish’),
- the power to use criminal law: decision to use power to punish in order to protect above-mentioned values or interests (‘why to punish’),
- the power to define crime and punishment in two aspects: on the one hand, the decision about the threshold of protection (what is punishable behaviour and ‘normal’ behaviour); the decision about other prerequisites of punishment (age, justification, excuse etc.) in close connection with the former (‘what to punish’); and, on the other hand, decision about the limitations of punishment.

■ Tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ JESCHECK, Hans Heinrich: Die Strafgewalt übernationaler Gemeinschaften. *ZStW* 1953. 496–518.

² In particular see more at PACKER, Herbert: *The Limits of Criminal Sanctions*. Stanford University Press, 1968. 19–30.

³ The question of international *ius puniendi* is arisen in connection with international crimes, with the universal jurisdiction in criminal matters, with the criminal responsibility of individuals upon international law and with the existence of the supranational criminal tribunals. See more at M. NYITRAI Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog*, Osiris, 2006; BASSIOUNI, Cherif: *International Criminal Law I–III*. Brill, 1999.

- the power to be severe: decision about the severity of the punishment, choice between (theoretically infinite⁴) possibilities of punishment (‘how to punish’),
- the power execute punishment: performance of punishment, i.e. the entire process of penal execution.

The justification of any criminal legal framework is the presumption that any State disposes of a power of *ius puniendi* as part of the public power it exercises. The fundamental principles of criminal law are enshrined in constitutions, which control the States’ power by designing and enforcing criminal law. The scope and margin of accepted restrictive principles diverges in modern criminal law systems globally, but there are common values embodied in common or similar principles that can be deducted from national criminal laws. In Europe, the principle-guided limits of criminal law are more convergent due to the influence of the common constitutional heritage of the states and to the regionally ‘unified’ development of fundamental rights protection.

On the international level, *ius puniendi* does not fully exist nor is entirely acknowledged. It shall be underlined that *ius puniendi* on the international level is born by the partial transfer of States’ power to international communities or bodies. If we look for *ius puniendi* on the EU-level, no doubt, we will find splits (“*horcruxes*”⁵) transferred from MS to the European Union thus demonstrating a ‘European’ character. The questions to be answered are the following in this regard: 1) Does this new character change the nature of *ius puniendi*? 2) Are the principle-guided limits of domestic *ius puniendi* valid – even partially – on the European level as well? 3) Are the more or less comparable criminal law principles of EU MS subject to a hidden unification process due to the Europeanization?

⁴ International human rights protection and the respective constitutional requirements limit this „infinity” obviously.

⁵ In the famous bestseller series by J. K. ROWLING (*Harry Potter*), the *horcrux* is a magical object used to store a part of a person’s soul. The soul is split by magical methods and these splits can be placed in any normal object. The owner of the *horcrux* can be resurrected from a split of his/her soul in case his/her body dies.

II. The Hunt for “Horcruxes”

Clear criminal law competences are nowhere to be found in the text of the Founding Treaties of the European Community⁶: the first inference to ‘something criminal’ only appeared in Article K.1 of the 1992 Treaty on European Union above, which was not (even partial) *ius puniendi* in terms of criminal law but a competence of the newly established EU to commence joint action in the field of criminal law (exceeding the former limits of national combat against crime).

This explicit *ius puniendi* as described it by this study thus was in fact absent. However, the development of the enforcement of Community law gave rise to wide-range academic debate on the justification of rules laid down by several directives or regulations of the Commission and the Council which aimed at applying necessary sanctions against entities (natural persons or legal bodies) infringing Community law on the level of the respective national (domestic) legal orders. Said academic discourse focused on the question whether the requisite sanctions shall be criminal or the MS has discretion to decide whether to apply different punitive measures. Moreover, there was broad consensus in academic circles on the fact that many secondary legal acts contain the obligation to sanction via domestic criminal law, which would have meant that the secondary legislation in question practically uses some kind of *ius puniendi* when it obliges the MS to punish the infringement of EC-law by her criminal law framework. In my view, these opinions were not sufficiently coherent and failed to recognize the true (legal) nature of *ius puniendi*. Because the texts of these norms were permissive without exception, hence the transfer of the respective split of national *ius puniendi* could not have been granted. Today, this question not only has a new accent but also a new legal basis; therefore, new perspectives unfold with respect to the splitting and transfer of *ius puniendi* to the European level (discussed in detail below).

In case of other types of EC-regulations,⁷ questions might arise from the following point of view. There were/are rules allowing the Commission to impose sanctions against subjects of Community law (particularly for infringing European competition or subsidy law). These sanctions were highly burdensome thus raising the attention of academic circles and some scholars argued that the dividing line must

⁶ At this point, I do not discuss the special provisions of the Treaty on EURATOM (Article 194 paragraph 1) and the Statute of ECJ (Article 30).

⁷ E.g. Council Regulation (EEC) 17/62 then replaced by the Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules of competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty [OJ L 1, 4.1.2003 1–25].

be drawn between particularly disadvantageous (financial) sanctions of an EC authority (imposed as an administrative sanction) and deterrent criminal (financial) sanctions. Due to these academic debates and the jurisdiction of the ECJ,⁸ the development of the non-criminal, sanctioning system within the Community took a U-turn towards a principle-guided direction: the general principles of Community law appeared within its framework. Even with this turn of events, *ius puniendi* was not clearly accepted on the European level – irrespective of what aspects thereof were brought into question beforehand.

However, legal integration in the European Union involves a duty (on the part of national bodies, authorities and courts) to enforce Community law.⁹ This obligation (including the application of community law on the one hand and the interpretation of national criminal law in accordance with community law on the other) is binding on national criminal courts as well.¹⁰ The apparent interference between community law¹¹ and national criminal law results in excluding criminal liability in a number of cases: the courts demonstrate a tendency to overwrite the *ius puniendi* of the national legislator by interpreting national law differently (in accordance with EU law), thus enforcing – in part – such values that are not inherently present in the body of law governing domestic procedures. This achievement of European legal integration does not constitute the transfer of *ius puniendi* in a direct manner only seems like one in its legal consequences; therefore, it is not a real split of national *ius puniendi*. It seems to be a hidden ‘negative’ form of *ius puniendi* for the Community, a de facto ‘*ius non puniendi*’ because of the legal possibility to render certain conduct not punishable by activating the community law. This, however, is only the consequence of legal development pursuant to the loyalty principle (and the primacy doctrine), where the sole existence of comparable legal consequences does not amount to

⁸ 14/68 Walt Wilhelm and others / Bundeskartellamt, 13 February 1969; 41/69 ACF Chemiefarma NV / Commission 15. February 1970; 44/69 Buchler & Co. / Commission; 45/69 Boehringer Mannheim GmbH / Commission, 15. July 1970; 7/72 Boehringer Mannheim GmbH / Commission, 14 December 1972 (Boehringer II.); 154/78 S.P.A. Ferriere Valsabbia and others / Commission, 18 March 1980; 188/82 Thyssen Aktiengesellschaft / Commission, 16 November 1983; C-240/90 Germany / Commission 27 October 1992

⁹ According to Article 4 paragraph 3 TFEU (ex Article 10 TEC or ex Article 5 TEEC) this is to be understood as a principle of loyalty. See more VON BOGDANDY, Armin: Neither an International Organisation nor a Nation State: the EU as a Supranational Federation. In *The Oxford Handbook of the European Union* (Eds JONES, Erik – MENON, Anand – WEATHERILL, Stephen) Oxford University Press, 2012 770–771.

¹⁰ See the analysis: BAKER, Estella: Taking European Criminal Law Seriously. *Common Law Review* 1998. 361–380.

a latent transfer of the decision on ‘what to punish’ under the ‘power to define’ mentioned above.

The eventual acceptance of any ‘*ius non puniendi*’ might justify Community decisions on the question ‘whether to punish’, i.e. it would require a transfer of certain aspects of MS power to punish. This is, however, lacking here. The EC legislator was willing to regulate economic issues only by not penalizing certain types of conduct within the territory of the MS, and did this acting within the clear competence patterns transferred to the EC/ECC. In other words, the Community legislator did not wish to decide on the question ‘whether to punish’ or not.

Meanwhile, it became clear at that time that the Union (Community) does need to make arrangements to shield its own interests, the protection of which could not be efficiently provided and realized by the MS. Hence, the need for **supranational** regulation finally became unquestionable. However, the overall (criminal law) protection throughout Europe was not realised on a truly supranational level; therefore, other means were introduced to fill in the gaps. Protections for the **financial interests** of the Community (Union) by criminal law were established by a multilateral convention of the MS¹² which called for and set forth an obligation for the contracting parties (MS) to criminalize such conduct. Said criminalization could only have taken place following ratification or signature, in harmony with the established rules of ‘traditional’ international law.

Not even the modifications introduced by the Treaty of Amsterdam did establish new competences of *ius puniendi*, albeit they made available an abstract power to punish in the form of framework decisions, aimed at the approximation of different MS laws in harmony with Article 34 paragraph 2 Nr b of TEU, as read together with Articles 29 and 31.

Altogether, doubts were eliminated: third pillar legislation was entitled to decide on questions of criminal law as provided by the split *ius puniendi* of the MS. In examining the elements of *ius puniendi*, it can be stated that they are mainly transferred to the third pillar in creating the possibility for legislation through FD.

The elements of the ‘powers to choose and to use’ (described above) were partially ensured by the possibility to take measures by the Council in the third pillar:

¹¹ KARSAI Krisztina: *Az európai büntetőjogi integráció alapkérdései* (KJK-Kerszöv 2004)

¹² With the convention, the European Union aimed at combatting fraud affecting its expenditures and revenues by taking appropriate criminal measures, such as the criminalisation of fraud, the imposition of criminal penalties, the establishment of criminal liability for business owners and operators, and creating efficient rules of jurisdiction. Council Act of 26 July 1995 drawing up the Convention on the protection of the European Communities’ financial interests. OJ C 316, 27.11.1995 48–57

the Council decided about the legislative use of FD for protection or combat against certain forms of criminality and also about the further scope of FD, namely about the use of national criminal laws to support the previous objective (use the punishing power of the MS as well). The approximation of rules on constituent elements of criminal acts shelters a limited power to define; the approximation of norms shall always imply changes in case where the subject of approximation does not fit into the ideal picture (in this case, if the national criminal laws did not ensure the intended level of protection for the preferred values). These elements of *ius puniendi* are only transferred to the European level to a limited extent, because the third pillar legislator could not justify reactions for any kind of criminality with triggering the approximation of criminal laws, but only in specific cases. The decision about the severity of punishment, the choice between modalities of punishment ('how to punish') is also transferred to a limited extent if the FDs, at all, set a minimum or maximum range for imprisonment but simultaneously do not create comprehensive penitentiary frameworks through these legal measures. The power to define punishment and the power to execute said punishment are not conferred to the third pillar; they remain in the power of the MS.

With time, the signs of change were detected, as PEERS mentioned, the "infiltration" has begun. "The first pillar principles began to infiltrate the third pillar in particular as regards indirect effect, the scope of the court's jurisdiction and the autonomous interpretation of third pillar measures."¹³ It should be admitted that the power to use criminal law received an important role in the debate on (ex) Article 42 of the TEU, on the '*passerelle*' clause. Relevant debate centred upon the question whether the Community has such values or interests, the protection (or enforcement) of which requires the use of third pillar measures as well, e.g. the use of the split *ius puniendi* in order to achieve clear Community objectives. Nonetheless, the European legislator did not try to prematurely enforce the use of this clause and found a proper 'golden mean' to create an enhanced level of protection for preferred Community interests: e.g. in case of unauthorised entry, transit and residence, the Council issued a directive (2002)¹⁴ distinguishing legal and illegal behaviour in terms of Community law (as administrative law), at the same time a framework decision activated the criminal laws of the MS¹⁵ in order to punish the most serious modalities of behaviour rendered illegal by afore-said Council directive.

¹³ PEERS, Steve: EU Justice and Home Affairs Law (Non-Civil). In *The Evolution of EU Law* (eds: Paul Craig – Gráinne de Búrca). Oxford University Press, 2011. 277.

¹⁴ Council directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence, OJ L 328, 5.12.2002, 17–18.

Anyway, theoretic debates on (ex) Article 42 of the TEU remained on the agenda. The Commission then contributed an added value to this ‘maturing process’ because, on 10th May 2006, it published that the ‘*passerelle*’ clause shall be applied in order to enable police and judicial cooperation in criminal matters, so this field could be dealt with under the EC Treaty, with consequentially increased roles for the organs of the Community. As the Commission stated “action and accountability in some areas of policy making are hindered by the current decision making arrangements, which lead to deadlock and lack of proper democratic scrutiny. Existing Treaty provisions (Articles 42 of the Treaty on European Union and 67(2) of the Treaty establishing the European Community) allow for changes to these arrangements, which would improve decision taking in the Council and allow proper democratic scrutiny by the European Parliament; and the enhancement of the role of the Court of Justice.”¹⁶

In the debates beforehand, the doubtful justification of the eventual entitlement (power) of the Community legislator to execute (even limited) *ius puniendi* was the main issue. It was questioned from the point of view focusing on national criminal law, of course. However, the debates were then suddenly frozen: following the aforementioned political communication of the Commission, the ECJ itself took the first step in a new direction (Case C-176/03 Commission v Council) which already entailed heavy legal consequences. Obviously, both of these steps (although of different character) already showed the future path in terms of a possible expansion of *ius puniendi* on the level of the Treaties.

Expectations, however, were low as to this vision of the future, although the decision in question was enthusiastically welcomed by the Commission; the Council and MS were - what a surprise! – less charmed by the ruling, and were unwilling to accept its broad reach. Academic reactions were also critical;¹⁷ many authors made reference to the birth of the Leviathan or the ‘Brussels Octopus’.¹⁸ As the British Lords summarised it accurately: “Until September 2005 it was commonly understood that the Treaty establishing the European Community conferred no power to define criminal offences or prescribe criminal sanctions. The extent of the European Union’s

¹⁵ Council framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence, OJ L 328, 5.12.2002, 1–3.

¹⁶ Communication from the Commission to the European Council: A citizen’s agenda: delivering results for Europe. Brussels, 10.5.2006, COM(2006) 211 final, 6.

¹⁷ CRAIG Paul – DE BÚRCA Gráinne: *Text, Cases and Materials* (Oxford University Press 2011)

¹⁸ HEFENDEHL Roland: „Europäischer Umweltschutz: Demokratiespritze für Europa oder Brüsseler Putsch?“ *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2007/4 167. („Brüsseler Krake“)

legislative competence in relation to criminal law and procedure was generally considered to be limited to the ‘Third Pillar’. That Member States, or at least a majority of them, had seemingly been labouring under a misapprehension as to what they had agreed in the Treaties, and on what basis they had recently settled the text of the Constitutional Treaty, was revealed when, on 13 September 2005, the European Court of Justice (the Court) handed down its judgment in Case C–176/03.¹⁹

In this case, the Court **clarified the distribution of powers** in criminal matters between the first and third pillars on the basis of converging legislative power between a directive and a framework decision on protecting the environment by the criminal law. The Court asked and answered the question very clearly whether competences in criminal law can be attributed to the Community. The Court said yes, but without activating Article 42 TEU. Their conclusion amounted to a true – substantial – extension, introduction of a similar split *ius puniendi* into first pillar legislation as the one that already transpired in the third pillar. However, this extension was (legislative procedure, sanctions in case of non-implementation, deadlines etc.) quite different in its legal consequences than that in the third pillar, although, supranational (limited) *ius puniendi* was thereby acknowledged by the Court in favour of the Community.²⁰

The judgement opened new margins of interpretation for the competence of the Community which were applied as part of the initiative of the Commission to replace framework decisions with new directives.²¹ Two directives²² were enacted in that

¹⁹ The Criminal Law Competence of the European Community. Report with Evidence. House of Lords, European Union Committee, 42nd Report of Session 2005–06, 7.

²⁰ C-176/03 Commission of the European Communities v Council of the European Union 13 September 2005 [2005] ECR I-7879, paragraphs 41–42, 47–48, 51–53: ‘In this regard, while it is true that, as a general rule, neither criminal law nor the rules of criminal procedure fall within the Community’s competence, this does not, however, prevent the Community legislature, when the application of effective, proportionate and dissuasive criminal penalties by the competent national authorities is an essential measure for combating serious environmental offences, from taking measures which relate to the criminal law of the Member States which it considers necessary in order to ensure that the rules which it lays down on environmental protection are fully effective. That competence of the Community legislature in relation to the implementation of environmental policy cannot be called into question by the fact that Articles 135 EC and 280(4) EC reserve to the Member States, in the spheres of customs cooperation and the protection of the Community’s financial interests respectively, the application of national criminal law and the administration of justice.’

²¹ The Parliament expressed almost the same opinion: Implications of Case C-176/03. European Parliament resolution on the consequences of the judgment of the Court of 13 September 2005 (C-176/03 Commission v Council) 2006/2007(INI).

²² Directive 2005/35/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on ship-source pollution and on the introduction of penalties for infringements, Official Journal L 255,

way (already based on the TEC), thus Article 42 TEU is no longer considered to serve as legal basis for the renewed protections. Avoiding the use of the '*passerelle*' clause entails that not only the ECJ but also the European legislator saw the competence to enact directives relevant to criminal law. Even if it was an express or explicit power conveyed by the original wording of the Treaties. The development of the law reached a new phase by this new interpretation, and an apparent lack of resistance from MS prepared the next step taken by the reforms of the Union and the new Treaties.

Resolving the opaque nature of the limited *ius puniendi* discovered in the text of the TEC by the Court, the TFEU (in force since 1.12.2009) brings clarity and provides explicit competences in the field of criminal law. It abolishes the three pillar structure and unifies the legal framework of EU law by 'harmonising' the different legal norms and by building a common framework (legislative procedures, forms of legal acts, judicial remedies etc.) for every policy. The AFSJ (area of freedom, security and justice) is one of the shared competences of the Union, MS are entitled to invoke their competences only to the extent that the Union has not exercised or has decided to cease to exercise its competence. This looks like automatic pre-emption of MS action where the Union has exercised its competence, with the consequence that the amount of shared power held by the MS will diminish over time. CRAIG and DE BÚRCA suggested furthermore, that "there is truth in this, subject to the following qualifications. MS will lose their competence within the regime of shared power only to the extent that the Union has exercised 'its' competence. Precisely what the EU's competence is within these areas can, be divined only by considering the detailed provisions in a particular area. The pre-emption of MS action will moreover occur only 'to the extent'" that the EU has exercised its competence in the relevant area. There are different ways in which the EU can intervene in a particular area. The EU may choose to make uniform regulations, it may harmonise national laws, it may engage in minimum harmonisation or it may impose requirements of mutual recognition. The scope for any MS action will depend on which regulatory technique is used by the EU."²³

30.9.2005. 11–21; Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal L 328, 6.12.2008. 28–37.

²³ CRAIG – DE BÚRCA (fn 17) 933.

III. Splits of *Ius Puniendi* in the TFEU

There are several Articles which express *ius puniendi* on the European level, but there are quite substantial differences between the rules concerning the limits of *ius puniendi*. Putting it simply, **only splits** of *ius puniendi* are transferred to the Union; therefore, we cannot come to a conclusion that a general European *ius puniendi* would exist. Three provisions of TFEU shall be mentioned as relevant to this argument: Articles 82-83 and 325. Articles 82, 83 define shared competences regarding AFSJ in the scope of judicial cooperation, but Article 325 is pertinent to the financial provisions of TFEU; it sets forth the competence to enact the necessary measures (which shall “act as a deterrent”) in the fields of prevention of and fight against fraud and any other illegal activities affecting the Union’s financial interests. Paragraph 4 Article 325 provides for the legislative procedure to adopt the necessary measures with a view on affording effective and equivalent protection. It also provides for a legal basis to legislate in relation to fraud and any other illegal activities affecting the Union’s financial interests in the fields of the prevention and the fight against fraud. The term fraud must in this context be understood in a broad sense, including certain fraud-related criminal offences. The argument can be made that this norm entitles the EU to enact provisions with criminal law content.²⁴

Article 325 is a “direct descendant” of the afore-mentioned convention on the protection of the financial interests of the Community: the missing signatures and the gentle unwillingness of the MS to ratify or apply it without delay made it indisputable that a new way shall be found for the effective protection of the supranational interests of the Union. Without analysing the entire discussion process, it is noteworthy that the new Article of TFEU already establishes this new way of enforcing interests.

Paragraph 4 contains the most exhaustive *ius puniendi* at the European level because it entitles the legislator of the Union to adopt necessary measures in order to fight fraud.²⁵ Only the ‘power to execute’ is absent from among the elements of the theoretic structure of *ius puniendi*, the Union itself does not perform penal procedures or execution. However, in the future, if the establishment of the European

²⁴ See also BÖSE, Martin: „Die Entscheidung des Bundesverfassungsgerichts zum Vertrag von Lissabon und ihre Bedeutung für die Europäisierung des Strafrechts” *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2010/2. 88.

²⁵ There is already a proposal for a directive on agenda: Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the financial interests of the European Union by criminal law COM (2012) 363. Analysis of that: Commission Staff Working Document SWD (2012) 195.

Public Prosecutor²⁶ as such will become a reality, the last ‘*horcrux*’ will also be transferred.

It is important to note at this point that the legislator has the right to issue **any legal act** (if the general requirements are met), *ius puniendi* is not limited, the legislator has the liberty to choose between directives and regulations as well. No doubt, the legal nature of a regulation with criminal law content might be similar to the ones enacted under domestic (MS) criminal law – that is what is really a (r)evolutionary development. Under Paragraph 1, another entitlement of the Union is codified, one to counter fraud, albeit it might be construed as an effectively weak competence due to the parallel presence of the MS as actor.

Article 83 paragraph 1 expresses *ius puniendi* in form of the ‘power to define’. The second sentence covers the ‘power to use’, while the third sentence the general ‘power to choose’.

It is an important difference between the second and third sentences, from the European point of view, that the legislative procedure covered is not the same, and the procedural rules are not relevant for identifying *ius puniendi* as such. This Article is a true successor of the previously analysed rules within the third pillar.

The next rule to discuss is the rule fixing the broad concept of Community competences initially originating from judicial interpretation attributing them constitutional effect. According to Article 83 paragraph 2 MS criminal law can be invoked to enforce EU policies.

In this case, the ‘powers to choose’ and the decision itself to activate criminal law belong to the Council. The Council disposes of the most important splits of *ius puniendi* over this core competence as well. The emergency brake rule introduced under paragraph 3 is a compromise easing the obstruction by MS but it fits perfectly into the “step by step protocol” of developing European criminal law.

IV. Summary

Concluding the argumentation on *ius puniendi*, I would like to emphasise that real *ius puniendi* now exists on the level of the European Union; nevertheless, it is limited and only some elements of that have been actually transferred.

In the sense of domestic criminal doctrine, this is not full *ius puniendi*, due to the afore-mentioned partial transfer, but the legal possibility of the Union’s legislator to

²⁶ See more by LIGETI Katalin: *Toward a Prosecutor for the European Union. A Comparative Analysis*. Volume 1 (Modern Studies in European Law) Beck/Hart 2012.

decide on criminal law well within its rights (legal capacity) represents the true progress of legal development along with the fact that it is very important for the EU to be able to have its voice heard on criminal law issues as well.

Alkotmányosan megkérdőjelezhető szabályokról az új Btk. kapcsán ■■

Észrevételek a gyermekkor és a fiatalkor elhatárolásához

Az új Btk. a fiatalkorúak fogalmát az 1978. évi Btk.-tól eltérően határozza meg. Eszerint fiatalkorú az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 12. életévét betöltötte, de a 18. életévét még nem. E törvényi rendelkezéshez kapcsolódó indokolás arra a téves megállapításra és következtetésre alapoz, hogy a „fiatalkor szabályozása alapvetően a gyermekkor szabályozására épül.” A büntetőjogi felelősségi szabályozás nem épülhet a büntetőjogi felelősség, így a büntethetőséghez szükséges megfelelő életkor hiányára, vagyis a gyermekkorra. Külön a fiatalkorúakra vonatkozó szabályozást – helyesen – a felnőttekre irányadó általános büntetőjogi rendelkezésekhez kell viszonyítani. Vagyis az új Btk.-ban is írt szabályokat a fiatalkorúakkal szemben akként kell alkalmazni, hogy elsőként a XI. fejezetben foglalt speciális előírásokat kell megvizsgálni és figyelembe venni (lex specialis derogat legi generali: a speciális törvény megelőzi az általánost). A Btk. egyéb – felnőttekre vonatkozó – rendelkezései az irányadóak, ha ezen XI. fejezetben eltérő rendelkezés nincs. Az új Btk. 105. § (2) bek. szerint „E törvény rendelkezéseit a fiatalkorúakra a jelen fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni”. Büntetőjogunk tehát a „fiatalkorú” fogalmát a felnőttkorúakkal szembeni megkülönböztetésként használja.

Ezek alapján a „fiatalkorú” meghatározása az új Btk. 105. § (1) bek. értelmében olyan speciális leszállított büntethetőségi szabály, amely általános jelleggel irányadó valamennyi bűncselekmény tekintetében. Ezzel ellentétben áll és nincs összhangban az új Btk. 16. §-ában megfogalmazott rendelkezés, amely szerint az alsó büntethetőségi korhatár főszabályként a 14. életév betöltése, míg kivételesen az ehelyütt megjelölt

■ Egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

■■ Jelen tanulmány Dr. Lőrincz József kolléga 70. születésnapja tiszteletére íródo ünnepi kötet részére készül(t), és tisztelegés mindenekelőtt szakmai/oktatói munkássága előtt.

bűncselekmények elkövetése esetében a 12. életév betöltése.¹ Az új Btk. 105. § (1) bek. helyesen így hangozhatna: *Fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem. Fiatalkorú az is, aki e törvény 16. §-ában meghatározott bűncselekmények elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem.*

A gyermekkor felső és a fiatalkor alsó korhatárát az új Btk. tehát ellentmondásosan, nem egyértelműen és nem világosan értelmezhető módon a 14., illetve 12. életévben határozta meg. A fiatalkor felső határa pedig a tizennyolcadik életév marad(t). Kónya István álláspontja szerint „a jogalkotó nem a fiatalkorú fogalmát (105. §) kívánta újraalkotni, hanem a gyermekkor mint büntethetőséget kizáró ok érvényesülési köre alól akart kivételt tenni annyiban, hogy a már említett törvényi vélelmet – szűk körben – megdönthetővé tette. Ezért tartom aggályosnak a 105. § (1) bek. adott meghatározást. A kifejtettekől ugyanis nem következik az, hogy a kodifikáció a fiatalkorú életkori határát kívánta generálisan két évvel leszállítani. Megítélésem szerint nem oszlatja el a félreértést az utóbbi törvényhez fűzött indokolás sem.”²

A 4. BK vélemény³ – a Btk. 105. § és 106. §-hoz kapcsolódóan – úgy fogalmaz, hogy „A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések összességét tekintve főszabály szerint fiatalkorú az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét már betöltötte (tizennegyedik születésnapot követő nap), míg kivételes esetekben (lásd Btk. 16. §), aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét már betöltötte. ...”

Ez az értelmező megállapítás a fiatalkorúakra, a fiatalkorú fogalmára vonatkozó büntető rendelkezéseknek (Btk. 105. §) nem felel meg az előzőekben kifejtettek értelmében. Ez az ellentmondás sem a törvényi szabályozás, sem a jogalkalmazás szintjén megnyugtatóan és egyértelműen nem feloldható.⁴ Így a jelenleg hatályos szabályozás az Alaptörvény Alapvetés B) cikkének (1) bekezdésében foglalt jogállamiság eszméjéből következő jogbiztonság, a normavilágosság alkotmányos követelményének nem felel meg.

¹ NAGY Ferenc: „A fiatalkorúak büntetőjoga” in BELOVICS Ervin et al.: *Büntetőjog I.* (Budapest: HVG-ORAC 2012) 538–539.

² KÓNYA István: „A gyermekkor” in KÓNYA István (szerk. és társszerző): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára I.* kötet. (Budapest: HVG-ORAC 2013) 97.

³ A Kúriának 2013-ban két 4-es számú BK véleménye jelent meg, eltérő megjelöléssel: az egyik idevonatkozó 4. BK vélemény a Btk. egyes rendelkezéseinek értelmezéséről, amely a Kúriai Döntések BH 2013. évi Különszámában a 36. oldalon, a másik a feltételes szabadsággal kapcsolatos 4/2013. (X. 14.) BK vélemény a BH 2013/12. 1189. oldalán olvasható.

⁴ Tóth Mihály véleménye szerint is „teljesen zavaros és értelmezhetetlen az elfogadott szabályozás”. TÓTH Mihály: „Vélemények és várakozások” in HACK Péter (szerk.): *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban* (Budapest: ELTE, Bibó István Szakkollégium 2013) 45.

A gyermekkorra vonatkozó szabályozás az új Btk.-ban

A Btk. 16. §-a szerint „Nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizenegyedik életévét nem töltötte be, kivéve” öt bűncselekmény elkövetőjét, „ha a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, és az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással”. Vagyis a büntethetőség kiterjesztése az emberölés, az erős felindulásban elkövetett emberölés, a rablás bűncselekménye esetén az alap- és minősített tényállásra is vonatkozik, míg további két erőszakos deliktum, a testi sértés és a kifosztás tekintetében csak egyes minősített esetekre. Az így önkényesen kiragadott öt bűncselekmény 12–14. év közötti elkövetőjének az elkövetéskor rendelkeznie kell a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással.

A 12. illetve 14. év alatti életkor *nem* a beszámítási képesség hiányát jelenti. A törvény korábban és most is nem így szabályozta/szabályozza a gyermekkort, hanem büntethetőséget kizáró olyan okként, amely szerint a jogalkotó állást foglal a tekintetben, hogy melyik az az életkor, amelytől kezdve a büntetőjogi felelősségre vonás céljait a büntetőjogi elbírálás már megfelelően szolgálhatja, illetve ameddig célszerűbb szükség esetén államigazgatási/közigazgatási úton intézkedést alkalmazni. Az új Btk. is tehát valójában nem a beszámítási képesség meglétét vagy hiányát vélelmezi. A beszámítási képességhez szükséges felismerési, értékelési képesség a felnövekvő gyerekeknél is kialakulhat, vagyis a gyermekeket nem lehet általános jelleggel beszámíthatatlannak tekinteni, illetve annak vélelmezni. Az egyes országok (büntető)jogi szabályozásában is a gyermekkor felső határa és a büntetőjogi felelősség alsó határa eltérően alakul. Így például az angoloknál vagy a svájciaknál 10 éves, míg a franciáknál 15 éves kortól kezdődik/kezdődhet a büntetőjogi felelősségre vonhatóság. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyik országban csak a 10 év alattiak, míg más országokban a 14-15. év betöltése előtti gyermekek lennének beszámíthatatlanok, még vélelmezés szintjén sem. (A gyermek nem hülye, csak kicsi, illetve kisebb!)

A bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges „belátás” nem beszámítási képességet jelentő kategória, és a kettő nem azonosítható.⁵ Egyébként a jogalkotó beszámítási és nem belátási képességről rendelkezett volna. A belátási képességnek a jogtörténeti előzményből ismert értelmi, erkölcsi fejlettség felelhet meg.⁶

⁵ A beszámítási és a belátási képesség „összemosását” tartalmazza a büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 5/2013. (VII. 31.) LÜ h. körlevele. ÜK 2013/7. 183.

⁶ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Grill 1914) 179.

A büntethetőnek ítélt személyek belátási képességének eldöntése bírói és nem szakértői feladat.⁷ A belátás megállapítása tehát jogkérdés, megítélését illetően a jogalkalmazó, a bíró foglal állást, és nem elmeszakértő, mint a kóros elmeállapottal kapcsolatban. Vagyis a belátási képesség tipikusan nem kóros jellegű. Ettől még pszichológus vagy más szakértő igénybevétele lehetséges, de főszabályként nem kötelező. A Be. 99. § (2) bek. a szakértő kötelező alkalmazásának eseteit a kodifikáció érintetlenül hagyta, és a 16. § elbírálásához újabb pontot nem rendelt hozzá. A szakértő igénybevételének lehetősége azonban az ítélkezés segítségére lehet.⁸ A belátási képesség tartalmilag sem azonosítható a beszámítási képességgel, mivel a belátási képességhez a következmények felismeréséhez szükséges képesség kívánatik meg, de a felismerésnek megfelelő akarati képesség egyértelműen nem törvényi feltétel, nem kell ezt megállapítani, ami a beszámítási képességhez egyébként nélkülözhetetlen.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy a belátási képesség hiánya esetén mi lehet a büntethetőség kizárásának törvényben szabályozott, pontos és megfelelő jogcíme? A kérdésre az a válasz adható, hogy ilyen szabályozott, pontos kizáró jogcím nem található a Btk.-ban. A felvetődő szabályozott okok valamelyikébe (kóros elmeállapot, vagy gyermekkor, avagy büntethetőséget kizáró egyéb ok) ugyanis a belátási képesség hiánya nem illeszthető bele. Vagyis a Btk. IV. fejezetében a büntethetőséget kizáró okok köre törvénymódosításra, pontosabban kiegészítésre szorul, így a „belátási képesség hiánya” vagy a „belátási képességet kizáró ok” használata lehetne a megoldás. Továbbá a belátási képességgel nem rendelkező tizennégy év alatti személlyel kapcsolatos eljárás kérdések is tisztázatlanok.⁹

Tóth Mihály álláspontja szerint a gyermekkor helyett a „belátási képességet kizáró életkor” miatt nem tartoznának büntetőjogi felelősséggel a 14 év alattiak.¹⁰ Ez az álláspont és javaslat azzal a széles körben, főként gyakorlati vonalon elterjedt – tévesnek minősíthető – véleménnyel függ össze, amely a gyermekkort beszámítási képességet kizáró oknak, „megdönthetetlen törvényi vélelemnek” tekinti és a beszámítási

⁷ KÓNYA (2. lj.) 97.

⁸ KÓNYA (2. lj.) 97. Ezzel ellentétben az ügyészségi álláspont, amely szerint a büntetőjogi belátási képesség vizsgálatára „a szakértőt haladéktalanul ki kell rendelni”. A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 5/2013. (VII. 31.) LÜ h. körlevele. ÜK 2013/7. 183. A szakértő alkalmazása valóban kötelező például a Be. 101. § (2) bek. értelmében „A halál oka és körülményei, valamint az elmeállapot vizsgálatánál két szakértőt kell alkalmazni”.

⁹ BÁNÁTI János: „Vélemények és várakozások az új Büntető Törvénykönyv kapcsán” in HACK Péter (szerk.): *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban* (Budapest: ELTE, Bibó István Szakkollégium 2013) 37.

¹⁰ TÓTH (4. lj.) 46.

mítási képességet azonosítja a belátási képességgel. Előfordul azonban a gyakorlatban olyan vélemény is, amely szerint „annak eldöntése, hogy milyen kor betöltését követően lehessen felelősségre vonni a bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító személyt, valójában jogpolitikai kérdés”.¹¹

Az erőszakos többszörös visszaesés és büntetése szabályozásáról

A magyar szakirodalomban nem, vagy nemigen használatos kifejezés a szimbolikus büntetőjog,¹² ami az erőszakos többszörös visszaesés és büntetése kapcsán jó és találó megnevezésnek minősíthető. Szimbolikus büntetőjog (csak) azt a célkitűzést követi, hogy felhívja a figyelmet a közvéleményben a gondos és dönteni képes jogalkotásra. A szimbolikus hatású büntetőjog a büntetésnek is speciális kommunikatív jelentőséget tulajdonít. A különleges bűncselekmény mellett, a más, a különleges tettetípusra hívják fel a figyelmet, eszkalálódó punitivitás, szigor kíséretében. De a valódi problémát meg sem próbálja orvosolni, a problémakezelés kimerül a szimbolikus jellegű büntetőjogi szankció(k) előírásában.¹³

Hazai büntetőjogunkban ugyanis szimbolikus törvényhozási „gyöngyszem”, ugyanakkor jogalkotási abszurdot jelentő „elrettető” példa az ún. három csapás¹⁴ megjelöléssel illetett törvény nyomán bevezetett és a 2012. évi új Btk.-ban (90. §) is megtalálható rendelkezés. Eszerint a törvény az erőszakos többszörös visszaesők esetében az e minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határát a kétszeresére emeli. Az új büntető törvény szintén megtartja azt a krudélis szigorítást, hogy amennyiben a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint az újabb bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetőre életfogytig tartó szabadságvesztést *kell* kiszabni.¹⁵

Az Egyesült Államokban a törvényalkotók büntető területen mindenekelőtt a helyi közvéleménynek próbálnak megfelelni. Ezt pedig David Garland büntetőjogi

¹¹ BELOVICS Ervin: „Az emberi élethez és méltósághoz való jog és az új Btk., különös tekintettel a büntetési rendszerre és a jogos védelemre” in HACK Péter (szerk.): *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban* (Budapest: ELTE, Bibó István Szakkollégium 2013) 69.

¹² NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2013) 128–129.

¹³ Lásd uo. 128–129.

¹⁴ TÓTH Mihály: „Gondolatok büntetőjogunk fejlődésének újabb dilemmáiról és távlatairól” *JURA* 2010/2. 102–104.

¹⁵ NAGY (12. lj.) 128–129.

populizmusnak nevezi. Szerinte a büntetőjogi populizmus példája a „három csapás” törvénye is.¹⁶

Az erőszakos többszörös visszaesők kapcsán a Btk. 90. §-ában nem tekinthető aggályosnak, hogy a jogalkotó külön nem szól arról, hogy a halmazati büntetés megemelt felső határa emelkedik-e tovább, tekintettel arra, hogy az erőszakos többszörös visszaeső a többszörös visszaeső speciális kategóriája, így értelemszerűen vonatkoznak rá is a Btk. 89. § (1) bekezdésében írtak. Sokkal aggályosabb azonban az, hogy igen könnyen, akár olyan bűncselekmények elkövetése miatt is kötelező – és a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből is kizárt – életfogytig tartó szabadságvesztés kerülhet kiszabásra, amelyek nem erőszakos többszörös visszaeső, hanem például büntetlen előéletű elkövető viszonylatában rövid tartamú végrehajtandó, vagy akár végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés kiszabását is megengednék (lásd a rablás és a súlyos testi sértés halmazatban való megvalósítását, mely kapcsán a két év felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása nyomatékos enyhítő körülmények esetén nem volna szokatlanul enyhe). Mindez az *arányosság* büntetőjogi alapelvebe is ütközik, annak durva megsértése, mivel befejezett élet elleni bűncselekmény(ek) esetében sem ritka a 8-10 év szabadságvesztés-büntetés.

Tóth Mihály nézete szerint ez alkotmányossági szempontból is erősen aggályos: egyrészt a bírói mérlegelés teljes kizárása (nemcsak a büntetési nemet, hanem annak mértékét is) sértheti a büntetések arányosságának jogállami elvét, valamint a bírói hatalmi ág integritását. Az olyan szabályozás, amely a bírói mérlegelés lehetőségét elvonja, lehetetlenné teszi az egyéniesítést, az nem tekinthető alkotmányosnak.¹⁷ A súlyos alkotmányossági aggályok folytatódnak a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kötelező előírásával. A strasbourg-i bíróság újabb ítélezési gyakorlata szerint is az életfogytig tartó szabadságvesztés, akár a tész¹⁸ – önmagában – nem

¹⁶ A David Garland professzorral készített interjú eredeti változata a 2013. 09. 21-i Népszabadságban olvasható, illetve KÖMŰVES Anita: „Amerika büntet” *Népszabadság* online, 2013. szeptember 22. (nol.hu/kulfold/20130921-amerika_buntet)

¹⁷ TÓTH Mihály: „A büntetőjogi dogmatika időszerűsége” *Kézirat* (Budapest: 2014) 27.; az Alkotmánybíróság 13/2002. (III. 20.) AB-hat., így különösen: „kizárólag a bíróság jogosult annak mérlegelésére, milyen büntetési nem és ezen belül milyen mértékű büntetés áll arányban az adott bűncselekmény súlyával, az elkövető társadalomra veszélyességével, a bűnösség fokával és a büntetés kiszabása során figyelembe veendő bűnösségi körülményekkel”.

¹⁸ „Az olyan büntetés, amelynek nincs vége, önmagának mond ellent: az elítélre kiszabott minden kényszerítést, amelynek hatására erényessé válhat, soha nem tudná kihasználni, s az elítélt csak kínzásnak érezné [...] Vagyis a büntetésnek egy bizonyos, meghatározott ideig kell tartania, valamikor vége kell lennie. A büntetések csak akkor hajtanak hasznot a többiek számára, ha egyszer véget érnek.” Michel FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés. A börtön története* (Budapest: Gondolat 1990) 147.; BÁRD Károly: „A jogos védelem és az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés alapjogi megközelítésből”

sérti az EJEE 3. cikkét (kínzás, embertelen, megalázó büntetés tilalmát). Mindazonáltal az olyan tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása, mely teljességgel megfosztja az elítéltet a szabadlábra helyezés bármely lehetőségétől és reményétől, felvet(het)ji az Egyezmény 3. cikkének megsértését. Vagyis „de jure” és „de facto” egyaránt kell, hogy létezzen az életfogytig tartó szabadságvesztésből történő szabadulásnak tényleges lehetősége és gyakorlata is.¹⁹

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés magyarországi alkotmányosságával kapcsolatban terjedőben van az a nézet, hogy az Alaptörvény a IV. cikkének (2) bekezdésében deklarálja ennek a büntetésnek az alkotmányosságát, így alkotmánybírói vizsgálat tárgya nem lehet. Ez a nézet – megítélésem szerint – ebben a formában nem állja meg a helyét. Egyrészt az Alaptörvény III. cikke tiltja a kínzást, az embertelen, megalázó bánásmódot vagy büntetést. Az Alaptörvény II. cikke pedig rögzíti az emberi méltóság sérthetlenségét és minden ember emberi méltósághoz való jogát. Vagyis felmerülhet az Alaptörvény említett rendelkezései közötti ellentmondás. Másrészt kollízió keletkezhet a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés hazai szabályozása és gyakorlata, valamint az EJEE és bírósági gyakorlata között (is). Amennyiben a jogi és tényleges felülvizsgálat hiánya folytán a magyar szabályozás és gyakorlat egyezményesértőnek bizonyul(na), úgy egyúttal alkotmányellenesnek is tekintendő, és biztosítani kell a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját.²⁰

Ami a kérdéskör egyik büntető eljárásjogi vetületét illeti, igaz, hogy a Be. 16. § (1) bek. miatt járásbíró is köteles lehet az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására, amit – ha úgy tetszik – tovább súlyosbíthat, hogy a járásbíró a Be. 14. § (1) bek. a) pontja alapján, főszabály szerint egy hivatásos bíróból és két (laikus) ülnökből álló tanácsban jár el, a Be. 256. § (1) bek. 2. mondata alapján pedig a bírói tanács nem egyhangú szavazása esetén a határozatot a többségi szavazat dönti el. Így elképzelhető, hogy a hivatásos bíró szavát leszavazza a két ülnök, így gyakorlatilag laikusként szabhatják ki a kötelező életfogytig tartó szabadságvesztést (itt természetesen nem a már megállapított, bizonyítékokkal alátámasztott és „beminősített”

in HACK Péter (szerk.): *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban* (Budapest: ELTE, Bibó István Szakkollégium 2013) 60–62.

¹⁹ TÓTH Mihály: „Az életfogytig tartó szabadságvesztés és a remény joga újabb emberi jogi döntésekben” *Jogtudományi Közlemény* 2012/6. 268–272.; LÉVAY Miklós: „Az Emberi Jogok Európai Bírósága a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről” *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 76–78.; NAGY Ferenc: „Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztésről” *Magyar Jog* 2013/5. 265–271.; TÓTH (17. lj.) 20–23.

²⁰ LÉVAY (19. lj.) 77–78.; NAGY (19. lj.) 271.

tényállás esetére kell gondolni, ott ugyanis az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása a törvénynél fogva már kötelező; de abba, hogy a vádlott egyáltalán elkövetett-e a terhére rótt bűncselekményt, illetve nem enyhébb bűncselekményt követett-e el, az ülnököknek is van beleszólása).

A fenti és hozzá kapcsolódó anomáliákon csak törvénymódosítással lehet segíteni.

Szomora Zsolt ■

Létrejöhet-e bűncselekmény szabálysértések érték-egybefoglalásával?

Egy alkotmányellenes büntető kollégiumi vélemény margójára

Az érték-egybefoglalás hányatott sorsú, régi-új jogintézménye büntetőjoguknak, amely a Csemegi-kódex időszakától először a vagyon elleni és a gazdasági bűncselekményekkel érintett értékekre vonatkozott, később pedig a szabálysértési jog intézményévé is vált, a szabálysértések törvényi egységbe foglalásával büntetőjogi felelősséget alapítva. Bár a szabálysértések érték-egybefoglalása számos gyakorlati problémát vetett fel, többszöri módosítást követő hatályon kívül helyezésére csak az 1987. évi III. törvénnyel került sor.¹

Azonban alig több mint húsz év elteltével a kriminálpolitikai célok – a bőséges tapasztalatok ellenére – „felülírták” a korábbi gyakorlati problémákból fakadó ellenérveket, és a 2009. évi CXXXVI. törvény újból bevezette egyes szabálysértések érték-egybefoglalását. A törvény indokolása szerint a jogalkotó azt kívánta biztosítani, hogy a szabálysértések ismételt elkövetése „szigorúbban legyen büntethető” (értsd: szabálysértés helyett bűncselekményt képezzen) akkor is, ha az elkövetés nem üzletszerű. Az érték-egybefoglalással az ugyanolyan szabálysértések *ismételt elkövetése* kvázi bűncselekménnyé felminősítő körülménnyé válik, az egyes – a korábbi gyakorlat szerint halmazatot képező cselekmények – által érintett érték, kár vagy vagyoni hátrány összeadásával, egységbe foglalásával. Az óvatos fogalmazás indokolt: azért csak *kvázi* és nem valódi felminősítő körülmény, mert az érték-egybefoglalás a Btk.-ban nem jelenik meg a lopás (stb.) tényállásában, a szabálysértést felminősítő körülmények sorában [1978. évi Btk. 316. § (2) bek.; 2012. évi Btk. 370. § (2) bek.

■ Egyetemi docens, SZTE ÁJTK Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék. E tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az érték-egybefoglalás történetéhez a recens szakirodalomból lásd AMBRUS István: „Az ismételten bevezetett érték-egybefoglalásról és az ezzel kapcsolatos egyes elméleti és gyakorlati problémákról” *Magyar Jog* 2010. 274–275.

b) pont]. Ez a tény pedig *jogforrási szempontból* is érdekessé teszi az érték-egybefoglalást.

E tanulmányban az érték-egybefoglalás jogforrási alapjaival és ennek alkotmányjogi vonatkozásával foglalkozom, a kriminálpolitikai megfontolások, valamint a dogmatikai problémák elemzésére nem térek ki.

1. Az érték-egybefoglalás jogforrásai a 2009. évi bevezetéskor

Az érték-egybefoglalás újbóli bevezetésére két jogszabály módosításával került sor. Az egybefoglalás szempontjából releváns szabálysértések körét és az egybefoglalás feltételeit a 1999. évi LXIX. törvény (régii Szabs. tv.) 157. § (6) bekezdése határozta meg, a tulajdon elleni szabálysértések körében.² A jogalkotó egyúttal módosította a Btké.-t (1979. évi 5. tvr.), így annak 28. § (2) bekezdése mondta ki, hogy *nem szabálysértés, hanem bűncselekmény* valósul meg, ha az érték-egybefoglalás folytán megállapított érték (stb.) a bűncselekményi értékhatárt meghaladja.³ Ambrus helyesen mutatott rá, hogy emellett a harmadik alkalmazandó jogforrás maga az (1978. évi) Büntető Törvénykönyv volt, hiszen ha – ugyan ritka esetben is – az összérték a kétszázezer forintot meghaladta, akkor a Btk. 138/A. § b) pontjára figyelemmel a vagyon elleni bűncselekményt már nem a kisebb, hanem a nagyobb érték (stb.) minősítette.

Az érték-egybefoglalás megvalósulása tehát *három jogforrás együttes alkalmazását* feltételezte, ezt a jogforrási rendszert tükrözi vissza a Legfelsőbb Bíróságnak a témában releváns, 2010 áprilisában kibocsátott BK 87. véleménye is.⁴

Az 1999. évi szabálysértési törvényt 2012-ben új kódex váltotta fel (új Szabs. tv.), az érték-egybefoglalás szabályát a 2012. évi II. törvény 177. § (6) bekezdése változatlan formában tartotta fenn.

² A módosító rendelkezés szövegét a 2010. évi CXLVII. törvény részben szintén módosította, az így megállapított szöveg a következő volt: „Az elkövetési érték, kár, illetve okozott vagyoni hátrány összegének megállapítása céljából érték-egybefoglalásnak van helye, ha az eljárás alá vont személy az (1) bekezdés a)–c) pontjában meghatározott ugyanolyan cselekményt több alkalommal, legfeljebb egy éven belül követte el, és ezeket együttesen bírálják el. Nincs helye érték-egybefoglalásnak, ha az üzletszerű elkövetés megállapítható.”

³ „Nem szabálysértés, hanem bűncselekmény valósul meg ugyanazon elkövető által elkövetett és együttesen elbírált tulajdon elleni szabálysértés esetén, ha a dolog értéke, az okozott kár, illetve az okozott vagyoni hátrány érték-egybefoglalás folytán az (1) bekezdés d)–g) pontjában meghatározott összeget meghaladja.”

⁴ A régi Szabs. törvényen és a Btké.-n túl a Btk. alkalmazásának esetleges szükségességére a BKv 6. pontja utal.

2. Az érték-egybefoglalás jogforrásai a 2012. évi Btk. hatályba lépésével

A 2012. évi C. törvény, az új Btk. hatálybalépésekor, és azóta is az új Szabs. tv. tartalmazza az érték-egybefoglalás feltételeit. Ugyanakkor 2013. július 1-jén teljes egészében hatályát veszítette a Btké., így már nem létezik a fent idézett 28. § (2) bekezdés, amely az érték-egybefoglalást bűncselekménynek nyilvánította. A kettős alakzatú cselekmények esetében az értékhatárokat most már kizárólag az új Btk. 462. §-a határozza meg. E törvényhelyhez fűzött miniszteri indoklás szerint az „egyes bűncselekmények értékhatárát, illetve szabálysértési alakzatának értékhatárát a Btké. határozza meg. Az egységes szabályozás érdekében a törvény ezeket a rendelkezéseket beemeli a törvénykönyvbe”.

Az értékhatárok beemelése megtörtént ugyan, az érték-egybefoglalásra vonatkozó rendelkezést ugyanakkor elmulasztotta a jogalkotó a Btké.-ből a Btk.-ba át-emelni. Így a Btk. 462. § (2) bekezdése arról rendelkezik, hogy *nem bűncselekmény, hanem szabálysértés* valósul meg, ha a rongálást és a csalást ötvenezer forintot meg nem haladó kárt okozva, a lopást, sikkasztást (stb.) ötvenezer forintot meg nem haladó értékre követik el. Azt azonban már nem mondja ki e törvényhely, hogy az érték-egybefoglalással bűncselekmény jön létre. Sőt, az egybeszámításra utaló rendelkezés hiányában épp ennek ellenkezőjét mondja.

A megváltozott jogforrási környezetet a 2/2013. (VII. 8.) BK-véleménnyel felülvizsgált 87. BK-vélemény is érzékeli: szövegéből eltűnik a Btké.-re való utalás. Más érdemi változást azonban nem lehet e BKv-ben felfedezni. A Kúria következtetéseket ezzel kapcsolatban nem von le, a jogforrási környezet e változását tehát nem tartja a jogintézmény léte és működése szempontjából jelentősnek (ez a megállapításom a BKv.-ből implicite következik). A következőkben azt kívánom megvizsgálni, hogy helytálló-e a Kúriának ez az álláspontja, az érték-egybefoglalás alkalmazásának változatlan formában való fenntartása.

3. A jogforrási kérdés jelentősége

Mivel a szabálysértésekre előírt érték-egybefoglalás büntetőjogi felelősséget keletkeztet, ezért a jogforrás kérdésének közvetlen alkotmányjogi relevanciája van. A büntetőjogi felelősség megállapításának ugyanis meg kell felelnie az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében deklarált *nullum crimen sine lege* elvének, valamint a jogállamiság B) cikk (1) bekezdésében meghatározott (a jogbiztonság)

követelményéből fakadó *nulla poena sine lege* elvének.⁵ Ez a büntetőjogi alapelv (alkotmányos értelemben véve alapjog) nemcsak a *jogalkotót* köti (azaz, hogy a jogalkotó az ezen elvből fakadó követelményeknek megfelelő büntetőtörvényt alkosson), hanem a *jogalkalmazót* is (azaz, hogy a jogalkalmazó a büntetőjogi felelősség megállapításánál és a szankció meghatározásánál tartsa be az ezen elvből fakadó követelményeket).⁶

Érdekes módon az érték-egybefoglalással kapcsolatos jogforrások jelentősége elsikkadni látszik a szakirodalomban, holott az valójában kardinális kérdés, hiszen a főszabályhoz, a szabálysértési felelősséghez képest súlyosabb, büntetőjogi felelősséget keletkeztet. A tankönyvek és kommentárok egy része nem is ismeri az érték-egybefoglalást, azt a törvényi egység formájaként nem nevesíti,⁷ annak ellenére sem, hogy a BKv. 87. már a *ratio decidendi*jében kifejezetten kimondja, hogy az érték-egybefoglalással törvényi egység létesül. Ha a szerzők dogmatikailag nem is fogadják el a törvényi egységként besorolást, a Legfelsőbb Bíróság (később a Kúria által is megerősített) álláspontját legalábbis vitatniuk kellene. Erre az idézett munkákban nem kerül sor. Más munkák foglalkoznak az érték-egybefoglalással, ezek között azonban van olyan, amely egyetlen jogforrást sem nevesít,⁸ míg más szerzők kizárólag a Szabs. tv.-t jelölik meg a releváns jogforrások közül.⁹ Sajnálatos módon

⁵ HOLLÁN Miklós mutatja ki, hogy az alapelv *nulla poena* aspektusa az Alkotmány 57. § (4) bekezdéséből valójában nem vezethető le, azt a jogállamiság-jogbiztonság generálklauzulából lehet csak származtatni: „57. § (4) bek. [A nullum crimen elve]” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány Kommentárja* (Budapest: Századvég 2009) 323. msz. A *nullum crimen/nulla poena* elvvel kapcsolatban az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) vonatkozásában tett és témánk szempontjából releváns megállapításai az Alaptörvény XXVIII. cikkére és a B) cikk (1) bekezdésére is maradéktalanul irányadók.

⁶ Az alapelvből fakadó, részben a jogalkotót, részben a jogalkalmazót kötő követelményekhez és tilalmakhoz lásd NAGY FERENC: *A magyar büntetőjog általános része* (Budapest: HVG-ORAC 2010) 46–52. A jogalkotóhoz és a jogalkalmazóhoz mint az alkotmányos alapjog kötelezettjeihez lásd HOLLÁN (5. l.) 275–284. msz.

⁷ Így GELLÉR Balázs: „A bűncselekményi egység és többség” in BELOVICS et al.: *Büntetőjog I. A 2012. évi C. törvény alapján* (Budapest: HVG-ORAC 2012) 362., HOLLÁN Miklós: „Egység és halmazat” in HOLLÁN – KIS: *Büntetőjog I. Általános rész* (Budapest: Dialóg Campus 2013) 223–226.; POLT Péter: „6. § [A bűnhalmazat és a folytatólagosan elkövetett bűncselekmény]” in POLT (szerk.): *Új Btk. Kommentár* (Budapest: Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó 2013) 64–72.; KÓNYA István: „6. § [A bűnhalmazat és a folytatólagosan elkövetett bűncselekmény]” in KÓNYA (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára* (Budapest: HVG-ORAC³2013) 42–48.

⁸ Így GÁL István László: „A bűncselekményegység és a halmazat” in BALOGH-TÓTH (szerk.): *Magyar büntetőjog általános rész* (Budapest: Osiris 2010) 228–229.

⁹ Így SÁNTHA Ferenc: „A bűncselekményi egység és halmazat” in HORVÁTH-LÉVAY (szerk.): *Magyar büntetőjog általános rész* (Budapest: Complex Wolters Kluwer 2012) 296.; CSERÉP Attila: „177. § [A tulajdon elleni szabálysértések]” in RÓZSÁS-FÁBIÁN–CSERÉP: *Szabálysértés kommentár* (Budapest: Complex Wolters Kluwer 2011) 275.

csekély azon jogirodalmi munkák száma, amelyek a jelentőségének megfelelően értékelik a releváns jogforrásokat.¹⁰ Pedig ez a jogintézmény *nem* a büntetőkódex keretei között állapít meg büntetőjogi felelősséget,¹¹ ezért e szabályozási helyzet és az arra épülő jogalkalmazás alkotmányos megalapozottságát különös figyelemmel kell vizsgálni.

3.1. Az érték-egybefoglalásra vonatkozó jogalkotás alkotmányos megfelelése

A teljes alkotmányjogi teszt elvégzése helyett – a terjedelmi korlátok miatt, s részben praktikus megfontolásokból is – érdemes a vizsgálatot a témánk szempontjából leginkább és nyilvánvalóan releváns kérdésekre szűkíteni. Így azt kell megvizsgálni, hogy a 1) felelősség megállapítása törvényben történt-e,¹² és hogy 2) a szabályozás módja nem eredményez-e olyan jogszabály-kollízióból fakadó ellentmondást, amelyet jogértelmezéssel nem lehet feloldani.¹³

A *törvényi szintű szabályozás* adott, mind a 2009. évi bevezetéskor, mind pedig az új Btk. hatálybalépésekor. 2009-ben a (rég) Szabs. tv. és a Btké. rendelkezett kifejezetten az érték-egybefoglalásról, *a bűncselekménnyé nyilvánítás a Btké.-ben történt*. Bár a Btké. törvényerejű rendelet volt, a valódi jogforrás a Btké.-t módosító 2009. évi CXXXVI. törvény volt, így e vonatkozásban nem merül fel probléma.¹⁴

Az új Btk. hatálybalépését követően kizárólag az új Szabs. tv. 177. § (6) bekezdése rendelkezik az érték-egybefoglalásról, szintén törvényi szinten. Ezzel tehát

¹⁰ Így AMBRUS (1. lj.) 276–278.; rá hivatkozással NAGY (6. lj.) 240.

¹¹ AMBRUS (1. lj.) 277.

¹² Ez a követelmény fakad az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésének történeti és rendszertani értelmezéséből, valamint a jogforrási hierarchiára vonatkozó rendelkezésekből [pl. 15. cikk (4) bek.] [v. ö. HOLLÁN (5. lj.) 329–333. msz.].

¹³ Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az azonos szintű jogszabályok közötti ellentmondás nem eredményezi automatikusan a jogbiztonság alkotmányellenességet megalapozó sérelmét. „Alkotmányellenesség megállapítására [...] törvényi rendelkezések kollíziója miatt csak akkor kerülhet sor, ha az alkotmányos elvek vagy jogok valamelyike megsérül annak folytán, hogy a szabályozás *ellentmondása jogszabály-értelmezéssel nem oldható fel, és ez anyagi alkotmányellenességhez vezet, vagy ha a normaszövegek értelmezhetetlensége valamely konkrét alapjogi sérelmet okoz*. Ennek hiányában azonban az azonos szintű normaszövegek lehetséges értelmezési nehézsége, illetőleg az értelmezéstől függő ellentéte, összeütközése önmagában nem jelent alkotmányellenességet.” [35/1991. (VI. 20.) AB-hat., ABH 1991, 175, 176–177.] (kiemelés a szerzőtől)

¹⁴ Egyébként a Btké. kapcsán elmondható, hogy a törvényerejű rendeletet a rendszerváltozást követő időszakban a törvény alkotmányos fogalmába tartozónak kellett tekintetni, még a *nullum crimen sine lege* alapjog vonatkozásában is [HOLLÁN (5. lj.) 335. msz.].

önmagában véve nincs probléma, azonban az esetleges *kollízió* szempontjából meg kell vizsgálni, hogy a szabálysértési kódexnek ez a rendelkezése nem kerül-e ellentmondásba a Btk. bűncselekmény-fogalmával. A 2012. évi Btk. bűncselekmény-fogalmának apró, ám szó nélkül nem hagyható módosítása, hogy a 4. § (1) bekezdése szerint bűncselekmény az olyan cselekmény lehet, amelyet *e törvény* rendel büntetni (szemben az 1978. évi „*a törvény*” megfogalmazással).¹⁵ A kérdés tehát az, hogy van-e ennek módosításnak közjogi jelentősége. Amennyiben van, akkor a jogszabály-kollízió előállhat, hiszen maga a Btk. nem minősíti bűncselekménynek a szabálysértések érték-egybefoglalását.

Az új megfogalmazás arra utal, hogy a jogalkotó felfogása szerint bűncselekményeket csak és kizárólag a Büntető Törvénykönyv állapíthat meg.¹⁶ Véleményem szerint ez azonban – alkotmányjogi szempontból – pusztán kodifikációtechnikai kérdés. Az igaz, hogy a magyar büntetőjogban 1961 óta gyakorlatilag – minimális kivételekkel – az egységes szerkezetű, egyetlen büntetőkódex koncepciója érvényesül (a természetes személyek vonatkozásában). Azonban semmilyen alkotmányos akadály nincs annak, hogy ez a szakmai megközelítés bármikor megváltozzék.¹⁷ Az Alaptörvény fent már idézett rendelkezéseiből az következik, hogy bűncselekményi tényállást csak törvény állapíthat meg. Ez azonban bármilyen törvény lehet, nem csak a Btk. Ha a jövőben megjelenének a Btk.-n kívüli, törvényi szintű büntetőnormák, azok akár alkotmányosak is lehetnének.¹⁸ Az egyszerű törvénykollízió nem

¹⁵ Érdekes megfigyelés, hogy az új Btk. bűncselekmény-fogalmára vonatkozó szakirodalom gyakorlatilag nem említi a korábbi határozott névelő („a”) mutató névmásra („e”) való cseréjét. NAGY Ferenc: „A bűncselekmény tana” in BELOVICS et al. (7. lj.) 164., POLT Péter: „4. § [A bűncselekmény]” in POLT (szerk.): (7. lj.) 60–61.; KÖNYA István: „4. § [A bűncselekmény]” in KÖNYA (szerk.): (7. lj.) 57–58.; HORVÁTH Tibor: „A bűncselekmény fogalma” in HORVÁTH–LÉVAY (szerk.): (9. lj.) 126–127.; HOLLÁN Miklós: „A bűncselekmény fogalma” in KIS–HOLLÁN (7. lj.) 98. A változás dogmatikai és közjogi jelentőségével korábban a Complex Kommentár hasábjain már foglalkoztam: SZOMORA ZSOLT: „4. § [A bűncselekmény]” in KARSAI (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz* (Budapest: CompLex 2013) 40.

¹⁶ Ez a törvény szövegéből fakadóan még akkor is így van, ha egyébként maga a miniszteri indokolás sem tér ki e változásra.

¹⁷ Sőt, a természetes személyek büntetőjogi felelősségére vonatkozó első büntetőjogi külön törvényként kell említeni az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló 2011. évi CCX. törvényt. Az e törvényben nevesített a kommunista bűncselekmények [3. § (1) bek. a) pont] büntetendősége nem a nemzetközi jogon, hanem a belső jogon alapul, ennek ellenére az elévülésükre nem a Btk., hanem az Alaptörvény U) cikk (6) és (7) bekezdése, valamint e külön törvény szabályai vonatkoznak. Utóbbi rendelkezései azonban nem kerülnek feloldhatatlan ellentmondásba a Btk.-val.

¹⁸ Pl. „különös részi” tényállásokat tartalmazó szakjogági törvényi rendelkezések, amelyek büntetőjogi tényállást és a Btk.-nak megfelelő szankciót határoznának meg, egyebekben pedig a Btk.-ra utalnak. Ahogy ezt a nyugat-európai büntetőjogok is ismerik és alkalmazzák.

eredményez alkotmányellenességet abban az esetben, ha nem vezet feloldhatatlan ellentmondásra. Az, hogy a Btk. „magának vindikálja” a bűncselekmény megállapításának jogát, kodifikációtechnikai szempontból érthető, de közjogi szempontból irreleváns. A bűncselekmények nem attól lesznek bűncselekmények, hogy azokat „e törvény” rendeli büntetni, hanem hogy szabályozásuk törvényi szintű.

Így ha abból indulunk ki, hogy az érték-egybefoglalás a Szabs. tv. alapján továbbra is büntetőjogi felelősséget keletkeztet, akkor ez bár ellentmond a bűncselekmény Btk.-beli fogalmának,¹⁹ ez az ellentmondás nem feloldhatatlan.²⁰ Semmi sem állja ugyanis annak útját, hogy minden más, Btk.-beli rendelkezést megfelelően alkalmazzunk az érték-egybefoglalás útján létrejött bűncselekményre, amely ráadásul a Btk. releváns bűncselekményeinek a különös részi tényállásába illik, és az összértékre tekintettel a Btk. 459. § (6) bekezdésében és 462. §-ában írt értékhatároknak is megfelel. Feloldhatatlan ellentmondást az jelentene, ha a például a Szabs.tv. a Btk.-ban nem ismert büntetési nemmel fenyegetné ezt a bűncselekményt. De nem teszi, sőt a kérdés az, hogy bűncselekménynek nyilvánítja-e egyáltalán az így létrejött törvényi egységet. Ezt vizsgálom meg a következő pontban.

3.2. Az érték-egybefoglalásra vonatkozó jogalkalmazói iránymutatás alkotmányos megfelelése

Miután láttuk, hogy önmagában az a tény, hogy a Btk. nem rendelkezik az érték-egybefoglalásról, alkotmányellenességet még nem eredményez, most már a Szabs. tv. (fennmaradt) rendelkezését és annak a Kúria által adott értelmezését kell közelebbről megvizsgálni. A 2/2013. (VII. 8.) BK-véleménnyel felülvizsgált BKv. 87. kifejezetten úgy fogalmaz, hogy az érték-egybefoglalás folytán létrejött *bűncselekmény* (amely törvényi egység) a Szabs. tv. 177. § (6) bekezdésén alapul.²¹ Érdekes azonban összevetni ezt a kijelentést a BKv. eredeti, 2010. április 12-én kibocsátott

¹⁹ Erre az ellentmondásra kifejezetten utal AMBRUS István: „Vissza a jövőbe? – avagy a 2012. évi Btk.-Tervezet koncepciója a törvényi egység egyes eseteiről” in FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet (szerk.): *Állam- és jog. Kodifikációs kihívások napjainkban*. Szegedi Jogász Doktorandusz Konferenciák III. (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2013) 25.

²⁰ AMBRUS István véleményével ellentétben [(1. lj.) 277.] tehát nem állítható, hogy ez a szabályozási helyzet a jogbiztonság alkotmányos követelményével ne lenne összhangban, még pontosabban, hogy megfelelő értelmezéssel ne lenne összhangba hozható.

²¹ „A 2012. évi II. törvény 177. § (6) bekezdése alapján az (1) bekezdés a)–c) pontjában megjelölt szabálysértések érték-egybefoglalása folytán létrejött *bűncselekmény* törvényi egység, amely az egybefoglalt érték (kár, vagyoni hátrány) szerint minősül” (kiemelés a szerzőtől).

formájával. Az eredeti vélemény első mondata ugyanígy épült fel, a bűncselekmény jogforrásaként azonban nem a Szabs. törvényt, hanem a Btké. 28. § (2) bekezdését jelölte meg.²² A 2013-ban felülvizsgált BKv. egyszerűen kicserélte a hatályon kívül helyezett Btké.-t a Szabs. törvényre. Kérdés, hogy a két jogszabályi rendelkezés ilyen egyszerűen behelyettesíthető-e egymással.

A jogforrási kérdések áttekintésénél látható volt, hogy a jogintézmény 2009. évi bevezetésénél nem véletlenül került sor a Btké. módosítására is, hiszen maga a Btké. tartalmazta azt az alkotmányossági szempontból döntő kitétel, hogy az érték-egybefoglalással nem szabálysértés, hanem bűncselekmény jön létre.²³ A Btké. hatályon kívül helyezését követően, és e rendelkezés jogalkotói pótlásának hiányában pedig igen meglepő, hogy a Kúria 2013-ban ilyen határozottsággal fogalmaz: a Szabs. tv. 177. § (6) bekezdéséből „az következik, hogy a bűncselekmény megállapítása végett a szabálysértések érték-egybefoglalása nemcsak lehetőség, hanem kivételt nem tűrő kötelező szabály”. Tekintettel arra, hogy a Szabs. tv. szövege egyáltalán nem változott, a Kúria értelmezése vitatható, sőt aggályos. A Btké. mellett a Szabs. tv. rendelkezése a *technikai jellegű, számítási szabály szerepét* töltötte be, az egybefoglalás feltételeinek meghatározásával. Ezt a szerepét azonban a Btké. hatályon kívül helyezését követően sem tudja meghaladni, hiszen a Szabs. tv. továbbra sem mondja ki, hogy az érték-egybefoglalással bűncselekmény jön létre. Mindez nemcsak a nyelvtani, hanem a fent vázolt történeti értelmezésből, sőt a rendszertani, *a contrario* értelmezésből is következik. A Szabs. tv. 29. § (1) bekezdése ugyanis saját maga rendelkezik arról, hogy mely előírásai vonatkozásában van helye a Btk. háttérnormaként való alkalmazásának. Az érték-egybefoglalás és a tulajdon elleni szabálysértések azonban nem szerepelnek az e törvényhelyben adott felsorolásban.²⁴ Érdekes, hogy a Bkv. 87. §-át, abban az összefüggésben, hogy az a Btk. folytatólagoosságra vonatkozó rendelkezéseit nem jelöli meg alkalmazandó háttérnormaként (tehát a szabálysértések folytatólagos egységbe foglalás kizárt), de a 29. § jelentőségét már nem veszi észre a tulajdon elleni szabálysértést és az érték-egybefoglalást illetően.

²² „Az 1979. évi 5. törvényerejű rendelet 28. §-ának (2) bekezdésében megjelölt szabálysértések érték-egybefoglalása folytán létrejött *bűncselekmény* törvényi egység, amely az egybefoglalt érték (kár, vagyoni hátrány) szerint minősül” (kiemelés a szerzőtől).

²³ A jogalkotó az alkotmányjogi relevanciára ugyan nem, de a Btké. módosításának szükségességére kifejezetten utalt a 2009. évi CXXXVI. törvény 24. §-ához írt indoklásában.

²⁴ Ami egyébként a tulajdon elleni szabálysértések alkotmányosságát akár abból a szempontból is kérdésessé teheti, hogy a 177. § valójában nem tartalmaz tényállásokat, kizárólag a kettős alakzatú szabálysértések (bűncselekmények) nevét jelöli meg, mindezt úgy, hogy egyébként e vonatkozásban nem írja elő a Btk. tényállásainak figyelembevételét.

Megállapítható tehát, hogy az érték-egybefoglalás tekintetében hiányzik a bűncselekményi minőséget, a büntetőjogi felelősséget egyértelműen kimondó norma, s ilyen törvényi norma (lex) hiányában *a szabálysértések érték-egybefoglalására büntetőjogi felelősséget alapítani nem lehet.*²⁵ A BKv. 87 ezzel ellentétes megállapítása sérti az Alaptörvény XXVIII. cikkének (4) bekezdését. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az – egyébként törvényi szintén meghatározott – *érték-egybefoglalással szabálysértés jön létre*, és a szabálysértések szokásjogi alapon bűncselekménnyé minősítése sérti az Alaptörvényt. A cselekmény szabálysértésként való büntetni rendelése nem pótolja a bűncselekményi tényállást.²⁶

4. Konklúziók

Az érték-egybefoglalás intézményét illetően különleges helyzet állt elő az új Btk. 2013. július 1-jei hatályba lépésével. Az érték-egybefoglalásra vonatkozó, a Szabs. törvényben fennmaradt rendelkezésről kimutatható, hogy az valójában, a norma egyedül elfogadható értelme szerint, szabálysértési felelősséget alapít. Ezzel tulajdonképpen elveszíti a gyakorlati jelentőségét és értelmét. Azt is sikerült kimutatni, hogy így a Szabs. tv. 177. §-a a Btk.-val sem kerül kollízióba. Mindennek következtében az érték-egybefoglalásra vonatkozó törvényi előírások, még ha értelmetlenek is, alkotmányosan nem kifogásolhatók.

Ez azonban nem mondható el a Szabs. tv. idézett rendelkezését értelmező BK 87. véleményéről, amely – a téves értelmezés következtében – a büntetőjogi felelősséget alapító szokásjog tilalmát sérti, és ezért alaptörvény-ellenes. A Btké. hatályon kívül helyezésével előálló, a bűncselekményi minőség kimondásának hiányában megmutatkozó jogalkotói mulasztást a bírói gyakorlat – alkotmányos keretek között – nem pótolhatja. Ezért *a BKv 87. haladéktalan felülvizsgálata* és annak kimondása indokolt, hogy az érték-egybefoglalással létrejött törvényi egység a szabálysértési felelősség keretei között marad. Az érték-egybefoglalásra alapított, 2013. július 1-jét követő elítélés *alkotmányjogi panasszal támadható*, akkor is, ha az elkövetés ez időpont előtt történt (figyelemmel a Btk. 2. §-ára).

Érdekes, hogy a Legfelsőbb Bíróság 2010-ben egy *másik*, igen régóta fennálló *alkotmányossági problémát* sikeresen megoldott a BK 87. véleményben, amikor kimondta, hogy szabálysértéseket nem lehet a folytatólágosság egységébe foglalni és

²⁵ Már a BKv. itt vitatott felülvizsgálata előtt ezt az álláspontot foglaltam el: SZOMORA Zsolt: „6. § [A bűnhalmazat és a folytatólágosan elkövetett bűncselekmény]” in KARSAI (szerk.): (15. lj.) 47–48.

²⁶ v. ö. HOLLÁN (6. lj.). 364. msz.

ezzel – azaz burkolt érték-egybefoglalással – büntetőjogi felelősséget alapítani.²⁷ Ugyanez a kollégiumi vélemény – a 2013-ban bekövetkezett és a törvényi változásokat figyelmen kívül hagyó felülvizsgálatát követően – pedig az e tanulmányban kritizált, alkotmányellenes szokásjogi értelmezést rögzíti.

Az érték-egybefoglalás 2009 óta nagy gyakorlati jelentőségre nem tett szert, a dogmatikai és gyakorlati nehézségek mellett leginkább azért sem, mert a harmadik elkövetési alkalom után a gyakorlat szinte automatikusan megállapítja az üzletszerű elkövetést, s erre alapítja a büntetőjogi felelősséget.²⁸ A csekély gyakorlati jelentőség azonban nem menti az alaptörvény-ellenes normatív kúriai iránymutatást. Az alaptörvény-ellenes elítéléseknek a büntető kollégiumi véleményt nem követő bírói gyakorlat, sőt az ügyészség is elébe mehet, utóbbi akkor, ha a Szabs. tv. 177. § (6) bekezdése alapján nem emel vádat. Ez a kívánatos és alkotmányosan indokolt jogalkalmazói magatartás.

²⁷ A korábbi gyakorlatot a törvényesség elve alapján kritizálja AMBRUS ISTVÁN: „Hozzászólás Kéméndi Konrád: *A folytatólagosság eltérő értelmezései a gyakorlatban* című tanulmányához” *Ügyészek Lapja* 2012/2. 53.

²⁸ MÉSZÁR RÓZA: „Az üzletszerűség megítélése a bírói gyakorlatban” in GÁL István László (szerk.): *Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára* (Pécs: PTE-ÁJK 2005) 241–245.; AMBRUS István: „Az üzletszerűség büntetőjogi megítélésének lehetséges irányairól” *Magyar Jog* 2012. 12.

III.

**Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar**

Nagy Anita ■

Feltételes szabadságra bocsátás mint a közösségi szankciók egyik alternatívája

A büntetés-végrehajtási intézeteket világszerte terhelő átlagtelítettségi kérdések kapcsán előtérbe kerültek az ún. alternatív és közösségi szankciók. Ennek okán világszerte nő azon helyettesítő intézmények iránti igény, amelyek alkalmasak a fogva tartás esetleges „kiváltására”. De mit is értünk alternatív szankció és közösségi szankció fogalma alatt?

A nemzetközi kitekintésben négy fontos dokumentumban találkozunk a közösségi szankciók fogalmával:

- az ENSZ Minimumszabályai a szabadságelvonással nem járó szankciókról (Tokiói Szabályok, 1990);¹
- az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(92) 16. sz. Ajánlása a közösségi büntetések és intézkedések európai szabályairól;
- az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2000) 22. sz. Ajánlása a közösségi büntetések és intézkedések európai szabályai végrehajtásának fejlesztéséről;
- az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2010) 1. sz. Ajánlása a tagállamok számára az Európa Tanács Pártfogási Szabályairól.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(92) 16. sz. Ajánlása szerint a „községi szankciók és intézkedések” kifejezés olyan szankciókra és intézkedésekre utal, amelyek a közösségen belül tartják az elkövetőt; magukba foglalnak néhány szabadságelvonó intézkedést feltételek és/vagy kötelezettségek előírásán keresztül, és amelyeket az e célra, jog által felállított szervek hajtanak végre. A kifejezés utal a bíróságok vagy bíró által kiszabott szankcióra és minden olyan intézkedésre, amelyet szankcióról történő döntés előtt vagy helyett írnak elő, továbbá a szabadságvesztés-büntetés büntetés-végrehajtási intézeten kívüli végrehajtására. Az ajánlás itt megemlíti a pénzbeli szankciókat is, és tartalmazza, hogy habár azok nem tartoznak

■ Egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék

¹ United Nations Standard Minimum Rules for Non Custodial Measures Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990

e definícióba, bármely felügyeleti vagy felülvizsgálati tevékenység, amely a végrehajtást biztosítja, e szabályok hatáskörébe esik.²

Az ajánlás értelmében tehát a közösségi szankciók fogalmi elemei a következők:

- az elkövetőt nem szakítja ki a közösségből;
- szabadságkorlátozó elemeket tartalmaz (feltételek, kötelezettségek előírása);
- erre feljogosított (pártfogó felügyelői) szervezet hajtja végre;
- a különböző szintű szabadságkorlátozással kombinált felügyelet reintegrációs segítséget is nyújt.³

Több tanulmány azonos fogalomként kezeli az alternatív és közösségi szankciókat, azonban különbség van a két „intézmény” között. Ennek okán fontos elkülöníteni egymástól az *alternatív* és *közösségi* szankciókat, attól függetlenül, hogy mutatkozik átfedés a meghatározások között.

E két „intézmény” elkülönítésére Kerezsi Klára szavait idézném, aki előttem már jóval szélesebb körben és mélyebb kutatásokba bocsátkozóan mutatta be a közösségi és az alternatív szankciók különbségét. „A közösségi szankciók a közösségben végrehajtott és különböző szintű szabadságkorlátozással kombinált felügyeletet jelentenek, amelyek a reintegrációhoz szükséges támogatást is nyújtják az elkövetőnek.”⁴ A közösségi büntetést a szabadságvesztéstől az különbözteti meg, hogy nem szabadságelvonást, hanem csak szabadságkorlátozó eleme(ke)t tartalmaz. A közösségi büntetések a szabad élet körülményei között hajtják végre, azonban az elítéltet számos kötelezettség terheli. A legenyhébb bűncselekményi kategóriákban fel sem merül az alternatív szankciók alkalmazásának lehetősége, mert az elkövetett cselekmény nem elég súlyos a szabadságkorlátozó intézkedések alkalmazásához. De nem alkalmazhatók a közösségi büntetések akkor sem, ha a bűncselekmény súlyához mérten csak a szabadságvesztés tűnik megfelelő kezelési módnak. Az alternatív szankciók lényegi eleme a szabadságkorlátozás, a munkavégzés, valamint a felügyelet, a speciális prevenciót célzó javító hatásuk pedig a közösség reintegráló erején alapul.⁵

² Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(92) 16. számú Ajánlása, Függelék, Értelmező rész, 1. pont.

³ HATVANI Ágnes: *Szimbolikus helyreállítás – közösségi büntetések a Pártfogó Felügyelői Szolgálat gyakorlatában Magyarországon*. A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárársban című konferencián elhangzott előadás (Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium 2010) 221. <http://mereps.foresee.hu/segedoldalak/hirek/269/8ece82fd58/214/>

⁴ KEREZSI Klára: „Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében” *Büntetőjogi Kodifikáció* 2001/2. 17.

⁵ KEREZSI Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája* (Budapest: CompLex 2006) 216–217.

Más szerzők megfogalmazásában „a **közösségi szankciók** esetén a szabadságvesztés alternatívájaként kiszabott szankció végrehajtásában civil szervezetek, önkéntesek, egyházak vagy bármely más, tehát a büntető igazságszolgáltatástól független szereplők vesznek részt”⁶, vagyis a szankció végrehajtásakor közösségi forrásokra épít. Az **alternatív szankciók** alapvetően a kisebb súlyú bűncselekmények esetén előtérbe kerülő, a szabadságvesztés alternatívájaként szolgáló szankciókat jelölik,⁷ ide sorolható a házi őrizet, az elektronikus felügyelet, a próbára bocsátás, a felfüggesztett szabadságvesztés és a feltételes szabadság.

Az *Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2010) 1. számú, a pártfogási szabályairól szóló ajánlásában* az alábbiak szerint definiálja a közösségi szankciók fogalmát. A közösségi szankciók szabadságot korlátozó büntetések és intézkedések, amelyek az elkövető közösségben tartását célozzák. A közösségi szankció lehet mind igazságügyi, mind közigazgatási hatóságok által kiszabott szankció, illetve bármely intézkedés, amelyet a szankcióról szóló döntés előtt vagy helyett alkalmaznak, csakúgy, mint a nem büntetés-végrehajtási intézetben végrehajtott szabadságot korlátozó büntetések.⁸

„Az *ENSZ szabadságelvonással nem járó szankciókra vonatkozó Minimumszabályai* (Tokiói Szabályok) a bíróság által alkalmazható szabadságelvonással nem járó szankciók körébe az alábbi jogkövetkezményeket sorolja:

- szóbeli szankciók: megintés, figyelmeztetés, megrovás;
- feltételes elítélés;
- státusz-büntetések;
- gazdasági szankciók és anyagi természetű jogkövetkezmények: pénzbüntetés, napi tételes pénzbüntetés;
- elkobzás, kisajátítás;
- a sértettnek nyújtott jóvátétel vagy kompenzáció;
- felfüggesztett büntetés vagy próbára bocsátás;
- pártfogó felügyelet és bírói ellenőrzés;
- közérdekű/köz javára végzett munka;
- nappali foglalkoztató látogatása;
- házi őrizet;
- nem intézményi kezelés bármely egyéb formája;
- a fenti szankciók kombinációja.

⁶ PALLO József – TÖRÖCSIK Balázs: „A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében” (2. rész) *Börtönügyi Szemle* 2011/3. 9.

⁷ Lásd PALLO–TÖRÖCSIK (6. l.) 9.

⁸ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2010) 1. számú Ajánlása, I. rész. Értelmezések/Definíciók, Közösségi szankciók 2.

A büntetés-végrehajtási szakaszban az alábbi, szabadságelvonással nem járó megoldások léteznek:

- eltávozás és félutas ház;
- munkavégzési vagy oktatási célú elengedés;
- feltételes szabadságra bocsátás különböző formái;
- büntetés-elengedés;
- kegyelem”.⁹

A Tokiói Szabályok olyan jogi garanciákat is tartalmaznak továbbá, amelyek biztosítják, hogy a nem szabadságvesztés-büntetések alkalmazása fair módon, egyértelmű jogi keretek között és az elkövető jogai védelmének biztosításával történjen.¹⁰

A közösségi szankciók körében lényeges újítást az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2000) 22. számú Ajánlásában láthatunk, mivel az ajánlás *már ad egy példálózó felsorolást* a közösségi szankciókról és intézkedésekről, melyek a következők:

- előzetes letartóztatás helyett a gyanúsított meghatározott helyen (lakcímen) való tartózkodásának megkövetelése, amelyet bíróság által kijelölt szerv hajt végre és felügyel;
- próbára bocsátás;
- feltételek előírása mellett a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztése;
- közérdekű munka;
- áldozat kompenzálása, áldozat–elkövető közötti mediáció;
- droggal vagy alkohollal visszaélő bűnelkövetők (gyógy)kezelésének elrendelése mentális problémák esetén;
- mozgásszabadság korlátozása házi őrizet vagy electronic monitoring elrendelésével;
- szabadságvesztésből történő feltételes szabadságra bocsátás, felügyelet elrendelésével.¹¹

Az ajánlás értelmében a közösségi szankciók és intézkedések egyik fontos célja a közösségi reintegráció megvalósítása, ezért a végrehajtásukat biztosító szervezeteknek aktív együttműködést kell kialakítaniuk a helyi közösséggel.¹²

A fenti felsorolást táblázatba foglalva, az alábbiak szerint lehet csoportosítani a büntetőeljárás és büntetés-végrehajtás főbb szakaszait:

⁹ Lásd Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(2010) 1. számú Ajánlása, I. rész. Értelmezések/Definíciók, Közöségi szankciók 215.

¹⁰ GÖRGÉNYI Iлона: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben* (Budapest: HVG-ORAC 2006) 88.

¹¹ Lásd GÖRGÉNYI (10. l.j.) 92.

¹² Lásd KEREZSI (5. l.j.) 221.

1. táblázat. A büntetőeljárás és büntetés-végrehajtás főbb szakaszai

Nyomozati ügyészi szakasz	Bírósági szakasz	Büntetés-végrehajtási szakasz
<ul style="list-style-type: none"> • vádemelés elhalasztása • mediáció és jóvátétel • drogdiverzió 	<ul style="list-style-type: none"> • próbára bocsátás + pártfogó felügyelő • felfüggesztett szabadságvesztés + pártfogó felügyelő • közérdekű munka 	<ul style="list-style-type: none"> • feltételes szabadságra bocsátás + pártfogó felügyelő • házi őrizet (electronic monitoring)

A fenti táblázatból nehéz egy dolgot kiemelni, mégis az adott tanulmány kereteire tekintettel erre kell vállalkoznom, így a következőkben a büntetés-végrehajtási szakaszhoz kapcsolódóan a feltételes szabadságra bocsátás témakörét érintem.

A feltételes szabadságra bocsátás területét illetően az alábbi két területet vegyük szemügyre:

1. jelentősebb rendelkezések a határozott ideig tartó feltételes szabadságra bocsátás hazai szabályozásából;
2. nemzetközi kitekintés
 - a) a feltételes szabadságra bocsátás előtt kötelezően letöltendő büntetés mértékére,
 - b) a feltételes szabadságra bocsátás szubjektív feltételei, valamint a
 - c) feltételes szabadságra bocsátás esetén a pártfogó felügyelet elrendelésének szabályai.

1. A feltételes szabadságvesztésre vonatkozó rendelkezéseket a *Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény* (a továbbiakban: Btk.) 38. §-a tartalmazza. Ezek alapján a határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a bíróság az ítéletében megállapítja a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját, vagy azt, hogy a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége kizárt. A Btk. 39. § (1) bekezdése szerint a határozott ideig tartó szabadságvesztés esetén a feltételes szabadság tartama azonos a szabadságvesztés hátralevő részével, de legalább egy év.

Ha a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nem kizárt, annak legkorábbi időpontja

- a) a büntetés kétharmad,
- b) visszaeső esetén háromnegyed

részének, de legkevesebb három hónapnak a kitöltését követő nap.¹³

¹³ Öt évet meg nem haladó szabadságvesztés kiszabása esetén – különös méltánylást érdemlő esetben – a bíróság ítéletében akként rendelkezhet, hogy az elítélt a büntetés fele részének letöltése után feltételes szabadságra bocsátható. Ez a rendelkezés nem alkalmazható, ha az elítélt többszörös visszaeső.

A feltételes szabadságra bocsátás célja az elítéltnak a társadalomba való fokozatos visszavezetése, a szabad életbe történő beilleszkedés elősegítése. A feltételes szabadságra bocsátás nem az elítélt alanyi joga. Az elítéltnak csak ahhoz van joga, hogy a törvényben meghatározott idő elteltével a feltételes szabadság esedékessége előtt büntetés-végrehajtási bíró kötelezően megvizsgálja, hogy alkalmas-e a kedvezményre. A bv. bíró és a bv. intézet előterjesztése alapján az elítélt meghallgatása után, az összes körülmény mérlegelését követően szabadon határoz a kérdésben.¹⁴ A jelenleg még hatályos *1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról* (a továbbiakban: Bv. tvr.) 8. §-a alapján a határozat meghozatala előtt a büntetés-végrehajtási bíró – feltéve, hogy a feltételes szabadságra bocsátás lehetséges időpontjáig rendelkezésre álló idő legalább kettő hónap – elrendelheti a pártfogó felügyelői vélemény beszerzését. A pártfogó felügyelő a pártfogó felügyelői vélemény elkészítése érdekében az elítéltet a feltételes szabadságra bocsátás lehetséges időpontja előtt legalább kettő hónappal a büntetés-végrehajtási intézetben meghallgatja, és vele ettől az időponttól kezdődően rendszeresen érintkezhet.

Milyen esetekben nem kerül sor az elítélt feltételes szabadlábra bocsátására?

A kérdés egyik felét a Btk. szabályozza, mely szerint nem bocsátható feltételes szabadságra az elítélt, ha

- a) többszörös visszaeső, ha a szabadságvesztést fegyházfokozatban kell végrehajtani;
- b) erőszakos többszörös visszaeső;
- c) a bűncselekményt bünszervezetben követte el;
- d) olyan szándékos bűncselekmény miatt ítélték szabadságvesztésre, amelyet korábbi, határozott ideig tartó végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltése után, a végrehajtás befejezése vagy a végrehajthatóság megszűnése előtt követett el;

másrészt a Bv. tvr. rendelkezései alapján, a büntetés-végrehajtási bíró mérlegelési jogköréből kifolyólag nem kerül feltételes szabadságra bocsátásra az elítélt, s ekkor a büntetés-végrehajtási bíró a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét később újból megvizsgálhatja. Ebben az esetben is elrendelheti a pártfogó felügyelői vélemény beszerzését.¹⁵

¹⁴ LAJTÁR István: *Jogállami biztosítékok a hazai büntetés-végrehajtásban, garancia- és kontrollrendszer komplexitása és fejlesztésének lehetséges irányai*. PhD-értekezés, kézirat (Budapest: 2008) 136.

¹⁵ Ha a büntetés-végrehajtási bíró az elítéltet nem bocsátotta feltételes szabadságra, a feltételes szabadságra bocsátást az elítélt vagy védője is kezdeményezheti. A kérelmet a büntetés-végrehajtási intézet – értékelő véleményével és javaslatával – harminc napon belül továbbítja a büntetés-végrehajtási bíróhoz. Ha az egy éven belül ismételt előterjesztett kérelem új körülményre nem hivatkozik, az értékelő vélemény és a javaslat elkészítését a büntetés-végrehajtási intézet mellőzheti.

A büntetés-végrehajtási bíró a pártfogó felügyelet elrendeléséről a feltételes szabadságra bocsátásról szóló határozattal dönt, és amennyiben az elítélt pártfogó felügyeletét rendeli el, külön magatartási szabályt írhat elő. Kötelező viszont a pártfogó felügyelet, és nem a büntetés-végrehajtási bíró mérlegelési jogkörébe esik, amennyiben az elítélt életfogytig tartó szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátották, vagy ha az elítélt visszaeső volt. A pártfogó felügyelet tartama azonos a feltételes szabadság tartamával.

2. A következőkben arra vállalkoztam (2. táblázat), hogy a feltételes szabadlábra bocsátás kérdéskörét érintően 16 európai országot három fontos kritérium kapcsán vizsgáljak meg.¹⁶

- a) a feltételes szabadságra bocsátás előtt kötelezően letöltendő büntetés mértékére vonatkozóan;
- b) a feltételes szabadságra bocsátás szubjektív feltételeire, valamint
- c) feltételes szabadságra bocsátás esetén a pártfogó felügyelet elrendelésének szabályaira tekintettel.

2. táblázat

Országok	Feltételes szabadságra bocsátás előtt kötelezően letöltendő büntetés mértéke	Feltételes szabadságra bocsátás szubjektív feltételei	Pártfogó felügyelet (továbbiakban: pf.) elrendelésének szabályai
Ausztria	Főszabály szerint: 1/2 Különös esetben: 2/3	Kedvező prognózis van arra, hogy nem követ el további bűncselekményt.	Pf. nem kötelező, kivéve a 21. életévüket be nem töltött elkövetők esetén. Tartama: minimálisan 1 év.
Belgium	Az 1 évet meg nem haladó szabadságvesztés esetén: 1/6–1/4 ¹⁷ 1 évet meghaladó esetben: 1/3 Visszaesők esetén, ha 3 évet meghaladja a szabadságvesztés: 2/3	1 évet nem meghaladó büntetés esetén automatikus.	Pf. kötelező az 1 évet meghaladó büntetések esetén. Tartama: 2 év, súlyosabb bűncselekmények esetén 5 év.
Horvátország	Főszabály szerint: 1/2	Figyelembe kell venni az elkövető személyiségét, korábbi életét, a szabadság-vesztés ideje alatti magaviseletét.	Pf. nem kötelező. Tartama: megegyezik az elrendezett büntetés hosszával.
Csehország	Főszabály szerint: 1/2. Visszaeső vagy súlyos bűncselekmény esetén: 2/3	Figyelembe kell venni az elítélt jó magaviseletét.	Pf. nem kötelező. Tartama: 1–7 év.

¹⁶ Nicola PADFIELD – Dirk van ZYL SMIT – Frieder DÜNKEL: *Release from Prison. European policy and practice* (Cullompton: Willan Publishing 2010)

¹⁷ Az 1 év alatti büntetéseknél különbséget tesz a törvény: 5 hónap alatt 15 nap után lehetséges, 4–7 hónap között 1 hónap után, 7–8 hónap között 2 hónap után, 8–12 hónap között 3 hónap után.

Országok	Feltételes szabadságra bocsátás előtt kötelezően letöltendő büntetés mértéke	Feltételes szabadságra bocsátás szubjektív feltételei	Pártfogó felügyelet (továbbiakban: pf.) elrendelésének szabályai
Észtország	Főszabály : 1/2	Kedvező prognózis várható.	Pf. kötelező
Finnország	1/2 az első büntényesek részére, a többieknek: 2/3	Automatikus.	Pf. nem kötelező. Tartama: megegyezik a büntetés hátralévő részével, de maximum 3 év.
Németország	1/2 az első büntényesek részére, a többieknek: 2/3	Kedvező prognózis várható.	Pf. nem kötelező.
Görögország	5 évnél rövidebb büntetés esetén 2/5, 5–20 év esetén 3/5, fiatalok esetén 1/3.	Kedvező prognózis várható, kivéve automatikus egészségügyi indok esetén.	Pf. kötelező. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Olaszország	Főszabály szerint: 1/2. Visszaesőknél: 3/4.	Jó magaviselet, sértett kára megtérítésének teljesítése.	Pf. kötelező. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Hollandia	1 éves szabadság-vesztés esetén kizárt a feltételes szabadon bocsátás, 1–2 éves büntetés esetén 1 év + a hátralévő büntetés 1/3-a, 2 évnél súlyosabb büntetésnél: 2/3	Kizárt vagy elhalasztható, ha rossz magatartást tanúsított a szabadság-vesztés ideje alatt.	Pf. kötelező. Speciális esetekben terápiás kezeléseken részvétel, illetve electronic monitoring rendelhető el. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Lengyelország	Főszabály szerint: 1/2. Visszaesőknél: 2/3, vagy 3/4.	Kedvező prognózis várható.	Pf. kötelező: fiatalok, elkövetők és visszaesők esetén. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel, de legalább 2 év, maximum 5 év.
Románia	10 évnél rövidebb büntetésnél szándékos bűncselekmények esetén 2/3, egyébként 3/4.	A büntetés ideje alatt fegyelmezett munkavégzés, rehabilitációs fejlődés.	Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Oroszország	1/2–2/3 az elkövetett bűncselekménytől függően.	A rehabilitáció lehetőségét megállapító prognózis.	Pf. kötelező. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Szlovénia	Főszabály: 1/2. 15 évet meghaladó szabadságvesztés esetén 3/4.	Kedvező prognózis várható (a további bűnelkövetéstől való tartózkodásra).	Pf. nem kötelező. Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel.
Spanyolország	Főszabály: 3/4. Kivételes esetben: 2/3.	A szabadságvesztés ideje alatti magaviselet, engedélyezett hazalátogatások, nyílt bv. intézetben letöltött idő.	Tartama: megegyezik a hátralévő büntetéssel. Elektronic monitoring engedélyezhető előkészítő lépésként.
Svédország	2/3	Automatikus, kivéve, ha különleges körülmények nem indokolják az ellenkezőjét.	Pf. nem kötelező. Tartama: 1 év, maximum a hátralévő büntetés hossza.

A fenti táblázatból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A feltételes szabadságra bocsátás előtt kötelezően letöltendő büntetés mértéke az országok többségében 1/2, illetőleg 2/3, de számos országban a kiszabott szabadságvesztésre tekintettel súlyozva van a feltételes szabadlábra helyezés ideje, így például Szlovénia, Románia, Hollandia, Görögország, Csehország, Belgium esetében.
2. A feltételes szabadságra bocsátás szubjektív feltételeit illetően az országok többségében megtalálható az ún. kedvező prognózis.
3. A pártfogó felügyelet kötelező elrendelésének feltétele szabadságra bocsátás esetén országonként eltérő, Hollandia és Spanyolország esetében lehetőség van electronic monitoring elrendelésére is.

A sértett/áldozat büntetőeljárás-beli jogaira vonatkozó uniós minimumszabályok

Az ünnepi kötetbe készülő rövid tanulmány témáján gondolkodva világos volt számomra, hogy nem vállalkozhatok büntetés-végrehajtással kapcsolatos kérdések boncolgatására, még akkor sem, ha szokás ilyen alkalmakkor az ünnepelt érdeklődési körébe tartozó problémákról írni. Inkább az általam is művelt tudományterület valamilyen aktuális jelenségét szerettem volna választani, így a sértett/áldozat büntetőeljárás-beli helyzetének változását jelző uniós irányelv szolgált ezen írás kiindulópontjaként. Örömmel konstatáltam, hogy bár a választott téma látszólag távol áll attól a területtől, amelynek az ünnepelt méltán elismert, kiváló művelője, mégis van direkt kapcsolat is. Ez pedig a sértett azon jogosultságában ismerhető fel, amely lehetővé teszi, hogy a sérelmére bűncselekményt elkövető elítélt szabadon bocsátásakor értesítést kapjon.

A sértettet/áldozatot érintő jogalkotási lépések az Európai Unióban

Már-már kötelező az uniós büntető igazságügyi együttműködéssel akár csak érintőlegesen foglalkozó írásokban is hangsúlyozni, hogy az Európai Unió hosszú időn át nem avatkozott bele a tagállamok büntetőjogába és büntető igazságszolgáltatásába, lévén ez a terület „a szuverenitás utolsó bástyája”. A határokon átnyúló bűnözés azonban indokoltá tette, hogy minél több olyan eszköz jelenjen meg az Unión belül is, amely e jelenségre a gyors és hatékony reagálást elő tudja mozdítani.

Az Európai Unió érdeklődése az utóbbi időben határozottan a sértett felé is fordult. Ennek oka ugyancsak a nyitott határookban, a szabad mozgásban keresendő, amely nemcsak pozitív hatásokkal jár, hanem azzal is, hogy nagyobb az esély rá, hogy valaki külföldön váljon bűncselekmény áldozatává. Azt, hogy milyen többletproblémát okoz ez az egyébként is kétségbeesett áldozatnak, könnyen érhető. Nemcsak

■ Egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék

az esetleges nyelvi nehézségek, de az ismeretlen jogrendszer is, az igazságszolgáltatásban való részvétel azon nehézségei, amiket a távolság és ezzel együtt az esetleg soha meg nem térülő többletköltség okoz, csak a jéghegy csúcsát jelentik.

Az uniós jogalkotás első lépése a sértett eljárásbeli helyzetéről szóló 2001/220/IB tanácsi kerethatározat¹ (a továbbiakban: Kerethatározat) elfogadása volt. Ezt követte a Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről.²

A legfrissebb jogalkotási termék a sértett/áldozat helyzetét, jogait átfogóan rendezni szándékozó, az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról szóló 2012/29/EU irányelve (a továbbiakban: Irányelv)³. Ez utóbbi felváltja a Kerethatározatot, amely – az implementálásról szóló jelentések alapján – úgy tűnik, nem volt alkalmas a kívánt cél elérésére, a tagállamok messze nem igyekeztek minden tőlük telhetőt megtenni az elvárások nemzeti jogba való átültetése érdekében.

Bár a későbbiek során utalni fogunk a Kerethatározat több rendelkezésére és hatására a tagállamok jogalkotásában és jogalkalmazásában, előjáróban az Irányelv elfogadását megelőző mintegy három év történéseire koncentrálunk.⁴ Mint a jelen időszak uniós jogalkotásának általában, az Irányelv elfogadásának gyökerei is a Stockholmi Programban⁵ lelhetők meg. A Stockholmi Program 2. *A polgárok*

¹ A Tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (2001/220/IB). *Hivatalos Lap* L 082, 22/03/2001. 0001–0004.

² A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények sértettjeinek járó kártérítéséről. *Hivatalos Lap* L 261, 06/08/2004. 0015–0018.

³ Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. *Hivatalos Lap* L 315, 14/11/2012. 0057–0073.

⁴ A sértett jogállása uniós rendezésének szükségességét már az Európai Tanács Tamperében 1999. október 15–16-án tartott ülésének következtetései között is megfogalmazták. Ez volt a Kerethatározat előkészítésének kiindulási pontja. A Kerethatározat elfogadásának előzményeiről, tartalmáról, a tagállamok által benyújtott jelentéseket összegző Bizottság által készített jelentésekről és a hazai jogszabályi háttérrel lásd bővebben: RÓTH Erika: „A sértett szerepe a büntetőeljárásban – avagy mit kíván az Európai Unió?” in FARKAS Ákos (szerk.): *Bűnügyi Tudományi Közlemények 5. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére* (Miskolc: Bíbor 2003) 43–63.; RÓTH Erika: „A sértett helyzete a büntetőeljárásban az Európai Unió elvárásainak tükrében” *Miskolci Jogi Szemle* 2011. Különszám 155–167. A Kerethatározatban foglaltak implementálásáról lásd M. S. GROENHUIJSEN – A. PEMBERTON: „The EU Framework Decision for Victims of Crime: Does Hard Law Make a Difference?” *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 17 (2009) 43–59.

⁵ A Stockholmi Program – A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa. *Hivatalos Lap* C 115., 2010.5.4., 1–38. (A továbbiakban: A Stockholmi Program)

jogainak előmozdítása: a jogok Európája fejezetének 2.3.4. alcíme szól a bűncselekmények áldozataival kapcsolatos teendőkről. Ennek keretében – többek között – az Európai Tanács felhívta a Bizottságot és a tagállamokat, hogy „vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről szóló, 2004. április 29-i 2004/80/EK tanácsi irányelv és a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló, 2001. március 15-i 2001/220/IB kerethatározat egyesítésével, e két eszköz értékelése alapján egyetlen átfogó jogi eszközt dolgozzanak ki az áldozatok védelmével kapcsolatban.”⁶

A bűncselekmények áldozatainak védelmére vonatkozó elvárásokkal ezen kívül a Stockholmi Program más részeiben is találkozunk,⁷ és a 2.3.4. alfejezetben is felsorolásra kerültek a legkiszolgáltatottabb, különösen veszélyeztetett helyzetű, különös figyelemre, támogatásra, jogi védelemre szoruló áldozatok (pl. családi kapcsolataikban ismétlődő erőszaknak kitett személyek, a nemi erőszak áldozatai, a terrorizmus áldozatai stb.).

A Tanács 2011. június 10-i állásfoglalása⁸ (7) pontjában a Kerethatározattal kapcsolatban megjegyzi, hogy ennek révén „uniós szinten már foglalkoztak a sértettek által a büntetőeljárásokban játszott szerep kérdésével. Azonban több mint tíz év telt el az említett eszköz jóváhagyása óta, és a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség létrehozása tekintetében tett előrelépés, valamint a sértettek jogai terén még fennálló végrehajtási kérdések szükségessé teszik, hogy az Unió felülvizsgálja és továbbfejlessze a kerethatározat tartalmát, egyebek mellett a Bizottság által az eszköz végrehajtására és alkalmazására vonatkozóan tett megállapításokra figyelemmel.” Az állásfoglalás mellékleteként elfogadott Ütemtervben az Általános elvek címszó alatt találjuk a sértettek jogainak és védelmének erősítésére irányuló uniós szintű intézkedéssel elérendő célokat tartalmazó felsorolást.⁹

⁶ A Stockholmi Program 10.

⁷ Így például az emberkereskedelemmel foglalkozó 4.4.2. részben.

⁸ A Tanács állásfoglalása (2011. június 10.) a sértett jogainak és védelmének különösen a büntetőeljárások során való megerősítésére vonatkozó ütemtervről. *Hivatalos Lap* C 28/6/2011. 1–5.

⁹ E célok a következők:

1. olyan megfelelő eljárások és struktúrák létrehozása, amelyek a büntetőeljárások során biztosítják a sértett méltóságának, személyi és mentális integritásának, valamint a magánélethez való jogának a tiszteletben tartását;
2. az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés javítása a bűncselekmények sértettjei esetében, többek között az áldozatsegítő szolgálatok szerepének előmozdítása révén;
3. olyan eljárások és struktúrák kidolgozása, amelyek alkalmasak a másodlagos és az ismételt sértetté válás megelőzésére;
4. tolmácsolási és fordítási szolgáltatások nyújtásának ösztönzése a sértettek számára a büntetőeljárások során;

A megfogalmazott célok elérését szolgálja többek között a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló, 2001. március 15-i 2001/220/IB tanácsi kerethatározat helyébe lépő irányelv és az irányelvvvel kapcsolatos gyakorlati intézkedésekre és legjobb gyakorlatokra vonatkozó ajánlás vagy ajánlások kidolgozása, amely(ek) iránymutatásként és mintaként szolgálva megkönnyíti(k) a tagállamok számára az irányelv végrehajtását.¹⁰

A Bizottság 2011. május 18-án terjesztette elő a bűncselekmények sértettjeinek támogatására, védelmére és jogaira vonatkozó minimumszabályok megállapításáról szóló irányelvre vonatkozó javaslatát, és mintegy másfél év elteltével, 2012. október 25-ei keltezéssel jelent meg az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU Irányelve a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

A Kerethatározat implementálásával kapcsolatos hiányosságok

Amint korábban már említettük, a Kerethatározatban megfogalmazott elvárások bármennyire is előremutatóak voltak, és lehetőséget teremtettek arra, hogy a sértettek eljárásbeli helyzete közel azonos legyen valamennyi tagállamban, mégsem jártak a remélt eredménnyel. Ennek oka részben a tagállamok belső jogalkotásában tapasztalható lassúság, az új jogszabályok elfogadásának bonyolult, időigényes eljárásrendje volt, részben azonban a jogalkalmazók nem elégséges igyekezetére vezethetők vissza a jelentésekben tükröződő hiányosságok.

5. adott esetben a sértettek ösztönzése arra, hogy aktívan részt vegyenek a büntetőeljárásokban;

6. a sértettek és jogi képviselőjük arra vonatkozó jogának erősítése, hogy időben információkhoz jussanak az eljárásról és annak eredményéről;

7. a helyreállító igazságszolgáltatás és alternatív vitarendezési módszerek támogatásának az ösztönzése a sértett érdekeinek figyelembevételével;

8. különös figyelem fordítása a gyerekekre, akik a sértettek legkiszolgáltatottabb csoportjába tartoznak, ezért érdekeiket mindenkor szem előtt kell tartani;

9. annak biztosítása, hogy a tagállamok minden érintett szakember számára biztosítsanak képzést vagy ösztönözzék képzés nyújtását;

10. annak biztosítása, hogy a sértett megfelelő kártérítésben részesüljön.”

A Tanács állásfoglalása (2011. június 10.) a sértett jogainak és védelmének különösen a büntetőeljárások során való megerősítésére vonatkozó ütemtervről. *Hivatalos Lap* C 28/6/2011. 1–5. melléklet. A sértettek jogainak és védelmének különösen a büntetőeljárások során való megerősítésére vonatkozó ütemterv. (A továbbiakban: Budapesti Ütemterv.)

¹⁰ Budapesti Ütemterv.

Utóbbi probléma megoldásában a Victim Support Europe által kiadott oktatási anyag¹¹ jelentős szerepet játszhat. A szervezet ugyanis felismerte azt, hogy mind az igazságszolgáltatás szereplőinek, mind a rendőrség sértettekkel kapcsolatba kerülő munkatársainak jobb képzést kell biztosítani, hiszen ők az eljárás kulcsszereplői, de gyakran nincsenek tisztában a sértett szükségleteivel és azzal, hogy miként reagáljanak azokra. Nem új igény felismeréséről van szó, hiszen a Kerethatározat maga is hangsúlyt fektetett az eljárás sértettel kapcsolatba kerülő hatósági szereplőinek képzésére.¹²

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy Európában már az ENSZ 1985. évi deklarációja¹³ és az Európa Tanács áldozatokra/sértettekre fókuszáló ajánlásai¹⁴ korábban is hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatókon kívül a jogalkotók figyelme is kiterjedjen a sértettek helyzetére, így a Kerethatározat elvárásainak teljesítését nem a nulláról kellett kezdeni.

Az implementálással kapcsolatos hiányosságok a Bizottság jelentéseiben követhetők nyomon. A tagállamok vonakodása már abban tetten érhető volt, hogy az első, a Kerethatározat 18. cikkében megjelölt határidőre, 2002. március 22-re még egyetlen tagállam sem nyújtotta be a szükséges dokumentumokat, s 2002 év végéig is mindössze tíz, meglehetősen kevés információt nyújtó jelentés érkezett.¹⁵ A szükséges intézkedések megtételéről szóló második beszámoló megküldésének határideje 2006. március 22. volt, de még 2007 novemberéig is csak 13 jelentés állt a Bizottság rendelkezésére az akkor már 27 tagúvá bővült körből. A Bizottság által kiküldött emlékeztetőben új határidőként megjelölt 2008. február 15-ig sem volt teljes körű a rendelkezésre álló információ.

A Bizottság második jelentéséből¹⁶ terjedelmi korlátok miatt csak röviden idézzük a legjellemzőbb összefoglaló mondatokat. „Egyik tagállam sem ültette át

¹¹ Victims of Crime in the EU. Training Manual. Promoted by Victim Support Europe. http://victim-supporteurope.eu/activeapp/wp-content/files_mf/1382968310TrainingManual.pdf (A továbbiakban: Victims of Crime in the EU. Training Manual)

¹² Victims of Crime in the EU. Training Manual 3.

¹³ Az ENSZ Közgyűlése által 1985. november 29-én elfogadott A/RES/40/34 Deklaráció a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről.

¹⁴ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(85) 11 Ajánlása az áldozatok büntetőjogi és büntetőeljárás jogi helyzetéről; R(87) 21 Ajánlása az áldozatoknak nyújtandó segítségről és az áldozattá válás megelőzéséről; R(99) 19 Ajánlása a mediációról büntető ügyekben; R(2006) 8 Ajánlása a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről.

¹⁵ Report from the Commission on the basis of Article 18 of the Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceeding [SEC(2004)102]. Brussels, 16.02.2004 COM(2004)54 final.

¹⁶ A Bizottság Jelentése a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló, 2001. március 15-i tanácsi kerethatározat (2001/220/IB) 18. cikke szerint. [SEC(2009) 476] Brüsszel, 20.4.2009 COM(2009) 166 végleges.

a kerethatározatot egyetlen külön nemzeti jogszabállyá. Valamennyi tagállam a hatályos rendelkezésekre támaszkodott, és közülük sok hivatkozott az átültetésnél a büntetőeljárásról szóló törvényére. Néhány tagállam egy vagy több cikkre kiterjedő új jogszabályt fogadott el. Sok tagállam kötelező erővel nem bíró kódexeket, utasításokat és chartákat nyújtott be jogszabályok helyett.”

Bár a jelentésekben kiemelt hiányosságok is jelzik, hogy a Kerethatározat nem járt a várt hatással, fel szeretnénk hívni a figyelmet néhány, továbbgondolásra talán alkalmas összefüggésre. Egyrészt, a jelentés „hozott anyagból” dolgozik, a tagállamok által rendelkezésre bocsátott információkat foglalja össze. Másrészt a jelentésen belül is felfedezhetők ellentmondások vagy legalábbis furcsaságok. Visszatulva a bevezetőben írtakra, a Kerethatározat 4. cikk (3) bekezdése szerint a sértettet értesíteni kell az elkövető szabadlábra helyezéséről. Nem meglepő, hogy hazánk nem szerepel azon országok között, amelyek ezt a rendelkezést megfelelően ültették át, csak azt említi a jelentés, hogy Magyarország nem nyújtott be tájékoztatást átültetési intézkedésekről. E jogosultsághoz szervesen kapcsolódik a 4. cikk (4) bekezdésében megfogalmazott elvárás, miszerint biztosítani kell a sértettnek, hogy az elkövető szabadon bocsátásáról szóló értesítést ne vegye át. Ezen cikk vonatkozásában hazánkkal kapcsolatban azt jegyzi meg a jelentés, hogy Magyarország „azt állítja, hogy a jogszabályai nem tartalmazznak ilyen irányú rendelkezést”. Mivel a sértett értesítésére vonatkozó elvárást sem biztosította hazánk belső joga e kérdésben, ésszerű, hogy a nem létező értesítés visszautasítására nincs rendelkezés. Talán ez a példa is alátámasztja, hogy az egyes államok implementálást megvalósító intézkedései további elemzésre, pontosításra szorulnak.

Ezt a hiányt kísérelte meg pótolni az Európai Áldozatvédő Szervezet (Victim Support Europe), a Portugál Áldozatvédő Szervezet (Portuguese Victim Support Organisation – APAV) és a Tilburgi Egyetemen működő Intervict, amely szervezetek kifejezetten a gyakorlatra összpontosító, kérdőíveken alapuló vizsgálatot végeztek. Az összefoglaló tanulmányból¹⁷ azonban kiderül, hogy e vizsgálat eredményeivel szemben is vethetők fel aggályok.

Az implementálással kapcsolatos problémákra – a hazai jogszabályokba való átültetés elmulasztása, az implementálás mértékében való eltérések – a Lisszaboni Szerződés elfogadása nyújthat részben megoldást. A kerethatározat ugyanis csak

¹⁷ Project Victims in Europe. Implementation of the EU Framework Decision on the standing of victims in the criminal proceedings in the Member States of the European Union. A kutatás zárójelentése elérhető a következő webcímen: <http://www.apav.pt/vine/>. (A továbbiakban: Project Victims in Europe) Lásd erről bővebben: RÓTH Erika 2011 (4. l.j.)

addig marad az EU jogalkotási aktusai körében, amíg irányelvvel fel nem váltják.¹⁸ Az EUM-Szerződés¹⁹ 82. cikk (2) bekezdése szerint „Amilyen mértékben az a több államra kiterjedő vonatkozású büntetőügyekben a bírósági ítéletek és határozatok kölcsönös elismerésének, valamint a rendőrségi és igazságügyi együttműködésnek a megkönnyítése érdekében szükséges, az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott irányelvekben szabályozási minimumokat állapíthat meg.” Szabályozási minimumok vonatkozhatnak – többek között – a bűncselekmények sértettjeinek jogaira. Természetesen az ilyen minimumszabályok elfogadása „nem akadályozza meg a tagállamokat abban, hogy a személyek számára magasabb szintű védelmet biztosító intézkedéseket tartsanak fenn, vagy vezessenek be”.

Ennek megfelelően került sor – szem előtt tartva a Stockholmi Programban írt, korábban idézett elvárásokat és a Budapesti Ütemtervben foglaltakat – az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelvének elfogadására. Az Irányelv célja, a Preambulum (4) bekezdésében írtak szerint, a Kerethatározatban foglalt elvek felülvizsgálata és kiegészítése, valamint, hogy „az Unió egészében jelentős előrelépést tegyen az áldozatoknak – különösen a büntetőeljárások keretében – biztosított védelem szintje tekintetében”.

Eljárási jogok az Irányelvben

Az Irányelv a Kerethatározat helyébe lép, így fontos összevetni, mennyiben tartalmaz többletjogosultságokat az áldozatok számára, illetve mennyiben tartja meg, fejleszti tovább a Kerethatározatban garantált jogosultságokat. A jelen tanulmány keretében ezt csak az ún. *eljárási jogok* vonatkozásában tehetjük meg, és e körben is mindössze néhány gondolatébresztő felvetést osztunk meg az olvasóval. Nem csupán a jogosultak köre, de a jogok katalógusa is bővült, így az Irányelv rendelkezéseinek akár csak vázlatos bemutatása is többszörösen meghaladná a jelen tanulmány megengedett terjedelmét.

Előre kell bocsátanunk, hogy a korábbiakhoz képest szélesebb kört ölel fel a sértett/áldozat fogalma. Míg a Kerethatározat 1. cikk a) pontja értelmében „a »sértett« természetes személy, aki olyan károsodást szenvedett, ideértve testi vagy szellemi

¹⁸ Victims of Crime in the EU. Training Manual. 6. A bűnügyi együttműködés uniós jogi aktusairól lásd még: CSÁSZÁR Mátás: „A büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés intézményi jogi aktusai a Lisszaboni Szerződés előtt és után” *De iurisprudencia et iure publico. Jog- és Politikatudományi Folyóirat* 2011/3. 29–73. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-3-02.pdf>

¹⁹ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés.

épségének sérelmét, érzelmi szenvedését vagy gazdasági veszteségét is, amelynek közvetlen oka olyan cselekmény vagy mulasztás, amely valamely tagállam büntetőjogi szabályainak megsértésével valósult meg”, az Irányelv 2. cikk (1) bekezdés a) pontja alapján az „áldozat”:

„i. olyan természetes személy, aki közvetlenül bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett – ideértve a fizikai, szellemi vagy érzelmi sérülést, vagy gazdasági hátrányt;

ii. a közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagjai, akik e személy elhalálása folytán sérelmet szenvedtek.”

Hogy a fellépő családtagok száma mégse legyen parttalan, az Irányelvben felhatalmazást kapnak a tagállamok, hogy eljárásokat alakítsanak ki „abból a célból, hogy: a) az egyes esetek sajátos körülményeinek figyelembevételével korlátozzák azoknak a családtagoknak a számát, akik élhetnek az ezen irányelvben meghatározott jogokkal; továbbá hogy

b) az (1) bekezdés a) pontjának ii. alpontja tekintetében meghatározzák, hogy mely családtagoknak van elsőbbsége az ezen irányelvben meghatározott jogok gyakorlása tekintetében.”

Az eljárási jogokat az Irányelv 10–17. cikkében²⁰ találjuk, de más alcímekhez tartozó jogosultságok is bőségesen tartalmaznak olyan rendelkezéseket, amelyek befolyásolják a büntetőeljárás során a sértett helyzetét, szerepét. Fontos megemlíteni, hogy az Irányelvben meghatározott jogok nem érintik az elkövető jogait.²¹

A meghallgatáshoz és a bizonyítékszolgáltatáshoz való jog a kerethatározatban is szerepelt. A Kerethatározattal szemben az Irányelv nem az eljárási jogok között, hanem *az áldozatok védelemhez való joga a nyomozás során* címet viselő 20. cikkben hívja fel a tagállamokat, hogy biztosítsák, a nyomozás során minimálisra korlátozzák az áldozatok kihallgatásának számát, és ezeket kizárólag akkor folytassák le, ha

²⁰ 3. fejezet: A büntetőeljárásban való részvétel címszó alatt

²¹ Mielőtt továbblépnénk, ezen a ponton a magyar hivatalos fordítás szóhasználatával kapcsolatban szeretnénk egy kis kitérőt tenni. Az angol „victim” kifejezés az uniós anyagok hivatalos magyar fordításában hol sértettként, hol áldozatként jelenik meg. Így a Hivatalos Lap 2011.6. 28-i számában a Tanács 2011. június 10-i Állásfoglalásának szövege sértettéről szól. Az Irányelv már áldozatról. Az előterjesztéstől az elfogadásig tartó jogalkotási folyamatban keletkezett dokumentumokban hol sértettéről, hogy áldozatról olvashatunk a magyar nyelvű szövegben, de találunk olyan hivatalos fordítást, amelynek címében sértett, szövegében áldozat a victim szó magyar megfelelője. Az előbbieken említett „elkövető” szóhasználatához maga az Irányelv fűz magyarázatot, a következőként definiálva (12) pontjában az elkövető fogalmát: „Az »elkövető« kifejezés a bűncselekmény elkövetéséért elítélt személyre vonatkozik. Ezen irányelv alkalmazásában ugyanakkor a bűnösség elismerését vagy az elítélést megelőzően a gyanúsítottra vagy vádlottra is vonatkozik, és nem érinti az ártatlanság vélelmét.” Ezt a magyar terminológiában a terhelt elnevezés fogja át.

a bűnügyi nyomozás céljából feltétlenül szükségesek. Álláspontunk szerint ez a rendelkezés visszalépést jelent a Kerethatározatban foglaltakhoz képest, ahol az az elvárás jelent meg, hogy a hatóságok – tehát nem kizárólag a nyomozó hatóság – a sértetteket csak a büntetőeljárás céljainak eléréséhez szükséges mértékben hallgassák ki.²² Fontos kiegészítést fűz a meghallgatáshoz való joghoz a Preambulum (41) bekezdése, amely e jogosultságot akkor is biztosítottnak veszi, ha írásban tehettek nyilatkozatot, adhattak magyarázatot az áldozatok.

Az eljárás megszüntetése esetére biztosított jogorvoslati jogosultság új elem az Irányelvben. A 11. cikk (1) bekezdésében írtak szerint a tagállamoknak garantálniuk kell az áldozatok azon jogát, hogy az eljárást megszüntető határozat felülvizsgálatát kezdeményezzék. Az eljárási szabályokat ugyan itt is a nemzeti jog határozza meg, de az elvárásoknak való megfelelés érdekében valószínűleg nem lesz vitamentes annak tisztázása, hogy mit jelent „az áldozatoknak az adott büntető igazságszolgáltatási rendszerben betöltött szerepével összhangban” kifejezés, vagy a „súlyos bűncselekmény” fogalma. Az (5) bekezdés egy (további) korlátozást definiál, amely alapján kizárt az olyan – bár kétségkívül az eljárás megszűnését eredményező – határozatokkal szembeni jogorvoslat, amelyek peren kívüli vitarendezést eredményeznek. Azaz – amennyiben jól értelmezzük – például az ügyésznek a bírói útról való elterelést eredményező döntései nem lesznek támadhatóak. A Preambulum (45) bekezdése ettől szűkebbre vonja a kört, amennyiben leszögezi, hogy az eljárás megszűnését eredményező ügyészi döntés felülvizsgálatát csak akkor nem kérhetik, ha a vitarendezés figyelemzetéssel vagy kötelezettség előírásával jár. Nem vonatkozik a felülvizsgálati lehetőség a bíróság határozataira, így a Preambulum (43) bekezdése szerint az ügyészek, a nyomozási bírók és a bűnüldöző hatóságok határozatának felülvizsgálata kérhető.

A Kerethatározat még a közvetítői eljárás előmozdítása, ezen eljárás eredményeinek a büntetőeljárás során történő figyelembevételével mellett szállt síkra.²³ Az Irányelvben a hangsúly *az áldozatot megillető biztosítékokra* tevődik át, maga a jogosultság a 12. cikk címében „A helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatások keretében igénybe vehető biztosítékokhoz való jog” elnevezéssel jelenik meg. Itt is vissza kell utalnunk azonban a Preambulumra, amelynek (46) bekezdése a biztosítékok szempontjából figyelembe veendő körülményeket részletezi.

²² Ez az elvárás a Kerethatározat 3. cikkében szerepelt.

²³ A Kerethatározat 10. cikke szerint, amely elvárásnak 2006. március 22-ig kellett megfelelniük a tagállamok nemzeti jogszabályainak.

Az Irányelv 13. cikke alapján a nemzeti jog által meghatározott feltételek vagy eljárási szabályok szerint *jogosultak az áldozatok jogi segítségnyújtásra*, ha a büntetőeljárásban részt vevő személy jogállásával rendelkeznek. A Kerethatározat ezt a jogot a magánfélként fellépő sértettnek biztosította ügyvédi segítség formájában (6. cikk).

Míg a *költségtérítéshez való jog* a Kerethatározat szerint a fél vagy tanú jogállásával rendelkező sértettet illette meg, a büntetőeljárásban való jogszerű részvétele esetén (7. cikk), addig az Irányelv 14. cikke az áldozatok aktív részvétele esetén, betöltött szerepükkel összhangban várja el költségeik megtérítését a tagállamoktól. A Preambulum (47) bekezdésének utolsó mondata további információkat nyújt az elvárás tartalmát illetően: „A költségeket csak annyiban kell fedezni, amennyiben az áldozatot az illetékes hatóságok kötelezték vagy kérték fel a büntetőeljárás során való megjelenésre és az abban való aktív részvételre.”

A vagyontárgyak visszaszolgáltatásához való jog önálló jogosultságként szerepel az Irányelv 15. cikkében, míg a Kerethatározatban a kártérítéshez való jog címszó alatt találjuk, annak egyik elemeként [9. cikk (3) bek.].

Már a Kerethatározat is szorgalmazta, hogy a sértett kártérítéshez jusson a büntetőeljárás keretein és ésszerű időn belül. Ez főbb elemeiben változatlanul jelenik meg az Irányelv 16. cikkében is.

Az eljárási jogokról szóló fejezet a *más államokban tartózkodási hellyel rendelkező áldozatok jogaival* zárul, amelyben lényegi változás nem következett be a Kerethatározatban írtakhoz képest.

A valóban nagyon vázlatos áttekintés természetesen még az eljárási jogok katalógusát sem foghatta át teljesen. Hiszen kétségtelen, hogy ide sorolható – ha nem is e cím alatt jelenik meg – a határozatok közléséhez és az eljárás menetéről való tájékoztatáshoz fűződő jogosultság (6. cikk), vagy a tolmácsoláshoz, fordításhoz való jog (7. cikk).

Van még idő, hiszen a záró rendelkezések értelmében 2015. november 16-ig kötelesek a tagállamok az Irányelvben rögzített elvárásoknak megfelelni, hatályba lépíteni a szükséges rendelkezéseket. Ezt követően két évvel, 2017. november 16-ig – majd azt követően háromévente – kell bemutatni, miként élhetnek az áldozatok az Irányelvben meghatározott jogaikkal. Ugyanakkor, ha szem előtt tartjuk az előkészítés, a lefolytatandó egyeztetések időigényét, a hátralévő másfél év nem is tűnik olyan soknak.

IV.

**Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar**

Fiatalkorúak az új Bv. Kódexben

Gondolatok az elítélt fiatalkorúak helyzetéről az új büntetés-végrehajtási törvény kapcsán

„Az igazságügyi ifjúságvédelem intézményei a fiatalkorú törvénysértők számára további esélyt kívánnak nyújtani bűnözői életútjuk megszakítására, a társadalom peremére sodródásuk megállítása érdekében. Ezért nem mondhat le a büntetés-végrehajtás azokról a tényezőkről, amelyek a fiatalkorúak társadalomba be/visszaillesztésének feltételeit javítják.”¹ Lőrincz József ezen két mondata határozza meg a magyar büntetés-végrehajtás fiatalkorúak szabadságvesztés büntetésének célját már évtizedek óta. Eljött az idő, amikor ezek a szavak, mondatok a legfelsőbb – törvényi – szintre emelkedhetnek, mint alapelvek és szakmafilozófiai célok.

Ezen lelkes érdeklődéssel és kíváncsisággal fogtam hozzá jelen gondolatmenet elkészítéséhez kezembe véve az új Büntetés-végrehajtási törvényt,² az azt megelőző előterjesztéseket, javaslatokat, koncepciókat és állásfoglalásokat. Arra voltam kíváncsi, hogy Lőrincz tanár úr szavaiból, gondolataiból mi valósult meg egy ilyen jelentőségteljes időpontban, egy új törvény hajnalán, 35 év eltelte után.

Amikor az új Bv. Kódex előkészítését célzó Kormányhatározatot olvastam, az első, amire felfigyeltem, a fiatalkorúakra vonatkozó egyetlen mondat volt: [...] h.) „*annak érdekében, hogy a gyermekbarát igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtás során is megvalósuljon, a javítóintézetek biztonságos működése végett, a javítóintézetek infrastruktúra meghatározásában, valamint a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében való oktatási, nevelési, személyiségfejlesztési tevékenység és az egészségügyi ellátás területén erősíteni kell a büntetés-végrehajtásért felelős miniszter és az oktatásért felelős miniszter együttműködését*”.³ Azt vártam, hogy egy

■ Főiskolai docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Büntetés-végrehajtási Tanszék

¹ LŐRINCZ József: *A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása* (Vác: Duna Mix 1998) 241.

² 2013. évi CCXL törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról (továbbiakban Bv. Kódex).

³ A kormány 1415/2013. (VII. 5) Korm. határozata az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotásáról.

ilyen mélységű szakmai paradigmaváltás küszöbén kiemelt jelentőségű szerepet fog kapni a szabadságvesztésüket töltő fiatalok helyzete. Hiszen már a szakmai koncepciókban⁴ is megfogalmazódik, hogy az új Bv. Kódex létrejöttének célja és alapja a hatékonyabb, jobb, az új kihívásoknak megfelelőbb, eredményesebb megoldások megteremtése. Ez a folyamat tehát átlépi a korábban kijelölt határokat, új megközelítést és szemléletmódot vezet be a hazai büntetés-végrehajtásba.

Indokolt volt ez a váltás, hiszen a társadalmi változások, az arra választ adó büntetőpolitika az új Büntető Törvénykönyv megalkotásával, valamint a büntetés-végrehajtási szervezet szakmai meggyőződéséből fakadó szándék aktuálissá tette – a büntetések és intézkedések elavult jogi szabályozása helyett – egy új, tartalmát, szabályozási elveit és irányait tekintve modern büntetés-végrehajtási kódex megalkotását.⁵ Időszerű is volt ez a váltás, hiszen az említett változások mellett az elmúlt években a hazai büntetés-végrehajtás a nemzetközi kötelezettségvállalások és ajánlások tekintetében adós maradt elsősorban a túlszűfoltosság kérdésének kezelésével.

Az új szabályozás indokai tehát, miszerint egy demokratikus jogállamban alapvető fontosságú törvényi szinten szabályozni azokat a jogkövetkezményeket és végrehajtásokat, amelyek a személyi szabadság jogszerű elvonásával vagy korlátozásával járnak; miszerint egy új Büntető Törvénykönyv mint „kabát” feltételez egy új, modern és végrehajtható büntetés-végrehajtási törvényt mint „gombot”; miszerint a hazai realitásokkal számolva az Emberi Jogok Európai Bíróságának és a Kínzás Megelőzési Bizottságnak a döntései, észrevételei felhívták a figyelmet a hiányosságokra; valamint miszerint az elítéltek reintegrációs segítségét új alapokra kellett helyezni az aktív és személyes szerepvállalásuk fényében, mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy átértelmezzük a szabadságvesztés célját, feladatát, eredményességét. A fiatalok tekintetében is.

Amikor ezen indokok ismeretében az új Bv. Kódex fiatalokra vonatkozó rendelkezéseit olvastam, ismét Lőrincz Tanár Úr szavai jártak a fejemben, miszerint „a fiatalok bünelkövetők mentésének, társadalomba visszavezetésének programja eddig soha nem kapta meg a jelentőségének megfelelő szellemi és anyagi támogatást.”⁶ Mi más, ha nem egy új Bv. Kódex alkalmas arra, hogy ezeket a hiányosságokat pótolja, ezt a rendkívül fontos fogvatartotti kategóriát végre felkarolja, támogassa?

⁴ Az új büntetés-végrehajtási törvény koncepciója a bv. szervezet feladatrendszerének tükrében. BVOP, 2013, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által összeállított munkaanyag (továbbiakban: BVOP-koncepció).

⁵ BVOP-koncepció 3.

⁶ LŐRINCZ (Ij. 1.) 246.

Reintegráció és fiatalkorúak a Bv. Kódexben

Az új törvény nagy hangsúlyt helyez a reintegrációt elősegítő tevékenységekre, programokra és a munkakultúra fejlesztésének középpontba állítására. A reszocializáció fogalmának „lecserélése” sok kérdést vetett fel, elsősorban a két fogalom: – reszocializáció, reintegráció – definiálása körében. Dogmatikai értelemben a reintegrációt a nevelésnél tágabb, a reszocializációnál mélyebb fogalmi alapvetéssel kívánják megmagyarázni. A Bv. Kódex konkrétan definiálja a reintegráció fogalmát, miszerint *„a reintegrációs tevékenység keretében törekedni kell arra, hogy az elítélt bűncselekményének társadalomra veszélyességét felismerje, annak következményeit lehetőség szerint enyhítse.”*⁷ A reintegráció elemeiként a törvény a betanítottmunkás-képzést, a szakmunkásképzést, az egyéb szakképzéseket, alap-, közép- és felsőfokú tanulmányokat és azokat segítő tevékenységeket, az önképzést, a munkavégzést, a családi és egyéb kapcsolatok fenntartását, fejlesztését, a börtönlelkészi támogatást, valamint a művelődést, sportolást és vallásgyakorlást említi. E tekintetben tehát lényeges változás a reszocializáció elemeivel való összehasonlításban nem fedezhető fel.

Az új Kódex reintegrációs elvének a fogvatartottak személyes és aktív közreműködésével történő megvalósítását kerekén egy évtizeddel ezelőtt már Ruzsonyi Péter is megfogalmazta. *„A konstruktív életvezetés megalapozását célul kitűző büntetés-végrehajtási programnak, illetve intézetnek [szerzői megjegyzés: akár a reszocializáció, akár a reintegráció fogalmát használjuk] mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a feltárt börtönártalmakat és/vagy veszélyforrásokat megszüntesse, illetve a lehető legminimálisabbra csökkentse. A felelősség elvén alapuló büntetés-végrehajtás elsődlegesen a fogvatartott felelősségérzetének felkeltését célzó módszerek használatát feltételezi. A mindenképp önmagával szembeni felelősségre nevelés nem „a kényszer nevel” megoldást, hanem sokkal inkább lehetőségek sorát kell felkínálnia a fogvatartottak részére, hogy maga válasszon a különféle rehabilitációs és (re)szocializációs célzatú programok közül.”*⁸

A fogvatartotti populációt tekintve nem újdonság, hogy vannak olyan különleges csoportok, amelyek felé a bv. szervezetnek különös érzékenységgel kell fordulnia, annak érdekében, hogy az egyéniesített végrehajtás elveivel összhangban a reintegráció esélyei növelhetőek legyenek. A fiatalkorú fogvatartottak az egyik ilyen legkülönlegesebb csoport. Erre tekintettel az új Bv. Kódex néhány – specifikusan a fiatalkorú fogvatartottak számára lényeges – változást eszközöl. Csupán példálózó

⁷ Bv. Kódex 164. § (1). bek.

⁸ RUZSONYI Péter: *A büntetés-végrehajtás korrekciós nevelés új irányzatai* (Vác: Duna-Mix Nyomda 2003) 98.

jelleggel és jelen cikk terjedelmi keretei által behatároltan emelek ki néhány gondolatot ezek közül a változások közül, elsősorban a szabadságvesztés büntetés margójára. (A javítóintézeti nevelés ugyanis – bár bekerült az új Kódexbe – nem képezi szűkre szabott gondolatmenetem tárgyát.)

Ha a Kódex tagolási rendjét követjük, az első érdemi és lényeges változás a fiatalok fegyelmi fenyítése keretében jelenik meg. A korábbi – és még hatályos – szabályozás értelmében a fiatalok elítélt börtönben 20 nap, fogházban 10 nap magánelzárás fegyelmi fenyítéssel sújtható.⁹ Az új Kódex értelmében a magánelzárás ideje csökkent, azaz börtönben 10 napig, fogházban pedig 5 napig terjedhet (előzetes letartóztatás alatt szintén).¹⁰ A fenyítéssel járó joghátrányok alól azonban az iskolai oktatáson való részvétel mellé bekerültek a reintegrációs programok is mint kivételek, ezzel is hangsúlyozva a reintegráció jelentőségét és elsődlegességét, még a fenyítésekkel szemben is.

A reintegráció jelentőségének további hangsúlyozása jelenik meg akkor is, amikor a Kódex kimondja, hogy a bv. intézet „*nevelési programját, a fiatalok egyéni fejlesztési tervét a fiatalok társadalmi beilleszkedésének elősegítése, ennek érdekében beilleszkedési zavarai enyhítése, pszichés állapota rendezése, iskolázottsága, szakmai képzettségének fejlesztése, az alapvető erkölcsi normák elfogadtatása, az egészséges életmódra való felkészítése érdekében a gyermekek és az ifjúság védelméért felelős miniszter felügyelete alá tartozó javítóintézetek szakmai tapasztalatai felhasználásával, azokkal együttműködve alakíthatja ki.*”¹¹ A javítóintézetek szerepének és tapasztalatainak bevonása új elemként jelenik meg, annak ellenére, hogy szakemberek évtized óta hangsúlyozzák ennek jelentőségét.

Minden fiatalokkal foglalkozó szakember egyetért abban is, hogy ha erről a korosztályról van szó, akkor kiemelt figyelmet kell fordítani a családi és más pozitív külső kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére, hiszen ezek közismerten a hagyományos családi kötelek fenntartása és erősítése mellett személyiségfejlesztő és konfliktuskezelő funkcióval is bírnak. Ennek megvalósítására a fiatal fogvatartottak részére a Kódex bevezeti a **családi konzultáció** és a **családterápia** intézményét.

A **családi konzultáció** egy kötetlen találkozási forma. Ennek a Kódex konkrét időtartamot és feltételrendszert is megszab: „*A fiatalok fogvatartott saját vagy a törvényes képviselő kérelmére és a bv. intézet engedélyével, háromhavonta családi konzultáción vehet részt...*”¹² Érdekesség, hogy az új Kódex által lehetővé tett prog-

⁹ 1979. évi 11. tvr. a büntetések és intézkedések végrehajtásáról (továbbiakban: Bv Tvr) 52. § (2) bek.

¹⁰ Bv. Kódex 193. § (4) bek.

¹¹ Bv. Kódex 193. § (6) bek.

¹² Bv. Kódex 194. § (1) bek.

resszív rezsimrendszer értelmében a családi konzultáció a szigorúbb, általános és enyhébb rezsimbeli elhelyezés értelmében változó lehet. Miről is van szó?

Az új Bv. Kódexben megjelenik egy kilenc rezsim-elemre bontható progresszív rendszer. Az elítéltek osztályozásán alapuló rezsimok központi szabályozása a rugalmasság elve, valamint az intézeti sokszínűség miatt csak keretszabály konstruálásával célszerű, mert így lehetőség lesz a változó élethelyzetek szerinti gyors reintegrációs reakciók létrehozására, illetőleg az egyes intézetek leginkább maguk optimalizálhatják reintegrációs tevékenységüket. A fiatalkorúak tekintetében fontos eszközként jelenik meg a rezsimok közötti átjárhatóság biztosítása, amely lehetőséget nyújt a fogvatartott részére, hogy fejlődésének megfelelően az egyik speciális csoportból a másikba kerülhessen. A fogház, illetve a börtön fokozat rezsimszabályait a fiatalkorú fogvatartottak esetében az együttes elhelyezés lehetősége érdekében egységesíteni szükséges. A családi konzultáció intézményének megvalósulása érdekében tehát mindkét végrehajtási fokozat esetén a következő megoldás született: a fiatalkorú fogvatartott három rezsimcsoportba kerülhet: szigorúbb, általános és enyhébb rezsimbe. A szigorúbb rezsim feltételezi az alapjogosultságot, esetünkben 3 havonta 1 alkalom családi konzultáción való részvételt; az általános rezsim engedékenyebb, itt kéthavonta 1 alkalommal lesz lehetősége a fiatalkorúnak a családi konzultációra; és végezetül az enyhébb rezsimben havonta egyszer családi konzultációra kerülhet sor. A családi konzultáció további előnye, hogy abban az esetben is megvalósulhat, ha esetleg a szülő vagy törvényes képviselő maga is szabadságvesztés büntetését tölti, azaz elítéltről van szó. Mivel ez nem minősül látogatófogadásnak, a Kódex szerint így elítéltek között is megvalósítható.

A családi konzultáció kötetlen formájával ellentétben a **családterápia** rendszeres, egymásra épülő tematikus foglalkozássorozat, amely során egy szakképzett családterapeuta foglalkozik a fiatallal. A családterápia olyan pszichoterápiás módszer, amelynek segítségével a terapeuta hozzájárul a családban mutatkozó problémák okainak felderítéséhez, a tüneteket produkáló egyénnel és a családdal közös együttműködésben. A pszichológus a családterápia során – a lehetőségekhez mérten – próbálja optimalizálni a család rendszerének működését.

A segítő célú családi konzultáció, illetve családterápia az intézet engedélyével folytatható, amely magában foglalja ugyanakkor annak mérlegelését, hogy a szülő jelenléte a fiatalkorú érdekét szolgálja-e, valamint veszélyezteti-e az esetleges büntetőeljárás eredményességét és/vagy az intézet rendjét és biztonságát.¹³ A családterápiás foglalkozások tekintetében a Bv. Kódex még egy további lehetőséget engedélyez,

¹³ BVOP-koncepció 31.

az intézeten kívüli foglalkozás megszervezésének lehetőségét, ez azonban csak és kizárólag az enyhébb rezsimben valósulhat meg. Ennek értelmében a családterápiás foglalkozások számát és helyszínét a terápiás szükségletek és a progresszív rezsim elemeinek ötvözete határozza meg.

A családi kötelek további hangsúlyozását találjuk a következő rendelkezésben is, miszerint: „*a fiatalkorú kérelmére az azonos nemű fiatalkorú testvérével együttesen elhelyezhető, ha ez mindkét fiatalkorú érdekében áll, és a bv. intézetben ennek lehetősége megteremthető.*”¹⁴

Nem kérdés tehát, hogy a családi kötelek kialakításának és fenntartásának elősegítése zászlajára tűzött célja az új Bv. Kódexnek. Ez azonban felvet további kérdéseket, elsősorban a személyi állomány vonatkozásában. A bv. szervezet tisztában van vele, hogy a fiatalkorú fogvatartottakkal foglalkozó személyzet kiválasztására immár különösen oda kell majd figyelni. Az optimális családmodell és a nemi szerepek megfelelő alakulása érdekében törekedni kell majd arra, hogy a fiatalkorúak intézeteiben a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozók között kiegyensúlyozott arányban legyenek nők és férfiak.¹⁵ [Szerzői megjegyzés: a kecskeméti fiatalkorúak bv. intézete 2006 óta ilyen szempontok alapján szervezi a szolgálatot.]

A Kódex következő lényegi változtatása az oktatás/iskolai képzés körében jelenik meg. Számos olyan elemet tartalmaz a törvény, amely elő kívánja segíteni az oktatási-nevelési terület és a fiatalkorú „kapcsolattartását”. Annak ellenére, hogy a fiatalkorúak oktatása terén nincs külön vagy eltérő szabály a felnőttekhez vagy a civil életben oktatásban részesülő személyek szabályaihoz képest, néhány lényeges elem tekintetében a Kódex mégis megengedő. Talán az egyik legfontosabb mondat a fiatalkorúak oktatásának területéről a következő: „*A tanulmányi eredményt és a szorgalmat az egyéni képességek alapján kell értékelni.*”¹⁶ Ezen fiatalok esetén ugyanis rendkívül fontos, hogy ne egy általánosan meghatározott mérce szerint kerüljenek elbírálásra, hanem egyéni teljesítményük függvényében. Számos korábbi tanulmányomban igyekeztem érvelni amellet, hogy a bv. intézetekben található fiatalkorúak nagy aránya különleges nevelést/oktatást/számonkérést igényel. A sajátos nevelési igényű fiatalkorúak oktatását már a bv. intézetekben is biztosítani kell, ezért rendkívül fontos, hogy az intézetek a szerződött iskolákon keresztül a nevelési tanácsadókkal is állandó kapcsolatban legyenek, segítségüket igénybe vegyék, együttműködjenek. Bár az előző – még hatályos – jogszabályunkban is benne volt a rendelkezés, miszerint a fiatalkorú neveléséhez és társadalomba visszaillesztésének

¹⁴ Bv. Kódex 195. § (1) bek.

¹⁵ BVOP-koncepció 28.

¹⁶ Bv. Kódex 199. § (2) bek.

segítéséhez igénybe kell venni a gyámhatóság és egyéb állami szervek, társadalmi szervezetek, a pártfogó felügyelő, valamint a hozzátartozó segítségét;¹⁷ mégis a Kódex ezirányú rendelkezéseinek szellemisége talán jobban megfogalmazza ezt. A fiatalkorú fogvatartottak az iskolarendszerű oktatásból rendszerint ki- vagy elmaradnak, ennek megfelelően sajátos nevelési igényű személyeknek minősülnek. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC törvény 45. § (3) bekezdése sajátos nevelési igény esetén lehetővé teszi, hogy a szakértői bizottság 23 éves korig meghosszabbítsa a tankötelezettséget, amely a bv intézetekben fiatalkorúként, a 21. életév betöltéséig lehetséges.¹⁸ Egyértelmű tehát, hogy már a Kódex előkészülete során is megfogalmazódott az igény a sajátos nevelési- és értékelési szempontok bevezetésére.

A Kódex mindezek mellett különös hangsúlyt fordít a fiatalkorúak testi, lelki és szellemi egészségének megőrzésére, biztosítására. Kifejezetten rögzíti például a dohánytermékek mint tiltott tárgyak helyzetét, a dohányzást – még a törvényes képviselő engedélye ellenére is – tiltja, bár a méltányosság szellemében annak megszegését nem minősíti fegyelmi vétségnek.

A Bv. Kódex alapelveiből fakadó és fiatalkorúakra (is) vonatkozó észrevételek

Bár *expressis verbis* a Kódex a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseknél nem mondja ki, de a törvény általános végrehajtási rendjéből és szellemiségéből következik, hogy a büntetés-végrehajtásnak jelentős erőfeszítéseket kell tennie a fiatalkorú fogvatartottak áldozatvédelmének érdekében is. Szakemberek egyetértenek abban, hogy a fiatalkorú fogvatartottak gyakran agresszívebbek, mint felnőttkorú társaik. Éppen ezért rendkívül fontosak az ilyen irányú pszichológiai programok, foglalkozások. A speciális anti-agressziós tréningek, kortárs tanácsadások sokat segíthetnek ebben a korban. Ebből a szempontból maga a Kódex is a korábbi mentális károsodások hatásainak helyreállítása és a társadalmi visszailleszkedés sikeressége érdekében, a fiatalkorú fogvatartottak számára oktatási, képzési, szakképzési és szabadidős programokat, különböző tréningeken való részvételüket rendeli biztosítani. Külön figyelmet kell fordítanunk továbbá a szexuális visszaélésekre, az önkárosító és a szuicid magatartásra, valamint az egymás sérelmére elkövetett bűncselekményekre is.¹⁹

¹⁷ Bv. Tvr. 50. § (2) bek.

¹⁸ Előterjesztés a Kormány részére a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Budapest, 2013. augusztus 30.)

¹⁹ BVOP-koncepció 28.

A fiatalok fogvatartottak vonatkozásában komoly veszélyt jelent, hogy a szabadságvesztés alatt követnek el olyan bűncselekményeket, amelyek következtében újabb büntetőeljárás indul ellenük. Ennek megfelelő kezelése érdekében el kell kezdeni a fiatalok büntetésintézetekben törekedni a mediációs és resztoratív technikák alkalmazására is.

Ha végigtekintünk az új Kódex rendelkezésein, az első és talán legfontosabb észrevétel, hogy a jövőben a fiatalok szabadságvesztés büntetésében a pszichológia rendkívüli szerepet kap. Egy pillanatra sem felejtendő azonban, hogy a büntetés-végrehajtás szakmafilozófiai alapja mindig is ugyanaz marad, hiszen működésének fundamentuma továbbra is a rend, a büntetés céljával egybecsengő fegyelem, mind ezeken az értékeken szerveződő munkavégzés és az elítélt aktív együttműködése a társadalomba való visszaillesztés céljából. A kódex elvárja azt a szakmai törekvést, miszerint olyan belső meggyőződést kell kialakítani az elítéltekben, hogy akarjon a társadalomba visszailleszkedni. Ez az elvárásnéppen meghatározott „általános jogkövetés” mint kitűzött cél talán kissé irreálisnak tűnik. Kicsit a 60-as évekbeli törvénytisztelő állampolgárrá nevelés sejtik fel, amit 1979-ben helyesen elfelejtettünk. Hogy ez felnőttkorú fogvatartottak esetén mennyiben megvalósítható, nem tudom. Hogy számos egyéb – a büntetés-végrehajtás szervezetétől teljesen független – szempont is hangsúlyosan jelen van ebben a témakörben, azt viszont biztosan tudom. Azonban, ha jogalkotó elképzelései szerint elvárható ez a belső meggyőződés és akaratkialakítás, akkor az leginkább a fiatalok speciális csoportjára nézve képzelhető el. Ugyanis ez az a korosztály, amely esetében a vele való foglalkozás, a hatékony egyéni- és csoportmunka, a család és az ezzel járó szoros kapcsolattartás, az iskolai oktatás és szakképzés, a munkára nevelés, a rend és a rendszer szemléletének kialakítása és az ehhez való hozzászoktatás, az egészségre való odafigyelés, annak védelme, az önbizalom fejlesztése, a támogatás, az alapok megteremtése és az út kijelölése, a biztonság, a védelem és a gondoskodás mind-mind alapot nyújtanak egy fiatalnak ahhoz, hogy sikeresebben, eredményesebben visszailleszkedjen az elkövetett hiba után.

Áttekintve az új Kódex fiatalokra vonatkozó rendelkezéseit, ismételtén Lőrincz Tanár Úr szavai jutottak eszembe: „A fiatalok büntetés-végrehajtásának hazai és nemzetközi tapasztalatai egyaránt azt igazolják, hogy a valóságtól elszakadó, ideológiai köntösbe bújtatott, az ideális embereszmény kiformalását céltételező naiv tudományos optimizmus a gyakorlat számára elfogadhatatlan. Nyilvánvaló, hogy a zártintézet a fiataloknak sem hosszú távú létbiztonságot, sem a társadalmi elosztás egyenlőtlenségének kiküszöbölését, sem pedig a környezetünk javítását nem tudja ellátni.” S valóban, mily igaz, mily kevés eszközünk van egy ilyen hatalmas kihívás megoldására. Ezért is oly fontos, hogy ilyen kiváló szakemberek segítsék még a hazai büntetés-végrehajtás szakmai munkáját, mint Lőrincz József! Isten éltesse, Tanár Úr!

Fliegauf Gergely ■

Kis apokrif a börtöntetoválásokról: a büntető hatalom és a szubkultúra

Pár gondolat felmerült bennem egy börtöntetoválásokról szóló tanulmány írása közben, amelyeket sajnos a tanulmányba terjedelmi és szerkesztési okok miatt nem lehetett beleírni.

Cikkemben¹ a törvényen kívüliség, a stigmatizáció, valamint a börtöntetoválás kapcsolatát elemezve a következő érvelésig jutottam el:

„A börtön társas közege önmagától kitermel egyes magatartástípusokat, amelyeket a börtönt irányító állami struktúra jogszabályi keretek között egyébként is intézményesíteni törekszik. Óvatosságra inthetne ez minden pönológust, hiszen a már meglévő informális intézmény összeférhetetlen lehet a hivatalos intézménnyel. Hétköznapi nyelvezettel ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy [a börtönben] mindig is lesz tetoválás, bárhogy próbáljuk megszüntetni. A különböző egyéni beavatkozások ugyan csökkenthetik a diszfunkciókat, de soha nem lesznek képesek pótolni azokat, mert a szubkultúra validitásával a mesterségesen létrehozott programok nem vehetik fel a versenyt.

Sőt, a börtöntetoválásnak van még egy jelentése: ha megszületik a tetoválás, a fogvatartott úgy érezheti, hogy nem csupán tartozék többé, azaz nem a rendszer része, hiszen képes volt kijátszani azt, képes elkülönülni. Ez paradox szeparáció, hiszen elvileg a börtön rendszere úgy működik, hogy nem lehet tetoválni, a tetoválás tiltott, sőt büntetés jár érte, és ezzel megvalósul a rendszeren kívüliség; ugyanakkor a rabok többsége tetovált. Leszögezhetjük, hogy a tetoválás köré kiépült szubkultúra a börtönben teljesen önálló rendszert képez, amelynek ugyanakkora, ha nem nagyobb motivációs bázisa van, mint az állami reintegrációs törekvéseknek. A reintegráció

■ Főiskolai docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Büntetés-végrehajtási Tanszék

¹ FLIEGAUF Gergely: „A tetoválás mint szubkulturális jelenség: marginalizálódásra utaló jelek magyar fogvatartottak tetoválásain” *Börtönügyi Szemle* 2014/1. *imprint*

a fogvatartottat abba a rendszerbe kívánja helyezni, amelyet a tetoválási szimbólumain keresztül a fogvatartott éppen hogy elutasít. A mérleg egyik serpenyőjében ott vannak a jogszabályok fekete-fehér szövegei, a másik serpenyőben ugyanakkor ott vibrálnak a fogvatartottak eltörölhetetlen tetoválásai.”

A fenti gondolatból következik, hogy a rabok szabadságának korlátozásában létezik egyfajta társadalmi akarat, vagy akár állami akarat is (amely törvényben nyer kinyilatkoztatást, és a szabadságvesztés büntetés végrehajtásában ölt testet), ez tagadhatatlan. Azonban létezik egy másfajta társadalmi akarat is, amely a szubkultúrából ered, és teljes mértékben ellenáll az állami akaratnak (hiszen nem tartja be a törvényt, és a börtönben olyan rendszert képez, amelynek az ereje nagyobb, mint az állami reintegrációs törekvéseké). Ilyen szempontból a törvény szövege maga szimbólum csupán, ugyanúgy, mint a rabok bőrén a tetoválás. A szubkultúra tagjai nem a törvény szövegének engedelmeskednek, hanem a tetoválások szimbólumainak. Mik ezek? A válasz nagyon egyszerű, csak el kell olvasni a tetoválások szövegeit:

Üss! = az életért és az életben harcolni kell, ha megütnek, vissza kell ütni, mert csak így lehet életben maradni. Az életben nincsen morális igazság, csak az erő igazsága az, ami valóban megtapasztalható. A börtönben a javakért (pl. hogy ne legyünk kiszolgáltatott helyzetben, az alsó ágyért, a nevelőhöz való kijutásért stb.) meg kell küzdeni. Igaz, hogy vannak olyanok is, akik ügyesen forgatják a szót, azonban sokkal hatékonyabb az ütés a szónál.

Anyám! = az egyetlen biztos pont az életben, hogy megszülettünk, és hosszabb-rövidebb ideig velünk volt az anyánk, ő az, aki ebben az időszakban soha nem árult el minket. Ha rögtön a születés után gyermekotthonba került a fogvatartott, akkor a magzati állapotért lehet hálás az édesanyjának. Ha az anyja szerfogyasztó volt, akkor annak a megfogantatás utáni pár pillanatnak élhet. Szinte mindegy, hogy mennyi volt ez az idő, a szimbólum értelme a következő: az anyával igaz a kapcsolat, a környezettel nem. Ez nagyon érdekes, hiszen a szocializáció abban a pillanatban kezdődik, amikor a magzat köldökzsinórját elvágják, és a biológiai kapcsolatból szociális kapcsolat lesz, azaz valóban megindul a társadalmi integráció. (Még akkor is sorsdöntő pillanat ez, ha tudjuk, hogy már az intrauterin életben megindul a magzat és a környezete közötti interakció.² Természetesen a biológiai kapcsolat nem szűnik meg a köldökzsinór elvágásával, hiszen ideális esetben a laktációs fázis következik.

² FRENKL Sylvia – RAJNIK Mária: *Életesemények a fejlődéslélektan tükrében* (Budapest: Párbeszéd Alapítvány 2005) 19.

Nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy a szülők elvárásai mennyiben befolyásolják, hogy mi lesz a még meg sem fogant gyermekből, de ez a gondolat túl messzire vinne.)

Világcsavargó = nincs helyem ebben a világban, nem hajthatom sehol sem nyugóra a fejem. A társadalom nem fogad be, ezért kényszerülök csavargásra. Ezenfelül a megkötöttségtől is megszabadulhatok, ha nem vagyok folytonosan egy helyen, ha nem horgonyozom le. A megkötöttséget nemcsak a család szimbolizálja, hanem az iskola és a munkahely is. Ez antiszociális értékrendre utal.³

Bűn az élet! = nem lehet másból, csak bűncselekményből megélni, és nem lehet őszintén sem élni, hazudni kell ahhoz, hogy életben lehessen maradni. Az államilag szankcionált bűn a nagyobb bűnök halmazának csupán egy része. A nagyobb bűnöket (pl. a bizalmas elárulása, a szerelmes megcsalása) az állam nem képes megbüntetni, csak Isten, ha létezik egyáltalán. Bármit is tesz velem az állam, ebbe képtelen beleavatkozni, erről szól a nagyon gyakori „Only God can judge me” tetoválás is, ami egyébként éppen úgy Tupactól származik, mint a „Thug Life”.

Property of Jolene = Curtis Allgier homlokán szerepel ez a tetoválás. Allgier börtönbeli életét végig lehet követni az interneten, és azt is meg lehet figyelni, hogy milyen ütemben szerezte a tetoválásait. Egy nagyon korai tetoválása volt a szemöldökei helyén lévő „skin head” felirat, majd börtönbe került, és ott pingálta fel magára, hogy ő egy Jolene nevű hölgy tulajdona,⁴ azaz nem az államé, nem a társadalomé, hanem egyetlen nőé. Ezek után ölt meg kegyetlenül egy hatvanéves börtönőrt, aki MRI-vizsgálatra állította elő egy utahi börtönből. A sors furcsa fintora, hogy az egyébként súlyosan etnocentrista gondolkodású, és a fehér hatalmat (white power) hirdető fogvatartottba később egy hawaii-hispán származású nő lett szerelmes,⁵ és ezzel Allgier azt akarja bizonyítani, hogy mégsem rasszista.⁶ Ezek már a pszichopátia jegyei.

Thug Life = „zsivány élet” lehetne ennek a tetoválásnak a magyar megfelelője, amit maga Tupac Shakur is a köldöke felett viselt.⁷ A „zsivány élet” jelentése többszintű:

³ DÖME László: *Személyiségzavarok* (Budapest: Filum 2001)

⁴ Juan Ignacio BLANCO: Curtis Michael ALLGIER <http://murderpedia.org/male.A/a/allgier-curtis-photos.htm> [2014-01-20]

⁵ Dodai STEWART: *Non-White Lady To Marry Dude With White Supremacist Tattoos* <http://jezebel.com/5825692/non+white-lady-to-marry-dude-with-white-supremacist-tattoos> [2014-01-20]

⁶ Paul BENTLEY: *'He's really kind-hearted': Mixed-race woman to marry white supremacist murder suspect whose face is covered in swastikas* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2019591/Mixed-race-Erica-Herrera-marry-white-supremacist-murder-suspect.html> [2014-01-20]

⁷ <http://www.ratemyink.com/images/ul/193/ink-19380.jpeg> [2014-01-20]

egyrészt arra utal, hogy az élet kemény, és a társadalom szegregált tagjai nem tudnak azon törvények szerint élni, amelyek szerint a többségi társadalom tagjai élnek; másrészt a szegregált személyek között egy kimondatlan, de nagyon erős szimbolikus szolidaritás létezik. Nem csoda, hogy szerte a kontinensen mindenütt „Thug Life” feliratokat lehet látni. A jelenségben az is érdekes, hogy a „Thug Life” mögötti ideológia sokkal régebbi, mint maga a Tupac által indított mozgalom. Nyilván létezik egyfajta etnikai színezete a dolognak, hiszen a Black Panther politikai párt is hasonló ideológiával élt, sőt Malcolm X is azt állította például, hogy a kemény drogokat az amerikai állam vezette be az afro-amerikaiak által lakott negyedekbe, hogy ott konfliktust keltsen, és a fiatalokat kriminalizálja.⁸ Mindez igaz, azonban az ilyen ellenállás még az etnikai jellegű konfliktusoknál is ősbibb avagy régibb; az ilyen jellegű konfliktus nem csoportközi, hanem inkább csoportbeli nézetkülönbséget jelent. Nem is nemzetközi jellegű problémáról van szó, mint mondjuk két állam közötti vitáról, hanem a társadalmon belüli feszültségről, amely nagyon hasonló színezetet nyer minden egyes államban. Ez a konfliktus az emberi nem két szegmense között feszül: az egyik szegmens az állam szervilis részének nyilvánítható, és nagyjából a többségi társadalommal egyenlő, a másik szegmens pedig deviáns. Az ilyen deviancia elé nem lehet előjelet tenni, mert az moralizálás, hiszen az élettapasztalat evidenciájának megkérdőjelezése lenne. Ez a deviancia a társadalom éltető motorja, ahogy azt Durkheim is vallotta.⁹ Durkheim szerint a többség szemében minden olyan tett bűnözésnek vagy devianciának tekinthető, amely a közös meggyőződés ellen hat. A szubkultúrában más a közös megegyezés.

Vagy ki kell csomagolni a tetoválások szimbólumait:

Pókháló = általában a hosszú ítéletet jelenti. A pók szimbólumának pszichoanalitikus jelentése a szorongató anyát tárja fel előttünk, aki mintegy behálóz, foglyul ejt, fogva tart. És máris a börtönnél tartunk. A deviáns személy életében az anya szeretete után elvileg – a szocializáció tanának értelmében – a társadalom befogadásának kellene következnie, de ez nem következik be, mert a társadalom vagy elutasít és kiközösít, vagy bekebelez, ahogy azt Claude Lévi-Strauss is kifejtette.¹⁰

Könnycsepp = ahány könnycsepp van az arcon, állítólag annyi embert ölt meg az egyén, vagy annyiszor fordult meg a börtönben, vagy annyi hozzátartozóját vesztette el. Ha ez első vagy a második lehetőség a valós, akkor az ilyen egyén a bűnözői

⁸ Alan X: *Malcolm X: The White Man Brings Drugs Into Harlem*, <http://youtu.be/Hwk2X-ULSro> [2014-01-20]

⁹ Emile DURKHEIM: *Selected writings* (Cambridge: Cambridge University Press 1972) 128.

¹⁰ Jock YOUNG: *The exclusive society* (London: SAGE 1999) 56.

körökben respektet vív ki magának a kegyetlensége vagy a tapasztaltsága miatt. Nicolas Cogaing arcán is két piros könnyecsepp-tetoválás látható, lehetséges, hogy azért, mert egy pedofil fogvatartottat megölt a börtönben, sőt a tüdejét megette, valamint a harmadik ember, aki a tett idején a zárkában volt, később a történetek miatt öngyilkos lett.¹¹

Szív = azt szeretem, akit ebbe a szívbe gondolok, vagy azt, akinek a neve bele van írva. Az egyik legmeghatóbb általam gyűjtött felvételen egy fiatalember felhúzza a vállán az ingét, és büszkén mutat egy igencsak elrontott, és durva vonalú szívet, amibe a szerelme nevét írta. A fiatalember nem élvezett magas rangot a börtönhierarchiában, és a többiek folyton viccelődtek vele, hogy ennyire komolyan veszi a börtönben a szerelmet. Ez a jelenség egy örök igazságra utal: a szerelemnek nincsenek határai. Persze, ebből következik, hogy a börtönfal sem szabhat határt a szerelemnek, sőt a jogi státusz sem: számos alkalommal előfordult már, hogy a fogvatartott és a személyi állomány tagja között szerelem szövődött; mindkettőre talán a legszebb példa Beethoven *Fidelio* című operája.

*Rózs*a = fiatalság, ártatlanság. A börtönrajzokon a rózsza a leggyakrabban egy bilincsbe vert kézben jelenik meg,¹² ami azt jelenti, hogy a fogvatartott bocsánatot kér valakitől, szimbolikus értelemben természetesen a társadalomtól azért, mert bűncselekményeket követett el. A magyar börtönvilágban több pszichológusnő kapott már ilyen rajzolt rózsát egy-egy korábban helytelenül viselkedő fogvatartottól. A rózsza még általánosabb jelentése a fiatalság feláldozása, illetve az, hogy a fiatalság a börtönben telik, nem pedig szabadon. A börtönlakók többsége nem érti, hogy az állam miért zárja be őket a börtönbe olyan cselekményekért, amiket azért követtek el, mert éppen az állam/társadalom kiközösítette őket.

Meztelen nő = ami bent nincs, azt meg tudom teremteni a bőrömön, és így képes vagyok átélni az élményt. A tetoválás aktusa során a fogvatartottak megsértik a testi integritásukat annak érdekében, hogy megőrizzék a lelki integritásukat. A nőekkel való kapcsolat hiánya lelki problémát okoz, amit úgy lehet leküzdeni, hogy a test integritását megtörik: meztelen nő kerül a bőrre.

¹¹ Frederic VELLE: *Nicolas Cogaing, 'The Cannibal Of Rouen', Sentenced To 30 Years In Prison In France* http://www.huffingtonpost.com/2010/06/25/nicolas-cogaing-the-canni_n_625102.html [2014-01-20]

¹² FLIEGAUF Gergely: *Börtönblog 3: Bilincs*, <http://bortonblog3.blogspot.hu/2011/07/bilincs.html> [2014-01-20]

Koponya = horror vacui, azaz az ürességtől, a haláltól, az örök változtathatatlanságtól való félelem; de ezzel párhuzamosan a törvénytelenesség, és az élet tisztel-tének áthágása is szükség esetén. Ritka kivételtől eltekintve a rabok a börtönnek nem látják át azt a hasznát, amit az állam a börtön egyik céljaként definiál: az egyén meg-változtatása, egyfajta személyiségreform. A másik értelmezés szerint a börtön kép-telen arra a pedagógiai ráhatásra is, hogy visszatartja a bűnözőt a bűnisméltléstől.

Ezeknek az üzeneteknek kell engedelmessé válni a bűnöző szubkultúrában, és nem a jogszabály szövegének. Azt is mondhatjuk, hogy a bűnözői szubkultúra éppen azért tart össze olyan erősen, mert a saját szabályainak megtörését sokkal erősebben szank-cionálja, mint a jogszabályszegést. Bonyolult kép formálódik a szemünk előtt: mintha a börtönnek nem lenne különösebb hatása a rabok vélekedésére, legalábbis olyan te-kintetben, hogy felvennék a többségi társadalom értékeit. Ha felvennék, akkor miért tetováltatnának a börtönben magukra olyan tartalmakat, amelyeket az előbbieknél során értelmeltünk? A tetoválás által kifejezett értékek az identitást tükrözik vissza. A rabok nem úgy élik meg a börtönt, hogy ott el vannak zárva a társadalomtól, hanem egy újabb menetnek, egy újabb hadszíntérnek tartják a börtönt, ha igaz az, amit a te-toválások szimbolikájából ki lehet olvasni.

Ennek kapcsán többek között felmerült bennem a kérdés, hogy a rabok a börtönben valóban megélik-e a megfosztásokat, ahogy azt számos klasszikus börtön-szociológus leírta, avagy nem zavartatják magukat olyan csekélységek miatt, ame-lyek miatt mi – hétköznapi emberek – megőrülnénk.

A következő három gondolat jutott eszembe a depriváció ellen.

1. Mivel a rabok homogén csoportja szubkultúrát képez, mások az értékeik, mint a többségi társadalomnak, ezért a börtönt nem élik meg deprivációként. (Ezzel nem azt állítom, hogy nem érik őket emberi jogi vagy pszichológiai sérelmek a börtönben.)

2. A börtönbeli informális struktúra egyfajta kompenzáció a deprivációkkal szemben - állítja Sykes,¹³ azonban a kompenzáció helyett úgy is fogalmazhatnánk, hogy az informális stuktúra egy *terv*. Az igazságnak valahol az igazi kompenzáció és a zseniális *terv* között kell lennie. Az a bökkenő, hogy ha az informális struktúra – *kompenzáció*, akkor a börtön rendszere ellen hat, pontosabban az állam reinteg-rációs tervei ellen;

ha viszont az informális struktúra – *terv*, akkor sokkal erősebb, mint a börtön maga, hiszen az állam „büntetési terve” azon alapszik, hogy a törvények által meghatározott cselekményeket a törvények

¹³ Gresham SYKES: *The society of captives: A Study of a Maximum Security Prison* (New Jersey: Prince-ton University Press 1958) 101–102.

által meghatározott büntetésekkel sújtja, szintén törvényben meghatározott módon. Emögött szociológiai értelemben az elrettentés, büntetőjogi értelemben a generális prevenció áll, azonban mind a kettő csak korlátozottan működik, és a rabok informális struktúrája még jobban csökkenti a hatékonyságot.

Ezért a börtönbeli informális struktúra egyfajta alrendszer csupán, ami a bűnözői szubkultúra része.

3. Vajon melyek lehetnek azok a tényezők, amelyeket az örök és rabok is közösen károsnak találnak a börtönben? Az öröknek észlelniük kell, hogy a börtön megfoszt valamitől, ha ez nem történik meg, akkor úgy érezhetik, hogy a raboknak könnyebb dolguk van a börtönben, mint nekik. Ezért az örök cinikusak, kiégettek lesznek, és képtelenné válnak arra, hogy a börtön életét csoportszinten valóban irányítsák. Ha az örök csoportja képtelen irányítani a börtönt, akkor két eset lehetséges:

- a börtönt a rabok irányítják;
- a börtönt a hataloméhség irányítja, ahol az őri machiavellizmus és a rabok bűnözői értékrendje az állóháborúhoz hasonló helyzetet teremthet, sőt esetleg szövetséget eredményezhet.

Ha az örök fent akarják tartani a hatalmukat, meg kell találniuk azokat a közös tényezőket, amelyeket ők is és a rabok megfosztásnak élnek meg, mert:

- a raboknak valóban szenvedést kell megélniük ahhoz, hogy rosszul érezzék magukat,
- ugyanakkor az öröknek érzékelniük kell, hogy a raboknak rossz, vagy minimálisan: rosszabb a raboknak, mint nekik.

Ismerve a börtön valóságát, ezek a közös tényezők törvényen kívüliek. Tehát *a jogszabály szerint működő börtön a rabnak nem okoz szenvedést.*

Ellenérve:

1. A rabtársadalom nem homogén, hanem olyan egyénekből áll, akik különböznek egymástól. Mindegyiknek eltér a célja, és a „rabok homogén csoportja” csupán egy illúzió. (Ugyanígy az öröké.)

2. Ha az informális struktúra terv, akkor az csak része az úgynevezett „börtöniskola modell”-nek, azaz hogy a börtön fő funkciója az, hogy újabb bűnözőket termeljen ki.

3. Elképzelhető olyan börtön is, ahol a raboknak és az öröknek is jó, azonban kérdéses, hogy egy ilyen börtön igazán börtön-e a klasszikus értelemben, ahol büntetéseket hajtanak végre, valamint érvényesül-e az a jogi elv, hogy a bűncselekmények elkövetőinek meg kell bűnhődniük.

A börtöntetoválások vizsgálatával egyre inkább világossá válik, hogy a fenti el-
lenérvek csak nehezen állják meg a helyüket. Ugyanezt tapasztalhatjuk a börtönökről
szóló emberi jogi jelentésekben is, hiszen ez utóbbiak arra utalnak, hogy ha a jog-
szabályokat a börtönszervezetek valóban betartanak, akkor nem történének a börtön-
ökben emberi jogi sérelmek. Ha rabok panaszait a pszichológusi szobában hall-
gatjuk, akkor szintén erre a következtetésre juthatunk, csak itt azok a jogi sérelmek
is előtérbe helyeződnek, amelyek a börtön előtt történtek, pl.: a fogvatartottat a csa-
ládjában bántalmazták, a fogvatartottat az iskolában az etnikai hovatartozása miatt
szegregálták, a fogvatartottat az esélyegyenlőségi rendelkezésekkel ellentmondóan
elutasították, a fogvatartottat a rendőrségi fogdán bántalmazták és így tovább. Úgy
tűnik, hogy a jogi jellegű sérelmek pszichológiai panaszokat okoznak, a legtöbb
esetben ezek a lelki problémák kezeletlenül maradnak, és ekkor születnek a tetová-
lások, amelyek mégiscsak gyógyírt jelentenek a traumák okozta fájdalokra.
Ezeknek a traumáknak önálló, szimbolikus nyelvezetük van, amit nehezen lehet ol-
vasni és értelmezni, azonban a börtön rendszerének és valóságának beható ismerete
esetén mégsem lehetetlen ez a feladat. Nem is véletlen, hogy viszonylag gazdag
a börtöntetoválásokról szóló magyar szakirodalom (Ruzsonyi,¹⁴ Géczy,¹⁵ Szucsáki¹⁶).
A deviancia ellen küzdőknek nem szabad megfeledkezniük arról, hogy a deviancia
keletkezése mögött is társadalmi erő áll, amely (néha, gyakran?) nem kevésbé le-
gitim, mint a hatalom maga.

¹⁴ RUZSONYI Péter: „Tetováció a büntetésvégrehajtásban” *Módszertani Füzetek* 1988/1. 32–40.

¹⁵ GÉCZI Zsolt: „Tetováltan: felmérés a Sátoraljaiújhegyi Fegyház és Börtönben” *Börtönügyi Szemle* 1996/4. 50–60.

¹⁶ SZUCSÁKI Melinda: „Tiltott varrószakkör a rácsok mögött – Szabaddá tesz?” *Börtönügyi Szemle* 2013/1. 77–90.

Elfogadás után – hatályosulás előtt: a Bv. Kódex kriminálpedagógiai potenciálja

I. Bevezető gondolatok

Jelen tanulmányban a *2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról* – továbbiakban Bv. Kódex – kialakulása előzményei közül a kriminálpedagógiai törekvések megjelenését és azok fejlődését kívánjuk bemutatni, valamint érintjük a Kódex kriminológiai potenciálját. Elemzésünk során a szabadságelvonással járó büntetések hazai szabályozásának utolsó 100 évére koncentrálunk. Az időintervallum ilyenén szűkítését a tanulmány terjedelmi korlátai, illetve a – pedagógiai – szemléletmódunk indokolja. Tisztában vagyunk azzal, hogy a rabok segítségének, támogatásának igénye a történelem során már évszázadokkal ezelőtt megfogalmazódott; a legősibb formája a rabok támogatásának a fogházmisszió volt, de a rabsegélyezés intézménye is ősi gyökerekkel bír. Mezey ugyanakkor egyértelműen rámutat, hogy a börtönben sínylődők élelmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyosság kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé, azonban nem jelentett többet ennél.¹ Ezeket a kezdeményezéseket és számos későbbi törekvést (pl. segélyezés, patronázsmozgalmak, karitatív programok, szakképzés stb.) azonban határozottan meg kell különböztetni a tényleges büntetés-végrehajtási korrekciós neveléstől. Ez utóbbi tevékenység célrendszerével, valamint alkalmazott módszereivel szemben „pedagógiai önvédelemből” rendkívül igényes elvárásokat kell támasztanunk.

Szakmai véleményünk szerint a fogvatartottak intézeti életének pusztán adminisztratív irányítása, a „börtönélet” szervezése, vagy a „rabokkal” történő foglalkozás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az adott tevékenységet kriminálpedagógiai

■ Tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Büntetés-végrehajtási Tanszék

¹ MEZEY Barna: „Rabgondozás. A reszocializáció történelmi tendenciái” *Börtönügyi Szemle* 1996/4. 135–146.

jellegűnek minősítsük. A továbbiakban – Bábosik meghatározásából kiindulva – a fogvatartottak reintegrációját elősegítő büntetés-végrehajtási nevelésen kizárólag az olyan együttműködésen alapuló pedagógiai eljárást értjük, amely a fogvatartottak társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformáinak kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul.² Ha az első három kritérium (az együttműködés, a társadalmi elfogadottság/értékesség, illetve az egyéni eredményesség) bármelyike sérül, vagy háttérbe szorul, akkor nem fogadjuk el az eljárás reintegrációs nevelésként történő minősítését.

1. A kriminálpedagógia fogalma

Ruzsonyi korábbi definíciójából kiindulva³ a kriminálpedagógiára úgy tekintünk, mint a neveléstudomány speciális ágára, amely a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítélték személyiségformálásával, korrekciós nevelésével foglalkozik. A pedagógiai eljárás során a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére törekszik. Elsődleges célja a konstruktív életvezetés megalapozása az eredményes reintegráció érdekében.

2. A reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása⁴

A reintegráció olyan ernyőfogalom, amely tartalmában – a különböző szakterületek tevékenységkörének megfelelően – jelentős különbségeket jelenít meg, ugyanakkor lényegi jellemzője, a kiszorult vagy marginalizálódott egyén közösségbe történő visszakerekülésének elősegítése, minden esetben dominánsan érvényesül. A büntetés-végrehajtási munka teljes vertikuma (amely magában foglalja a reszocializációt, reedukációt, rehabilitációt, integrációt) a reintegrációs tevékenységrendszer szerves

² BÁBOSIK István: *A nevelés folyamata és módszerei* (Budapest: Leopárd 1994) 8.

³ RUZSONYI Péter: „Kriminálpedagógia és reintegráció” in BORBÍRÓ Andrea et al (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* (Budapest: IRM 2009) 304.

⁴ A kriminálpedagógiai tartalmú definiálási kísérlet nélkülözhetetlennek tartjuk, mivel a Bv. Kódex 54. alkalommal használja a reintegráció kifejezést, azonban a fogalom pontos meghatározásával adós marad.

részeként értelmezhető. Ennek a munkának meghatározó – de nem kizárólagos – eszköze a zártintézeti korrekciós nevelés, amely a kriminálpedagógia ismeretanyagából indul ki, és annak módszereit felhasználva szervezi és irányítja a fogvatartottak intézeti életét. A reintegrációs célok eléréséhez nélkülözhetetlen a fogvatartott önkéntes és tevékeny részvétele; a börtönélet valamennyi szegmensének célirányosan összehangolt munkája; valamint a „szabad társadalom” segítő közreműködése.

A fogvatartott támogatása saját képességeinek fejlesztése, illetve új képességek, készségek kialakítása során történik. A büntetés-végrehajtási intézményrendszer felépítése továbbá a közvélemény korrekt tájékoztatása, a társadalom igényeinek, szükségleteinek figyelembevétele, valamint a segítő, támogató, illetve karitatív szervezetek közreműködésének elősegítése. A büntetés-végrehajtásnak ezért ki kell alakítania sajátos tevékenységrendszerét a megelőzés, a kezelés és az utógondozás komplex folyamatában, amelynek végső célja a társadalmi reintegráció elősegítése.⁵

A büntetés-végrehajtási szervezet alapvető feladata ebben a komplex rendszerben a fogvatartottak társadalmi reintegrációjának elősegítése, valamint a dezintegrációs hatások (börtönártalmak) csökkentése. A reintegrációs folyamat intézményes támogatásához pedig elengedhetetlen a fogvatartott személyiségének, a rendszerintegrációs zavarokból adódó problémáknak, továbbá a szociális integrációs zavaroknak a pontos diagnózisa.

II. A kriminálpedagógiai törekvések fejlődése és jelene

1. A XX. század kezdetétől a II. világháború végéig tartó időszak jellemzői

A magyar börtönügy a XX. század idejére felzárkózott a nyugat-európai szintre, kiépült az ír fokozatos rendszert leképező hazai intézményrendszer. A kriminálpedagógiai nézetek már a századforduló elején jelentkeztek. Első képviselői: Kármán Elemér és Finkey Ferenc voltak. Haladó – a nemzetközi törekvésekkel párhuzamos – kriminálpedagógiai gondolataik („Az a büntetés, amely csak sújt, csak fájdalmat okoz, amely megsemmisíti, tönkreteszi az elítéltet, nem tökéletes büntetés”).⁶ azonban opposícióban álltak koruk uralkodó nézeteivel, s ezért nem indukálhattak változást a büntetés-végrehajtás gyakorlatában.

⁵ RUZSONYI Péter: „Kriminálpedagógiai alapvetések” in HAUZINGER Zoltán – VERHÓCZKI János (szerk.): *Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére* (Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság 2012) 251.

⁶ FINKEY Ferenc: *Büntetés és nevelés* (Budapest: 1922)

A XX. század fordulóját követő évtizedben a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A korábbi támogatottság a töredékére zsugorodott.⁷

Az I. világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni években a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett.⁸ Honi büntető törvényhozásunk a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján az ártalmatlanná telt, a fizikai elszigetelést és az elrettentést szolgálta.

2. A törvénytelenések kora és a konszolidáció

Az elmélet síkján a lemaradásunk a polgári társadalmak kriminálpedagógiai irányzataitól a 40-es évek végére még jelentősebbé vált, amikor a Makarenko által képviselt felfogás elkötelezett hívévé vált a hazai szakma. Az irányzat sajnálatosan leegyszerűsítette és túlideologizálta Makarenko törekvéseit, jelszószerűen kiragadta és dogmává tette – többek között – a következő megállapítását is: „A törvénytörők nevelése lényegében nem különálló feladat, nem különbözik alapvetően más normális gyermekek nevelésétől...”,⁹ tehát nincs szükség semmiféle „speciális nevelésre”. Ez az álláspont hosszú évtizedekre rányomta a bélyegét a kriminálpedagógia – és ettől elválaszthatatlanul a nevelési törekvések – elméletére és gyakorlatára, sőt bizonyos vonatkozásban még ma is érezteti hatását.

Az eltorzult igazságszolgáltatás az 1950-es évek elejétől az elítélteknek hazai történelmünkben példátlan tömegét zúdította a börtönökre. A dogmatikus szemlélet hatására szinte teljesen megszűnt a különbség a szándékos és a gondatlanságból elkövetett bűncselekmény megítélése között, megszűnt a fokozatosság, és egységes lett mindenkiel szemben a büntetés-végrehajtás. Az átpolitizált büntetéstán új tartalma a represszív prevenció lett.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949–50-ben

⁷ LŐRINCZ József – NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság 1997) 35.

⁸ LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Budapest: Rejtjel 2009)

⁹ A. SZ. MAKARENKO: *Művei V.* (Budapest: 1955) 325.

a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott. A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a – még éppen csak körvonalazódó – nevelési törekvések háttérbe szorulásának az oka nem csak a személyzet ideológiai-politikai elkötelezettsége volt, mivel a humán kvalitások és a segíteni akarás pártsemlegesek. Az alapvető probléma az elvárásokban és direktívákban volt, amely „kézi irányítással” meghatározta a gyakorlatot. Az 1950-es Btá.¹⁰ néven elhíresült jogszabály középpontjába a munkáltatást és az őrzést állította mint fő feladatot.

A büntetés-végrehajtási testület 1952-ben az igazságügy-miniszter felügyelete alól a belügyminiszter fennhatósága alá került. Ezzel automatikusan együtt járt a katonai formások túlhangsúlyozása. A túlzottan őrzés- és termeléscentrikus nézetet éltette a merev, sokszor durvaságig menő rideg bánásmód. Az elítéltek megjavításának, nevelésének gondolata hosszú távra feledésbe merült, a kedvezményrendszer is kizárólag a munkateljesítményre épült. Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmondat, a „ne csak őrizd, gyűlöld is” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az átmilitarizált személyzetnek.¹¹

Az '50-es évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket legtragikusabb korszakába kényszerítették. E korszak súlyos vesztesége volt, hogy miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak társadalomba visszavezetésére, segítésére irányuló, jelentős anyagi és szellemi ráfordítással járó erőfeszítések, addig régióinkban a büntető hatalom a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomását és megalázását végezte. A – tágan értelmezett – korrekciós nevelés elméletének és gyakorlatának a XX. század beköszöntése óta tartó és egyre fokozódó „zuhanórepülése” ekkor érkezett el a legmélyebb pontjához.

Az 1950-es évek végének konszolidáltabb viszonyai között felerősödő törekvések a korábbi évtizedekben történt súlyos visszaélések és törvénytelenségek feledése és megismétlése ellen irányultak. Ennek érdekében a büntetés-végrehajtásban a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogva tartás humán normáinak javítására.

1955-ben megjelent az első Büntetés-végrehajtási Szabályzat. Ez jelentős lépés volt, de a szemléletet megváltoztatni nem tudta, mivel maga is a régi szemléletben fogant. A bekezdések között szóltak ugyan a nevelésről, de a hangsúlyt a biztonságos

¹⁰ A büntetőjog általános részéről szóló 1950. évi II. törvény.

¹¹ Lásd LŐRINCZ (8. l.j.) 53.

őrzésre és a munkáltatásra helyezte a jogalkotó. Az elvek és a gyakorlat, különösen a feltételek és a szemlélet ellentmondásban álltak egymással. A szocialista pedagógia alapvetően kollektivista vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával. Az elítéltek jogairól említést sem tett a szabályzat, részletesen szabályozta viszont a kötelességeiket. A bánásmódot illetően kimondta ugyan, hogy a humanizmus elvének érvényesülnie kell, de ezt a kitétel nem volt képes a gyakorlatban elfogadtatni és alkalmazni. A személyzet nagy része olyan tehernek és veszélyforrásnak tartotta a humanizálási törekvéseket, amelyek a liberalizmushoz, a fegyelem meglazulásához vezetnek. A gyakorlat tehát még azt a keveset is megkérdőjelezte, amit a jogalkotó 1950-ben, majd 1955-ben megfogalmazott.

Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai tézisek lényegüket tekintve visszatérést jelentettek a lenini elvekhez. A lenini modell ideológiai háttérében egyfelől megfélemlítő szigorúságú büntetések alkalmazása állt az „ellenforradalmárokkal” és a hivatásos bűnözőkkel szemben, másfelől azonban a bűnelkövetők túlnyomó többségét a kapitalista múlt és környezet még meglevő kriminogén, tudattorzító hatása áldozatának tekintették. Éppen ezért a büntetés a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte céljául. A büntetés végrehajtásának feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéshez.¹² A szabályozás – politikai túldimenzionáltsága ellenére is – végsősorban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit.

A 8/1959. BM számú utasítás ezt a nevelési elvet hivatalosan is büntetés-végrehajtási feladattá tette. A nevelési célokkal kapcsolatban kimondta: „A büntetés-végrehajtás tartama alatt a letartóztatottak döntő többségénél [...] el kell érni, hogy bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, a munkát megszeresse, tartsa be a törvényeket, a szocialista társadalom együttélési szabályait, védje és óvja a társadalom tulajdonát, tisztelje szocialista társadalmi rendünket.” Ha az utasítás szövegét az ideológiai kitételek nélkül vizsgáljuk, akkor azonnal kirajzolódik előttünk, hogy milyen viselkedést preferált az intézményrendszer. Mivel a fogvatartottaktól a „megjavulást” már a szabadságvesztés tartama alatt elvárták, ezért a „rendszerető”, fegyelmezett és szabálykövető rab eszményítése került a középpontba. Az önálló gondolat, vagy bármilyen önálló cselekedet nem fért bele a tevékenység-

¹² Lásd LÓRINCZ–NAGY (7. l.) 39.

rendszerbe. A mechanikusan átvett politikai szlogenek mögött nem húzódott meg valós pedagógiai tartalom.

Az 1960-as években a korábbi feladatok megtartása mellett megjelent a politikai-erkölcsi átnevelés igénye, amelynek célja a szocialista embertípus elérése volt, ennek eszközeként a pedagógia speciálisan átalakított eszközrendszerét alkalmazták.¹³

A büntetés-végrehajtás 1963-ban kivált a Belügyminisztérium kötelékéből, ismét az igazságügy-miniszter felügyelete alá került. Ez az intézkedés elvi jelentőségű volt, amely hangsúlyozta, hogy a büntetés-végrehajtás az igazságszolgáltatás szerves része.

Áttekintve a vizsgált időszak kriminálpedagógiai irodalmát, arra a megállapításra juthatunk, hogy az általános neveléelméleti elveknek és módszereknek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott a zárt büntetőintézetek nyilvánvalóan sajátos miliője ezt megkövetelte volna. A büntetés-végrehajtási pedagógia fejlődésének ebben a szakaszában magán viselte a naiv pedagógiai optimizmus jegyeit. Fenntartás nélkül képviselték azt a nézetet, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének alakítására.

3. A kriminálpedagógia fejlődése a „tényleges” korrekciós nevelés kezdeteitől a rendszerváltásig

Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogszabály („A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet”) – hazánk történelmében az első Büntetés-végrehajtási Kódex – szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez. Jelentősége abban mutatkozott meg, hogy hozzájárult a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz: „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte”.¹⁴ A hazai büntetés-végrehajtási nevelés történetében pedagógiai fordulópontot jelentett ez az új szemléletű szabályozás és a nyomában kialakuló, illetve átformálódó gyakorlat.

Az 1960-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai tanulmányok a korszak átnevelési ideológiájának szemléletét tükrözték. Alapvetően jó szándékú,

¹³ Az 1966. évi 21. tvr. határozta meg a korszak szellemiségét.

¹⁴ Lásd LÓRINCZ–NAGY (7. lj.) 40.

pedagógiai tartalmú elképzelésekről volt szó. A megközelítés kiindulási alapja az a helyeselhető felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának jobbításáról sem szabad lemondani. A szemlélet buktatója abban rejlett, hogy fenntartás nélkül hitte és hirdette, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények – a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása mellett – kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.

A kezelési, nevelési elképzelések „túltervezésének”, illetve kudarcának nyilvánvalóvá válása közel azonos időben következett be a nyugati és a keleti tömb országokban, igaz, más-más faktor mentén. A kiindulási alap azonos volt; az átnevelési szemlélet, amely az elítéltek morális átalakítását, a bűnelkövetéstől belső meggyőződésből fakadó tartózkodásukat tűzte ki célul. Ennek megvalósítását főképpen pszichológiai, pedagógiai módszerekkel látták megoldhatónak.

A fejlett nyugati országokban az 1960-as, valamint a 70-es évek elején klinikai aspektusból közelítettek a büntetés-végrehajtáshoz, és túlzott optimizmussal kezelték a korrekciós beavatkozás (intervention) lehetőségeit. Ezt 1974-től határozott pesszimizmus váltotta fel, amely eltartott egészen 1981-ig. Ezt az időszakot nevezi a szakirodalom a „treatment” ideológia válságának.¹⁵ 1983–84-ben találtak először (újra) bizonyítékot arra, hogy a korrekciós beavatkozásnak van egy „relatív kis eredménye”. Később ez a megítélés a „több dolog is működhet” irányába mozdult el.¹⁶

Magyarországon az 1970-es évek elejétől a börtönök személyzetének jelentős generációváltásával új, a korábbinál jóval felkészültebb tiszti és tiszthelyettesi generáció állt szolgálatba. Ennek az új nemzedéknek a szakmai felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reálisan megoldható ellentmondások és problémák felé irányítsa. A folyamat fontos állomása volt a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése. Ezzel a nevelési szakszolgálat 1960-tól tartó fokozatos kiépülése és fejlődése új lendületet kapott.

Az 1970-es évek közepétől vált nyilvánvalóvá, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek.¹⁷ A korrekciós célokat azonban – ideológiai megfontolások alapján –

¹⁵ GÖNCZÖL Katalin: „A rehabilitációs ideológia »csődje« - börtönreformok az amerikai kontinensen” *Jogtudományi Közöny* 1977/12. 659–663.; GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1991)

¹⁶ T. B. PALMER: „Intervention with juvenile offenders: recent and long-term changes” in L. Armstrong TROY (szerk.): *Intensive Interventions with High-Risk Youth: Promosing Approaches in Juvenile Probation and Parole* (Monsey, NY: Criminal Justice Press 1991) 85–120.

¹⁷ Lásd LŐRINCZ–NAGY (7. l.) 42.

nem lehetett a nyugati mintát követve feladni, sőt új erőforrások mozgósításával, és a célok „finomításával” még egyértelműbbé kellett tenni a nevelés primátusát. Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy az évtized végére kialakultak a büntetés-végrehajtásban azok a lehetőségek, amelyek a nevelés számára valóban kibontakozást biztosítottak.

A társadalmi visszaailleszkedés elősegítését és a személyiségformálást tűzte zászlájára az 1970-es években meginduló új szemléletű irányvonal, amelynek alapját az 1973-as jogpolitikai határozaton nyugvó új szabályozások jelentették.¹⁸ Vitathatatlanul a legnagyobb jelentőségű történés a ma is hatályos szabályozás megjelenése volt, amely korszerű jogszabálynak minősült. E törvénymű a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet volt, amely már segítségül hívta a kriminálpedagógia és a pszichológia eszköztárát is. A szakmai kezdeményezések hatására 1983-ban átfogó nevelési, majd később munkáltatási koncepció készült, mindegy előrevetítve a hamarosan bekövetkező politikai és társadalmi változást.¹⁹

4. Az utóbbi két és fél évtized kriminálpedagógiai útkeresése

A nyolcvanas évek végére a politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, egyre inkább a szakmai szempontok kerültek előtérbe, a tevékenység központi eleme az elítélt lett. E folyamatban a rendszerváltás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel közvetlenül foglalkozó szakmai csapatok (nevelési szolgálat, belső felügyelet), differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, elvi síkon és gyakorlatban egyaránt korszerűsödött, humanizálódott a bánásmód. A direkt ellenségeskedés helyébe korrektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítéltek között.

A rendszerváltást követően megjelentek a különféle korrekciós pedagógiai törekvések, amelyek a szociális munka és a börtönpszichológia jelentőségét hangsúlyozták. Az eltelt évtizedek alatt a mindenkori jogalkotó igyekezett a változó társadalmi viszonyokhoz igazítani a szabályozást, azonban az első igazi „nagy robbanásra” a rendszerváltást követően került sor, amikor 1993-ban egyértelművé vált, hogy az európai normák és értékek irányába kell fejleszteni a szabályozást.²⁰ A felismerést

¹⁸ Btk., 1979. évi 11. sz. tvr.

¹⁹ *Az új büntetés-végrehajtási törvény KONCEPCIÓJA a bv. szervezet feladatrendszerének tükrében (3. változat)* A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által összeállított munkaanyag, kézirat, 2013. 6.

²⁰ Lásd KONCEPCIÓ (19. l.j.) 6.

az európai börtönmodell részletes megismerése és a hazai alkalmazásra irányuló törekvések felgyorsulása követte. E fejlődés elvi magját az a változtatási igény jelentette, amely a korábbi paternalista berendezkedésű börtöntől egy új típusú fogva tartásig vezette volna a honi börtönügyet. E korszerű szakmai irányultság feltételezte az elítéltekkel való szorosabb együttműködést, hiszen azt a felismerést tartalmazta, hogy a büntetőintézet a társadalomba történő visszailleszkedést mindössze elősegítheti, de e cél megvalósításának hordozója elsősorban maga az elítélt. Ebben az időszakban bővült a progresszív végrehajtás alkalmazásának lehetősége. A nyugat-európai tapasztalatok szemléletünk alakulására számos kérdésben jelentős hatást gyakoroltak. Előtérbe került az a realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését, a börtönviszonyok humanizálását tűzte ki célként. E folyamatra jelentős hatást gyakoroltak azok a törekvések, amelyek a nyugati demokráciákban az egyéni, emberi jogok – különösen pedig a hatalmi túlkapásoknak kitett rétegek, személyek – védelmére irányultak. Az Egyesült Nemzetek, majd az Európa Tanács által életben tartott nemzetközi intézményrendszer segítségével kialakított európai börtönmodellnek két alapvető igénynek kell megfelelnie: az egyik a társadalom biztonságához való joga, a másik a fogva tartott személy emberi méltóságának tisztelete.

Az európai börtön szabályok széles körű bevezetésével együtt járó progresszivitást az 1999. évi CIV. törvény megjelenése háttérbe szorította. A szigorodó szabályok miatt beszűkült mozgásteret a szakma folyamatosan igyekezett tágítani, amely a 2006. évi LI. törvény hatályba lépésével érte el legnagyobb sikerét, ugyanis ez a szabályozás ismét elismerte a progresszív szemléletmódot, és ezzel komfortosabb normák között működhetett a büntetés-végrehajtási szervezet.²¹

III. A Bv. Kódex pedagógiai potenciálja: a személyiségformálás lehetőségei a fogvatartottak körében

A szabadságvesztés céljáról a jelenlegi szabályozás egyértelműen fogalmaz: „[a] szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől” (Bv. tvr. 19. §), illetve annak elősegítése, hogy „az elítélt szabadulása után integrálódjon a társadalomba és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől”

²¹ Lásd KONCEPCIÓ (19. lj.) 6.

(A szabadságvesztés végrehajtása, I. A/1). A Bv. Kódex más szavakkal, de meg-
 egyező tartalommal fogalmaz: „A szabadságvesztés végrehajtásának célja az
 ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti re-
 integrációs tevékenység eredményeként annak elősegítése, hogy az elítélt szabadu-
 lása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető
 tagjává váljon.”²² Pedagógiai szempontból azonban meghatározó jelentőségűnek
 tartjuk, hogy a Bv. Kódex a végrehajtás során kiemeli a következő tevékenységkö-
 röket: „A szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt ön-
 becsülése, személyisége, felelősségérzete fejlődhessen, és ezáltal felkészüljön a sza-
 badulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre.”²³ Álláspontunk
 szerint kizárólagosan így valósulhat meg „a büntetés-végrehajtás embermentő tevé-
 kenysége”.²⁴

Könnyen belátható, hogy ez a cél kizárólag akkor érhető el, ha az elítélt a sza-
 badságvesztés büntetés tartama alatt szellemi és fizikai állapotát, általános- és szak-
 ismereteit fenntartja és fejleszti, ha rendszeresen munkát végez, valamint önként és
 aktívan közreműködik élete alakításában, ha pozitív családi és társadalmi kötődéseit
 ápolja, amennyiben fejlődik önállósága és kialakul a felelősségérzete saját sorsa irá-
 nyítása iránt, azaz ha személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül. A Bv.
 Kódex megfogalmazása szerint: „A szabadságvesztés végrehajtása során a végre-
 hajtás rendjének megtartásához és a büntetés-végrehajtás feladatainak ellátásához
 szükséges fegyelem érvényesül. Ezt lehetőleg az elítélt önkéntes jogkövetésével,
 vele együttműködésben kell biztosítani.”²⁵ Hangsúlyos elvárás továbbá, hogy: „Az
 elítéltet kizárólag a büntetés céljának eléréséhez szükséges legkisebb mértékű kor-
 látozásoknak lehet alávetni. A szabadságvesztés végrehajtása során a büntetés-vég-
 rehajtási szervezet az elítélt életébe csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges
 mértékben avatkozik be. Az elítélt szabadságvesztés alatti életvitelét – ha erre ké-
 pesnek és késznek mutatkozik – vele együttműködésben kell kialakítani”.²⁶ Ez a vál-
 tozás azonban csak tudatosan megtervezett körülmények között, célirányos módszerek
 alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, és a fogvatartottak önkéntességére
 épülő tényleges együttműködés kialakításával érhető el. Ez a folyamat lényegét te-
 kintve nem más, mint a reintegrációs nevelés. A Bv. Kódex terminológiája szerint:

²² Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (1)

²³ Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (7)

²⁴ CSÓTI András: „A magyar büntetés-végrehajtási szervezet múltja, jelene és jövője az új büntönügyi
 változások tükrében” *Börtönügyi Szemle* 2013/4. 17.

²⁵ Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (5)

²⁶ Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (8)

„Az elítéltek társadalmi beilleszkedését elősegítő reintegrációs tevékenységet a végrehajtásért felelős szerv – önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve – az elítéltek munkáltatása, terápiás foglalkoztatása, továbbá általános iskolai, illetve középfokú iskolai oktatása, felsőfokú tanulmányok végzése, szakképzése, szakmai gyakorlat megszerzése, valamint egyéb reintegrációs programok által biztosítja. A végrehajtásért felelős szerv a reintegrációs tevékenységet az elítélt személyéhez igazodó szakmai módszerekkel végzi.”²⁷

A Bv. Kódexben foglalt célok elérése érdekében nélkülözhetetlennek tartott, és a korábban felsorolt részcélok szervesen illeszkednek a kriminálpedagógiai önmeghatározásba.²⁸ Megállapításunkat azonban egy rendkívül fontos kitételrel kell pontosítani. A reintegrációs programok végrehajtása a büntetés-végrehajtásban sem lehet cél, hanem eszköz: a célok (a börtönadaptáció és a társadalmi reintegráció) elérésének egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze.

Megítélésünk szerint a reintegrációs pedagógiai törekvések megvalósításának kedvező keretet teremt az új törvény, „amely kellőképpen strukturált és differenciált rezsिमrendszer alakít ki, amelynek egyes elemei biztosítják az elítélt személyiségéhez mért és legmegfelelőbb reintegrációs programot, amelynek egyes elemeit áthatják az individualizációs elvek”.²⁹ A Bv. Kódex, amely „új alapokra helyezi a szabadságvesztés célját, feladatát, amennyiben a reintegrációra törekvés, valamint a fogvatartott reintegrációban való aktív és személyes közreműködése az egyén sajátos kezelési igényeihez igazodó osztályozási és kezelési rendszerrel párosul. Ennek a rendszernek a lényege egy olyan szakmai munkafolyamat, amely a fogvatartott megismerésével kezdve az ismeretek kiértékelésével, differenciálással, megfelelő rezsимbe sorolással, a személyiség változásának figyelemmel kísérésével, a korábbi döntések rendszeres felülvizsgálatával segíti elő a reintegrációt, a biztonságos működést, a visszaesések számának csökkenését”.³⁰ A keretek – legalábbis kodifikációs szinten – már megteremtődtek. Tartalommal majd a szakmának kell megtöltenie...

²⁷ Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (3).

²⁸ RUZSONYI Péter: „A kriminálpedagógia lehetősége a börtönadaptáció és a társadalmi integrálódás érdekében” *Börtönügyi Szemle* 2006/2. 21–33.

²⁹ SCHMEHL János: „Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei” *Börtönügyi Szemle* 2013/4. 19.

³⁰ Lásd KONCEPCIÓ (19. lj.) 3.

ISBN 978-963-284-516-6



9 789632 845166